

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen 1991

Koldingbogen
1991

**Koldingbogen 1991 udgives af Kulturudvalget
med støtte fra følgende sponsorer:**

ABC-Kolding, Flytteforretningen
Aktivbanken
APV Baker AS
Burcharth's Farve- og Lakfabrik A/S
Dansk Kraftemballage AS
Den Danske Bank
H. C. Ervald & Co. A/S
Informatec A/S
Georg Jensen, Damaskvæveriet A/S
Lauridsen Optik a/s
Nordisk Solar Compagni A/S
Nykredit
Scanticon
Sparekassen Koldings Fond
Jørn Thomsen Offset A/S
Würth Danmark, Montageteknik A/S

Traditioner er
oftest forbundet med hygge,
og man må sige,
at den årlige udgivelse
af Koldingbogen
er blevet en hyggelig tradition.
Med forventning
åbner man årets Koldingbog
for at nyde historierne
om stort og småt
i Koldings fortid.
I disse år,
hvor verden præges af
mange ændringer
- mure falder, grænser åbnes -
bliver det vigtigt
at holde fast i ens egne rødder,
derfor skal der lyde
en stor tak til de,
der gør det muligt:
bogens dygtige historiefortællere
og bogens sponsorer.

Lis Ravn Ebbesen

Lis Ravn Ebbesen
Kulturudvalgsformand

SIDE	INDHOLD
5	Hjemmesygeplejerske i Eltang-Vilstrup Kommune 1938-1942 Af Margrethe Fenger
15	Fremmed i Kolding i 1500-årene Af Vivi Jensen
33	40 år med fjernvarme Af K. G. Astrup
37	En skolestrid i Sdr. Bjert sogn Af Kim Furdal
45	Da der var folkemarked på Rendebanen Af Kamma Varming
48	Vælske gavle og en kongelig bygningsinspektør i Kolding Af Keld Bøllund
55	Menneskeskæbner fra 1600-tallets Vonsild Af Hans H. Worsøe
68	Fra sabotøren N. J. Bollerups dagbog Af Orla Nielsen
72	Trængsler i 1700-tallets Kolding Af Frovin Jørgensen
79	Religionskrigen på Skamlingsbanken Af Bent Petersen
85	Sidst ind - først ud Af Line Jørgensen
87	Fra Hospitalsgade i 1920erne og 1930erne Af Louise Møller-Nielsen
94	Et kongeligt håndtryk Af Paul Frederiksen
95	Saftstationen i Kolding H. C. Ervald
111	Kolding Kommunes Dagpleje gennem 25 år Af Tove Jørgensen
121	Koldingbegivenheder 1. september 1990 til 31. august 1991 Af Søren Flø Sørensen

Hjemmesygeplejerske i Eltang-Vilstrup Kommune 1938-1942

Af Margrethe Fenger

Min tid som hjemmesygeplejerske i Eltang-Vilstrup fra 1. januar 1938 til 1. november 1942 var en begivenhedsrig tid, som jeg med glæde ser tilbage på.

Jeg kom til Eltang station om eftermiddagen den 1. januar 1938. Der stod Sygeplejeforeningens formand med sin bil for at tage imod mig. På vej mod Nr. Bjert stoppede vi op ved hans hjem, Karensdal, hvor fru Jensen trakterede med kaffe, medens jeg fik lidt underretning om forholdene, som jeg slet intet kendte til. Jeg vidste blot, hvad jeg skulle have i løn, jeg tror, det var 125 kr. pr. måned plus bolig. Mange andre steder, jeg kendte, boede sygeplejerskerne i nye huse, som var bygget specielt til dem, men her blev min bolig tagetagen i et nyt hus som ejedes af en ung håndværkerenke med to børn, en dreng på 8 1/2 år og en pige på knapt 4 år.

Da jeg kom, havde fru Rønnow nytårgæster, og jeg blev budt på aftenmad sammen med dem. Jeg fik en pæn stue med stort kvistvindue, soveværelse med skrævæg og et gavlvindue. Fra stue til køkken var der 3 døre, først den ud til trappegangen, så ind til loftet og derfra til det meget lille køkken, hvor der dog var både rindende vand og afløb (vask) og en lille centralvarmeribbe. Til madlavning var der et primusapparat, og det fungerede udmærket under normale forhold, men da petroleum under krigen blev af dårlig kvalitet, kunne jeg ikke koge kartofler, uden at primusapparatet måtte tændes om mindst én gang.

Lastbiler måtte ikke køre på søn- og helligdage, derfor kom min broder først næste dag med mit bohove. Fru Rønnow havde dog stillet en seng til rådighed den

første nat, og jeg sov sødeligt, til jeg mærkede en underlig kilden i nakken. Jeg hoppede ud af sengen, og så en forfjamsket mus midt i den. Musen hoppede ned på gulvet, hvor jeg lagde lidt mad til den, førend jeg atter gik i seng. Det første, jeg købte i Brugsen lige overfor, var en musefælde, som jeg dog kun fangede den ene mus i.

Den sygeplejerske, som jeg afløste, havde også boet hos fru Rønnow, og fru Rønnow var godt stedkendt, hvilket var en stor hjælp, da gadenavne og husnumre endnu ikke blev brugt. De manglede især i Strandhuse, men folk dernede kendte jo hinanden, og jeg kunne også spørge mig for hos købmanden.

Selvfølgerlig var det en ulempe, at jeg ikke havde telefon, men cykelhandler Rasmussen, »Hjønne«-Ras, tog mod telefonbesked, som han skrev på sedler og satte i min brevsprække, og jeg kunne så gå derhen og telefonere til læger og patienter. Når jeg gik ud, satte jeg en tavle og griffel uden for min dør. Så kunne folk skrive besked på den.

En stor del af tiden gik med at passe barselspatienter. Sundhedsplejersker var der endnu ikke, så jeg brugte megen tid på at kontrollere de nyfødte. Et sted opgav jeg dog næsten at sige noget, for der var så ubeskriveligt rodet, og drengene på 5 og 3 år var jo da kommet igennem spædbarnsalderen. Nogen tid efter, at jeg havde været der, standsede en læge mig på vejen og henstillede til mig at tage hen og se netop det hjem. Jeg måtte da tilstå, at jeg havde droppet netop det, fordi jeg syntes, at det var helt håbløst. Jeg måtte jo så derhen igen og konstaterede, at spædbarnet trods alt

Villa Pax, fru Rønnows hus, fotograferet af frk. Fenger. Til højre ses Nr. Bjert kirkespir, som det så ud før ombygningen i 1943.

trivedes, men derudover stod jeg magtesløs.

Hos en barselspatient var der uhyggeligt mange lopper. De elskede at sidde både under moderens varme omslag for ikke at tale om hos den lille. Jeg kom altid der sidst på ruten. Når jeg kom hjem, trak jeg strømperne af og stillede mig midt på gulvet. Det viste sig at være en glimrende måde at fange lopperne på, for de stiledede straks mod mine bare ben. Da jeg samtidig kom meget hos en ældre mand i et meget probert hjem, syntes jeg, at jeg måtte sige, hvad de kunne risikere, at jeg bragte med mig. »Hvor er det da godt, at De siger det, for jeg fandt en loppe i morges, og jeg har været så flov over det og så bange for, at De skulle finde en her«, sagde konen.

Jeg telefonerede til lægen for at spørge, om jeg kunne risikere at sprøjte med »Flit«, hvor der var et spædbarn. Doktoren svarede ved straks at spørge, hvordan jeg havde det. »Tå, jeg har det da godt«. Så kom doktoren frem med, at han altid var så loppebidt, når han havde været i det hjem, men for øvrigt måtte der »flites« når som helst. Da konen var kommet op, sagde jeg, at jeg jo ikke havde kunnet undgå at se lop-

perne, men hvis jeg måtte, så ville jeg meget gerne hjælpe hende med at blive af med dem. Vi tog fat med »fliten« og med godt resultat. Jeg fik for øvrigt at vide, at lopperne kom ind med tørvene. Nogen tid efter standsede konen mig oppe ved vejen og spurgte, om jeg ikke ville ind og se den lille, og da var det virkelig en fornøjelse at se så pænt, der var blevet.

Dengang var det endnu ikke almindeligt at have badeværelser, der var servanter, servantestel og natpotter. For at få en biindtægt fandt fru Rønnow på at installere et badeværelse, hvor folk for få kroner kunne tage bad. Det agiterede jeg for, og jeg tilbød de ældre assistance med at skrubbe dem på ryggen, hvis de kom, når jeg var hjemme. Jeg mindes en gammel mand, som egentlig havde stor lyst, men opgav det alligevel: »A ska sæe Dem, a går med uld, og det holder huden ren«, sagde han.

En kone havde jeg engang i hendes hjem skrubbet så eftertrykkeligt på ryggen, så vi kaldte det »hudbehandling«. Det var hun så stolt af, at hun fortalte rundt omkring, at »frk. Fenger har givet mig hudbehandling på ryggen«.

Jeg har endnu ikke fortalt om vor rare mælkeemand, Jepsen, som alle hverdagsmorgener kom kørende med sin mælkevogn med hest for. Han ringede med en klokke, og så kom konerne af hus og fik tappet mælk efter ønske i kander og krukker. Vi, der ikke var hjemmeværende, stillede blot vore bøtter ud ved lågen, så fandt Jepsen sedlen med bestillingen og aftalte penge. 1 liter mælk kostede kun få ører dengang. Brugsen, slagter og 2 bagere var der i byen, så vi behøvede ikke at tage til Kolding for madens skyld.

Der var Strandhuse-fiskere, som kørte rundt med fisk bestemte dage. En fisker, i hvis hjem jeg af og til havde ærinde, sagde ganske vist, at han altid satte til ved det, men han fortsatte dog i en årrække. Medens jeg tænker på ham, kommer jeg i tanke om en episode i hans hjem. Hans kone var syg. En dag, da jeg ville hjælpe hende lidt højere op i sengen, mente hun, at

hun selv kunne hjælpe lidt til ved at hive sig op i sengebåndet, men ak – det var ikke sengebåndet, hun greb fat i, men en »fluefanger«, en af disse 6-7 cm brede og 1/2 m lange brune papirsstrimler oversmurt med klister, som holdt fluer fast, så snart de berørte dem. Konen og jeg fik hver sin del af klisterstrimlen på håret samt dens fangst af hel- og halvdøde fluer. Heldigvis var vi enige om at tage det fra den gemytlige side.

Senere havde samme kone årebetændelse i et ben, lægen havde ordineret varmt omslag, men det ville konen altså ikke have, »for hun ville ikke skoldes«. Jeg prøvede at fortælle, at jeg havde lagt utallige omslag, men endnu aldrig skoldet nogen. Jeg havde ganske privat anskaffet nogle specielle håndklæder, som var tykke og lette at vride. Efter megen parlamenteren fik jeg det da også ordnet. Næste dag kom lægen samtidig

med mig; han »luskede« sig diskret til at føle på det omslag, som jeg lige havde taget af, om det var »sjasket« eller kun lidt fugtigt. Han fandt det åbenbart tilfredsstillende, så vi skulle fortsætte behandlingen. Jeg fandt på et tidspunkt lejlighed til at udtrykke mit ønske om, at radioens reporter, hr. Krüger, ville komme på besøg. – »Hvorfor det?« Jo, så kunne han opleve og derefter fortælle i radioen, om hvordan en stakkels hjemme-sygeplejerske blev behandlet. Konen havde humoristisk sans nok til at »tage« det.

Få dage efter at jeg var kommet til Nr. Bjert, overværede jeg i forsamlingshuset skolebørnenes årlige dilettantkomedie, som lærer Probst havde lagt et vældigt arbejde i. Han var en mester til at finde de rette til rollerne og til at sørge for, at også de mindre begavede var med.

Det næste, jeg fik med skolebørn at gøre, var, at der blev klaget over, at der var for mange, som havde lus. Jeg gik til kredslægen for at få anvisning på den bedste måde at angribe den sag på og fik endda en stor tak af ham, fordi jeg tog mig af sagen. Jeg gik hen i skolen, så børnene efter, men sagde ingenting. Da jeg var færdig, kom det, næsten som i kor, fra børnene: »Lærer Probst skal også ses efter«. Lærer Probst lagde beredvilligt hoved til. Når mørket så var faldet på, listede jeg rundt til de befængte hjem og tilbød min hjælp og blev vel modtaget alle steder. Nogen tid efter kom en mor op til mig og spurgte, om jeg ikke nok ville komme og se hendes børn efter, for de havde nylig haft »mistænkelige gæster«, og dermed var den affære ryddet af vejen.

Store bededagsaften var jeg for første gang bedt ud en aften til varme hveder hos en familie i Strandhuse, men jeg måtte sende afbud. Jeg måtte til Lilballe, hvor en gammel mands husbestyrerinde var kommet på sygehuset. Ellers sov en karl fra en af gårdene derhenne, men netop den aften skulle byens karle til fest. Jeg tog så min lagenpose, og hvad jeg ellers behøvede, med mig. Jeg betingede mig, at naboerne som sædvanligt sørgede for Lars Jørns morgenmad, for det var en me-

get travl periode. Jeg skulle både til Drejens og Strandhuse om morgenen. Det ville ikke være sandt, hvis jeg nu skrev, at jeg sov godt, for sikken kørsel, der var på landevejen lige forbi huset, og sofaen, jeg lå på, havde fjedre, der stak mere eller mindre op i min ryg. Men da jeg sagde farvel til Lars Jørn, sagde han dog: »Nu skal du have tak, fordi du kom og sov hos mig i nat«.

Pinsedag, ved 9-tiden, bankede det på min dør. Det var snedkeren: »Nu skal vi hen og lægge Lars Jørn i kiste. Jeg holder her ude på vejen med kisten«. Ved den lejlighed kom jeg ud for noget, som jeg ikke havde troet, at jeg skulle opleve, nemlig at der skulle komme en ligsynsmand og skrive dødsattest. Den lov gjaldt et vist antal kilometer uden for købstadsgrænsen. Jeg barberede manden og lagde ham pænt til rette. År og dag senere blev en midaldrende mand i en hel anden kant af sognet langvarigt syg. Brødre og venner kom og så til ham. Jeg henstillede til dem om at barbere manden, men den ene dag gik efter den anden, jeg prøvede at lokke dem ved at sige, at de jo havde meget bedre øvelse i det fag end jeg. Men jeg fik at vide, at jeg havde da barberet Lars Jørn i en håndvending, det havde Marie selv sagt (Marie var Lars Jørns husbestyrerinde), hvortil jeg replicerede: »Ja, men han var jo død og mærkede ikke, om jeg var klodset på fingrene og ruskede i skægstubbene«.

Jeg havde nogle år tidligere været i Frankrig, hvor jeg bl.a. lærte at koge urte- og fiskesupper. En dag i 1939 blev jeg bedt på kogt torsk et sted. Lige da jeg kom, tog konen gryden af komfuret, gik hen til vasken og hældte vandet fra. »Men hvad gjorde De dog?« »Hældte vandet fra«. »Ja, det så jeg - men hvis det nu var en høne, så havde De hældt det op i en krukke og kaldt det suppe. Torskevandet er lige så værdifuldt til suppe!« Det lykkedes mig virkelig, endog på en gård, at få dem til at bruge torskevandet. Til at begynde med turde de dog ikke byde karlene det, men efterhånden vandt det indpas, og de kaldte skiftevis suppen for torskesuppe

eller »frk. Fenger-suppe«.

I Frankrig havde jeg også lært at spise kanin. Det lykkedes mig engang at få en slagtet og flået kanin hos en mand i Drejens Skov. Da jeg snakkede op om det, blev der sagt: »Ja, jeg så godt, at der var en kat kørt over uden for fru Rønnow« (det lokede altid en bid mere ned). Men det gik nu godt med kaninen, for jeg delte den med en lille familie, som havde bedre forhold end jeg til kaninstegning.

Den første sommer var jeg af og til ude hos gamle fru Buhl. En lørdag, da jeg gik derfra, stod Ella Buhl parat med en kylling til mig. Den var både plukket og opskåret, så jeg kørte direkte til Brugsen og købte en lille gryde lige tilpas til kyllingen. Den gryde har jeg endnu i 1991, så jeg sender endnu ofte Ella Buhl og hendes kylling en venlig tanke, når jeg bruger gryden.

Så var der den gamle tante i Strandhuse. Den første nat, jeg sad hos hende, var hendes åndedræt så elendigt, så jeg fra time til time troede, at det var ved at være slut. Hun lå på et loftsværelse, men der var da et glas vand deroppe. Jeg vikledede lidt vat om tandbørsteskabet, dyppede det i vand og vædede dermed tantes tørre læber og tunge. Tante overvandt krisen, og en skønne dag gav doktoren hende lov til at komme lidt op. Jeg var betænkelig, jeg nærmest bar hende hen på stolen. Hun var meget tam, og da jeg kom næste morgen, var jeg meget spændt på, hvordan natten var gået. Jeg traf først broderdatteren, som sagde: »De kan tro, tante er vred på Dem!« »Men hvorfor dog det?« »Ja, tante havde troet, at hun skulle have gået hen til kommoden, og så havde hun ikke fået lov at gå et eneste skridt«. Så var jeg orienteret og kunne straks sige til tante: »De ser jo helt flink ud i dag, så mon ikke De kan gå hen til kommoden?« Så var der ikke mere i vejen mellem os. Tante spurgte en dag: »Hvad var det egentlig for en sut med vand, De gav mig, dengang a var åndssvag?« Endnu en tid kom jeg der. Jeg sluttede af en søndag, men da var det ikke alene for tantes skyld. Nej, broderdatteren havde lovet mig en tur i robåden

ud langs kysten, så jeg kunne se husene fra søsiden. En herlig tur!

Nabosygeplejersken, Bertha Hansen, og jeg skulle afløse hinanden i ferier. Jul og nytår klarede vi let, for frk. Hansen havde fødselsdag nytårsdag, så da ville hun gerne have fri, og det passede mig udmærket at besøge familie i Fredericia eller Horsens i julen.

Jeg må jo have befundet mig godt, når jeg indrettede mig, som jeg gjorde de to første sommerferier (3 uger). I 1938 tog jeg først på fodtur Bornholm rundt og boede på vandrerhjem. Sidste del af ferien var jeg til hjemmesygeplejekursus på Hindsgavl. Juni 1939 tog jeg med Dansk Vandrerlaug på 10 dages tandemtur til England. 12 tandemmer, flest piger. Jeg fulgtes med en pige fra Kolding. Vi havde trænet ved at køre til Christiansfeld og Vejle, og vi klarede os fint. Vi kom hjem, brune, næsten som mulatter. Vandrerhjemmene derovre var eksemplariske, men der var dog en lidt underlig stemning. Bl.a. fandt vi det mærkeligt med de mange sirene-alarmer.

Jeg havde fået den ide, at jeg i den sidste del af ferien ville til Skagen. Det var jo en lang strækning at cykle både frem og tilbage, så jeg fandt på at benytte mig af moderne teknik. Jeg cyklede til Esbjerg, sendte cyklen med tog til Ålborg, tog selv pr. den nyoprettede flyrute derop. Vi fløj bl.a. lige over Rebild Bakker – men de synede jo ikke af noget set fra luften, så jeg var glad over, at jeg, medens jeg ventede på cyklen, kunne tilbringe en halv dag ude i det storslåede landskab. Jeg var heldig med vejr og vind, både til Skagen og ned til Århus. Der fik jeg ganske uforvarende lejlighed til at overvære Dansk Sygeplejeråds landsmøde for sygeplejersker. Fuld af forundring var jeg over at høre om alle de goder, vi skulle have ret til – men alligevel var jeg kun glad over at komme hjem igen til mine primitive forhold.

I lang tid hjalp jeg en meget skrøbelig gammel kone i Lilballe. Hun boede hos en ugift datter, eller omvendt. Selv om hun blev passet godt af datteren, gav

Æ sygeplejersk' på den uundværlige cykel.

hun også mig meget arbejde, og så var det jo i det fjerne Lilballe. En lørdag morgen var det slut. Da jeg var færdig, frydede jeg mig på hjemvejen ved tanken om, at jeg var fri for at køre den lange vej næste dag, søndag. Men det var for tidligt, jeg glædede mig, for da jeg kom hjem, var der en seddel, hvorpå der stod: »Vil De se ud til familien X i morgen, når De kommer til Lilballe – det er noget med den lille«. De mennesker havde ikke telefon, så jeg var nødt til at cykle ud og se, hvad det drejede sig om. Det var kun en bagatel, som vi sagtens kunne have talt os til rette om, hvis vi havde haft telefoner. Heldigvis var vejret godt den søndag. Lilballe var og blev mit ømme punkt, jeg kunne ikke komme derud uden at krydse Bramdrupdam- eller Eltang-sygeplejersken. En søndag middag, da jeg lige havde sat mine kartofler på primus, bankede det på min dør. Der stod en forkarl fra en af gårdene i Lilballe. Han skulle bede mig om at køre med hjem til gården. En af døtrene havde vist dårlig mave. Han mente nok, at de havde talt med doktoren, og han skulle sige, at jeg nok skulle få middagsmad. Efter no-

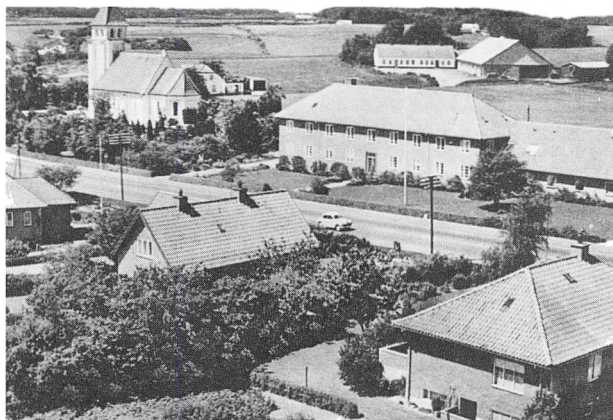
gen parlamenteren med moderen, gav jeg et lavement med god effekt. Derefter blev jeg, da alt var vel overstået – også spisningen – kørt hjem.

De to første vintre, jeg var i Nr. Bjert, var så milde, at jeg slet ikke havde besvær – men så fik vi »fimbulvinter« de to følgende år. Uha! At komme til en gammel kone, som skulle have varmt omslag, var ensbetydende med, at jeg først måtte fyre op på komfuret, og når så endelig omslaget var lagt, og varmen bredte sig, så kunne jeg tørne ud i kulden igen. En tid havde jeg to sådanne patienter – selvfølgelig i hver sin kant af sognet.

Da jeg, kort efter min ankomst, hilste på sognerådsformanden, spurgte jeg, om der var et alderdomshjem: »Nej, hvad skulle vi dog med det?« svarede han. Men det varede kun et par år, førend »De Gamles Hjem« (nu Basagerhus) blev bygget – som godt var. Det blev hurtigt fyldt op. Der var dog endnu et tomt værelse, da jeg blev kaldt ud til Drejens til gamle Else. Hun boede hos sin søn og svigerdatter, hvor hun fik almindelig forplejning, men jeg syntes, at det ville være godt for netop hende, om hun kom op på »hjemmet«. Jeg talte med sønnen og svigerdatteren, med sognerådsformanden og med »hjemmets« bestyrerinde om det, og det varede ikke mange dage, førend jeg kunne bestille »Falck« til at flytte Else. Og det blev en succes. Else syntes næsten, at hun var kommet i himmelen. Da julepynten få dage senere kom frem, mente Else, at skønnere kunne der da ikke være i paradiset. Frk. Jensen, bestyrerinden, blev meget glad for Else i de uger, hun levede.

Når jeg havde patienter i yderdistrikterne, hændte det, at jeg tog dem sidst på ruten, sov derude om natten og dermed havde dem tidligt om morgenen igen. På gårdene var der gerne et »kontrol-kammer«, hvor kontrolassistenten boede, når han var der. Det var udmærket undtagen de gange, hvor jeg blev generet af musenes tummel nede i sengehalmen.

Den 9. april 1940 var jeg i Strandhuse i en villa med

Basagerhus, fotograferet ca. 1945.

altan. Da jeg havde ordnet, hvad jeg skulle, gik konen og jeg ud på altanen, hvor vi nød det prægtige forårsvejr og at se, at isen nu endelig var drevet ud af fjorden. Der var lidt rigelig flyvemaskinestøj. Ingen af os havde hørt radio, men vidste dog, at der var noget med, at tyskerne var ivrige med at rekognoscere ved Norge. Da jeg lidt efter, det var midt på formiddagen, kørte hjem ad Strandhusevej, mødte jeg lærervikaren og undrede mig over, at han gik der på den tid. »Ved De da ikke, hvad der er sket?« sagde han. »Tyskerne går oppe på landevejen i en tæt kolonne!« Han fortalte også om kongens opråb! Og få minutter senere havde jeg jo syn for sagn. Af og til var der et lille mellemrum, så kunne vi smutte over vejen, komme hjem til radioen. Vi spekulerede på, hvor længe de ville blive ved at defilere forbi. Ville de på et eller andet tidspunkt stoppe op og komme ind i vore huse? »Lige meget«, sagde Ella malers, »nu går jeg ind og ruller mit nye gulvtæppe sammen, kommer de ind, skal de i det mindste ikke trampe på det«. Eller ville vi selv blive nødt til at tilbringe natten i den grøft, som dengang var på sydsiden af vejen lige fra Strandhusevej og ned til saddelmagerens hus?

En af gårdmændene havde fået det hverv at for-

mane os til at hænge noget mørkt for vinduerne. Jeg hørte en sige, at det kunne han sagtens sige, han havde sikkert mange hestedækkener. Det tror jeg også, at han havde, men han havde også 3 voksne sønner, så jeg syntes ikke, at han var misundelsesværdig.

Det varede ikke så længe, inden benzinen blev rationeret. Så kunne en læge telefonere og spørge, om jeg kunne gøre ham den tjeneste at se til den eller den patient, og om det var nødvendigt, at han kom, for han havde næsten ikke mere benzin!

Under krigen var det ekstra besværligt at få patienter indlagt på sygehus om aftenen, så hvis »æ sygeplejersk« kunne være hos patienten om natten, kunne indlæggelsen vente til om morgenen. Sådan sad jeg hos en patient én nat. Næste nat måtte jeg af en anden grund være hos en anden patient. Tredje nat var der atter en »udsat« indlæggelse. Så 3 nætter i træk var jeg ikke af tøjet. På et andet tidspunkt fik en ung mand en dundrende lungebetændelse – det var jo før penicillinets tid. Jeg vidste med mig selv, at hvis jeg gik hjem, så fik jeg dog ikke sovet, så jeg spurgte, om jeg måtte sidde i den røde stol om natten. Moderen svarede prompte. »Nej, men vi er meget taknemmelige for, om De vil blive her, så De får en divan herind, så de dog kan ligge ned«. Ud på natten så patienten meget »opkogt« ud, så jeg kontrollerede temperaturen, den var faldet! »Nå, jeg troede næsten termometret var eksploderet, sådan som jeg sveder«, sagde patienten. Dermed var vi ovre krisen.

Noget senere fik en karl på en af gårdene lungebetændelse, han fik nogle piller (en slags forløber for penicillinet), de virkede prompte, ja endda så godt, så karlen et par dage efter gik til bal. Det skulle han dog ikke have gjort, for dagen efter var der betændelse i den anden lunge. Rekonvalescenstiden kan man ikke løbe fra.

Da der efterhånden var kommet megen sne, anskaffede jeg ski, men de fik ikke rigtig praktisk betydning. Der var for mange pigtråd »tværmarks« og for mange

levende hegn. Men jeg brugte da af og til skiene, men ikke inde i byen. Da jeg en dag kom spadserende med skiene på skulderen, mødte jeg den gamle smed, som så lidt på mig – så kom det: »Skulle sådan nogen egentlig ikke sidde neden under benene?« En dag var jeg kommet ned til Strandhuse på ski og stillede skiene uden for huset. En stor dreng gik ud og så på skiene, men moderen gik ud og sagde: »Du behøver ikke at se så meget på sådan no'en, for vore penge er ikke til den slags«.

I Strandhuse blev jeg kaldt ind til en ung fisker, som havde fået forfrysning i den ene hånd. Behandlingen var, at den daglig skulle holdes en tid i lunken tælle, en behandling, som moderen hurtigt overtog. Jeg husker stadig hånden, men ikke fiskeren. Derimod husker jeg tydeligt hans lillebror, som sad for enden af køkkenbordet og pillede ved et vækkeur, alt mens han med en vidunderlig mimik rev vittigheder af sig. Drengen var den nu så skattede kgl. skuespiller Erik Påske! – dengang 11-12 år.

En dag da jeg gik hjem fra Strandhuse i et forfærdeligt føre, mødte jeg en strandhusemand, som, idet vi gik forbi hinanden, sagde: »Fa'en til føre«, hvortil jeg replicerede: »Ja, men sikken vidunderlig skøn solnedgang« – og så var vi forbi hinanden. Jeg måtte af og til vende mig om for at se solnedgangen. Næste gang, jeg så den mand, var jeg kaldt til hans hjem. En voksen datter var død af tuberkulose, nu ville de gerne have mig til at hjælpe med at klæde hende, efter hendes eget ønske, i en lys sommerkjole! Nogen tid efter kaldte de mig ind, for hvis nogen skulle gå i Lisbeths galoscher, så skulle det være »æ sygeplejersk«. Jeg takkede rørt. Fik virkelig megen gavn af galoscherne, dengang var galoscher en nødvendighed, nu er de museumsgenstande.

Så var der min specielle ven, gamle Clausen. Hans mave ville ikke rigtig fungere, så jeg gik en dag derhen for at give ham et lavement, men idet jeg kom ind i stuen, holdt han sine hænder op i 1/2 alens afstand,

idet han sagde: »A har sjæl lavet så'en et styk'«, så jeg kunne altså roligt gå igen. En aften, da jeg kom for at se til ham, hørte jeg sønnen sige: »Sover du far?« – »Nej, a har jo ikke sagt go nat te æ sygplejersk«. En dag lige ved middagstid kom sønnekonen hen til mig, hun havde kogt sådan ekstra god suppe til bedstefar, og nu havde doktoren lige været der, og han havde sagt, at bedstefar ikke måtte spise den suppe, om så ikke jeg kunne komme og hjælpe dem at spise suppen. – »Jo, jeg skal jo hjælpe folk, hvor jeg kan, så jeg siger tak!« og fulgte med konen hjem til suppen.

En læge kontaktede mig en dag. Han sagde, at han vidste godt, at jeg ikke måtte give massage, men om jeg ikke kunne gøre både ham og en patient den tjeneste at bevæge hendes hånd og fingre dagligt (efter et håndledsbrud), og hvad var der andet at gøre end at tage ud og arbejde med damens hånd. Hun boede langt ude i Drejens.

Mange situationer står stadig ganske tydeligt for mig 50 år senere. Såsom, at det en dag bankede på min dør, og ind kom en glad udscende mand, som sagde: »Vi har tvillingedrenge på 5 år, de plejer altid at få ens gaver, nu har de hver fået en tvillingesøster!« Det var jo da også en virkelig glædelig begivenhed. Moderen manøvrerede beundringsværdigt godt småpigerne. Hun fortalte for øvrigt, at det i starten havde været meget svært for hende med drengene. Hun havde vist aldrig passet børn før, men nu kunne hun altså. Der gik ikke mange måneder, førend jeg mødte den lille familie på vejen. Drengene var på hver sin lille cykel, og moderen havde pigerne i en anhænger, som faderen, der var fiks på fingrene til den slags, selv havde lavet.

Da vi i 1941 havde rigtig »fimbul-vinter«, var der så koldt i min stue, at en alpeviol på mit stuebord var stivfrossen i en uge. En morgen kl. 5 syntes jeg ikke, at jeg kunne holde ud at ligge længere i sengen, som trods varmedunk og tæpper var iskold, så jeg tørnede ud og satte kursen mod Lilballe til en familie, som jeg vidste var tidligt oppe (konen var vist malkekønc). Desuden

Min stue i fru Rønnows hus med kig ind i soveværelset. En ældre kone, som ofte kom til mig, så sig engang grundigt om i stuen og sagde så: »Hvor har De det dog grænseløst hyggeligt, frk. Fenger«.

var det praktisk at cykle på det tidspunkt, for det var måneskin. En cykellygte havde tyskerne jo beordret blændet, så den ikke kunne ses, og dermed lyste den ikke på den frosne jords skarpe kanter. Jeg stoppede mig ud med aviser på både ryg og bryst og uden på vanterne havde jeg store pergament-papirposer. Patienten, jeg skulle tilse, var en mand med en dårlig hånd. Når jeg var færdig med at behandle ham, stillede et af hans mange børn sig efter tur op ved døren og sagde: »I dav æ det mæ der ska hjælp dig di vanter å!« Efter sådan at være blevet hjulpet syntes jeg næsten, at vanterne lunede dobbelt.

Hos min nabo kunne man indlevere tøj til et vaskeri i Kolding. Det var jeg meget glad for, ikke alene for mit eget tøjs skyld, men også for de – flere gange omtalte – omslagsstykker. I de hjem, hvor jeg skønnede, at det kunne lade sig gøre, bad jeg folk om at vaske omslagene, men det hændte da også, at jeg måtte koge dem på mit primusapparat, som efterhånden viste sig at være en storartet ting. Der kunne både bages brød og

kage på primus – altså indtil petroleumen blev forringet.

Angående den kolde lejlighed, så fik jeg da efterhånden en lille ovn stillet op i stuen, men de tørv, jeg fik til den, var ikke så gamle, som de burde have været, så den blev ikke rigtig nogen succes.

Det blev dog alt i alt for barskt for mig med den lejlighed. Men netop ved den tid begyndte det at gå ned ad bakke med gamle Dora, som nu var kommet hen på »De Gamles Hjem«. Så hvorfor ikke benytte mig af det til at sidde i hendes lune stue om natten. Bestyrerinden var meget velvilligt stemt over for arrangementet, så i nogle uger var jeg mere der end hjemme. Jeg fik endda mine måltider derhenne. Den første aften lød det fra Dora: »De stopper strømper?« – »Ja, gummistøvlerne slider så grusomt på dem«. »Så skal De osse ha mine de hjemmestrikkede, De kan selv tage dem henne i den næstøverste kommodeskuffe«. Jeg følte, at de virkelig var mig vel undt, så jeg gik hen og ledte i skuffen. »Kan De ikke finde dem, så er De da et skvadderhoved!« I det samme kom bestyrerinden derind, og vi fandt strømperne. Jeg har dem endnu. Det er ikke længe siden, at de blev meget beundret af en ung dame, som ligesom havde svært ved at tro, at de var håndstrikkede.

Ellers havde jeg Karen Jepsen til strikkekone, efter at jeg en dag kom hjem fra min tur og så, at der på min tavle var skrevet: »Må mor låne Deres strikketøj?« underskrevet Magdalene. Fru Jepsen skulle helst altid have strikketøj i hænderne, og tyskerne tømte jo næsten Kolding for strikkegarn. Jeg havde heldigvis hamstret til både strømper til mig selv og til kjole til en broderdatter og meget mere.

Angående Dora, da må jeg også fortælle, at da det »gik ned ad bakke« med hende, hidkaldte hun kogekonen og sagde bl.a: »Så vil a seje dig én ting, Marie, at du skal sørge for – te æ suppe er ordentlig varm – for de tilrejsendes skyld«. Og der blev både spisning og kaffe i forsamlingshuset, som skik og brug var!

Det forsamlingshus blev utrolig meget brugt. Der

var mange familiefester, men også foredrag og oplæsning med påfølgende kaffedrikning. Hvor kaffen kom fra, eller hvad den bestod af i krigstiden, husker jeg ikke, men hvad kage angår, havde hver sin ration med. Dilettantspil var der også og selvfølgelig gymnastik, boldspil og baller. Og jeg mindes, hvordan beredskabskvinder engang kogte en hel gris i gruekedlen og bød på beredskabsspisning. Karle og piger fra gårdene var flinke til at møde op til både foredrag og oplæsninger. Mange var flinke til at tage et par brændeknuder med til kakkelovnen.

Da jeg kom til Nr. Bjert, blev der sagt, at når der var allermost travlt, så måtte jeg godt leje bil til de længste afstande. Det blev aldrig aktuelt, for da de strenge vintre kom, kom jo også krigen og benzinrationeringen.

Efterhånden fik »Hjønne«-Ras, foruden telefonen, endnu mere betydning for mig, for han var cykelsmed. Vejene blev mere og mere »skærvede« og cykeldæk-

Fødselsdagsfest hos fru Vejmand, også kaldet Vøjkone, Nina Magdalene – kært barn har mange navne. Værtinden er nr. 2 fra venstre, frk. Fenger nr. 2 fra højre i øverste række.

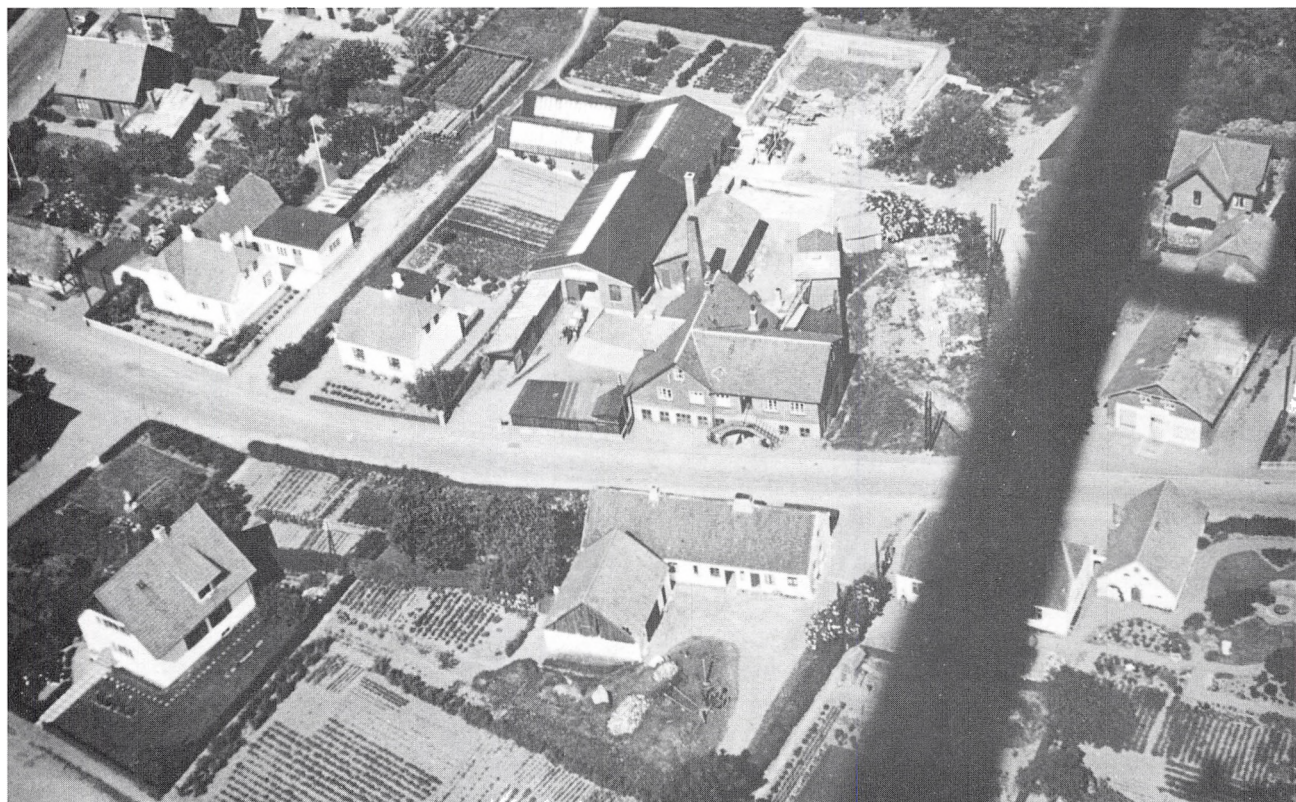
kene dårligere og dårligere, så jeg måtte anskaffe mig en ekstra cykel, så der altid var en køreklar, når jeg kom sjoskende hjem med en flad fælg.

Det ideelle ville jo have været at bruge en lille islænderhest. Men en lille bemærkning om det på en af gårdene hjalp mig ikke. Gårdmandskonen var syg, og jeg »stillede« om hende en søndag morgen. Manden kom ind til os og sagde, at nu havde han fodret 230 dyr (hønsene var vist iberegnet). Jeg var så fræk, at jeg sagde: »Ville det så spille nogen som helst rolle, om De så også havde en lille hest at passe for æsygeplejersk ?« Jeg fik intet svar.

En dejlig forårsdag var jeg ude at se til en 6 uger gammel dreng. Han havde taget pænt på i vægt, og alt var i orden. Jeg spurgte, om han havde været ude i luften. »Nej, han er jo ikke døbt«, sagde moderen. Jeg havde aldrig før hørt det argument og fik sagt noget om, at jeg ikke kunne tænke mig, at Vorherre ville misbillige, at de drog nytte af det gode vejr, selv om de af praktiske grunde ikke havde haft barnedåb.

Det var fem dejlige år, som jeg tit mindes med glæde.

Luftfoto, Nr. Bjert, 1934.

Fremmed i Kolding i 1500-årene

Af Vivi Jensen

I det følgende fremlægges en undersøgelse af, hvor folk, der slog sig ned i Kolding, kom fra, samt af udstrækningen af byens opland. Kilden hertil er oplysninger om folks oprindelsessted, efternavne og tilnavne af geografisk karakter samt udenlandske navne. Men først nogle mere generelle betragtninger over Kolding bys størrelse, samt over de principper, der ligger til grund for undersøgelsen.

Vi kender ikke indbyggertallet i 1500-årene. Den tidligste folketælling fra 1769 opgiver et befolkningstal på 1396, men heri er militærpersoner ikke medregnet. Når de indregnes, kan antallet beregnes til 1510. I 1778 oplyser »Provincial-Lexikon over Danmark og Hertugdømmerne«, at »indvånerne består af 250 familier som udgør ialt 1200 personer«, hvilket mere lyder som et anslået tal end som en præcis opgørelse. År 1801 var tallet 1672. Den temmelig store vækst i de mellemliggende år afspejler sandsynligvis det øgede militære beredskab, som Napoleonskrigene havde medført. Det bragte øget omsætning og dermed mulighed for vækst.

Kejserkrigen 1626-1629, Torstenssonkrigen 1644-1645 og Svenskekrigen 1657-1658 havde medført en befolkningsreduktion. Krigen fulgtes af en pest, der bortrev mange af dem, der havde overlevet, og Kolding kom ind i en stagnationsperiode, som først blev forvundet i løbet af 1800-årene. Derfor kan vi nok regne med, at befolkningen omkring 1600 mindst var på højde med den, der registreredes i 1800. Under alle omstændigheder er det dog kun en meget lille del, der optræder i de skriftlige kilder.

Før der konkluderes på baggrund af materialet, må man tage følgende i betragtning:

- 1) Kun et mindretal af tilflytterne vil kunne genkendes på navnet.
- 2) Fremmed oprindelse giver ikke nødvendigvis tilnavn, men en person, der bærer et navn, der i forvejen findes i samme kredse, er tilbøjelig til at få et tilnavn. Det vil i mange tilfælde være et håndværkernavn, eller det kan hentyde til et personligt karakteristikum. De sidste vil ofte have karakter af øgenavne, og sådanne vil desværre kun sjældent finde vej til de skriftlige kilder.
- 3) Et tilnavn kan arves, men vil da markere, at en forfader på et tidspunkt er fraflyttet den navngivende lokalitet.
- 4) Det er kun en lille del af byens indbyggere, der optræder i de bevarede skriftlige kilder. Tyende, der antageligt ofte kom fra det nærmeste opland, optræder næsten udelukkende i sagfaldslisterne (lister over domfældelser, jf. nedenfor s.16).

Trods disse forbehold kan de skriftlige kilder belyse, hvor en del af byens tilflyttede borgere stammer fra, og på baggrund heraf er det bl.a. muligt at danne sig et skøn over udstrækningen af Kolding bys opland i 1500-årene.

For at få et indtryk af, hvor Koldings indbyggere

kom fra, er der foretaget en gennemgang af den ældste bevarede skriftlige kilde, der i nogenlunde sammenhængende form fortæller om borgerne og byens styre. Det drejer sig om Kolding Bysbog, der indeholder optegnelser fra 1493 til 1635. Den er blevet gennemgået for alle oplysninger, der på én eller anden måde skønnes at kunne belyse emnet. Desuden er der inddraget relevant materiale fra Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, d.v.s. kronens officielle skrivelser. Formålet med undersøgelsen har først og fremmest været at belyse forholdene i 1500-årene, d.v.s. senmiddelalderen og den tidlige renæssance. Skattemisterne, der er bevaret fra 1610, er derfor ikke benyttet.

Kolding Bys Bog

Koldings Bys Bog er den vigtigste skriftlige kilde til Koldings historie på overgangen mellem middelalder og renæssance. Den består af ca. 200 tæt beskrevne blade, af hvilke dog en del af de første og sidste er skadet af fugt og dermed til dels ulæselige. Og det er ikke så mærkeligt, for omkring 1900 fandt kæmner I.O. Brandorff den på rådhusets loft, lige under taget og stærkt medtaget af nedsvivende regn. Man kan levende forestille sig hans begejstring, men et forsøg på at få bevilget midler til en konservering af bogen strandede i byrådet, hvor man også dengang skulle spare. Herefter lå den i nogle år på kæmnerkontoret, og her brugte redaktør P. Eliassen den i sine lokalhistoriske studier. Senere blev den afgivet til Landsarkivet i Viborg, og her restaurerede man den, idet man valgte at beholde en ikke-kronologisk rækkefølge, der var opstået i forbindelse med en tidligere indbinding. Det betyder, at selvom store dele af bogen kan læses i logisk følge, så er især de ældste afsnit spredt i små »klumper«, og mange indførelser, der engang var en fortsættelse af andre, står nu alene og mangler derfor datering. Et »systematisk« forsøg på at samle en række lister af for-

skellig art og forskellig datering på ét sted i bogen har heller ikke gjort det lettere for eftertiden. En gennemarbejdning af de anvendte håndskrifter vil utvivlsomt kunne løse mange af disse problemer, men den er endnu ikke foretaget.

Bysbogen er en protokol, hvori byskriveren indførte notater om skatteopkrævning, grundafgifter, leje af byens jord, udgifter til offentlige arbejder, og hvad der ellers måtte vedrøre bystyret. Indførelserne er som regel meget summariske, men ved nærlæsning giver de alligevel et detaljeret indblik i datidens administration, og i enkelte tilfælde også i lands- og udenrigspolitiske forhold. De indeholder desuden et stort navnestof, og det er i første række det, der ligger til grund for denne undersøgelse.

Det har vist sig, at Bysbogen rummer to stofområder, der er egnet til analyse. Den ene er oplysninger om, hvor folk, der på den ene eller anden måde havde ærinde i Kolding, kom fra. Den anden er navne på borgere og andre bosiddende i Kolding. Værdifuldt stof kan findes i sagefaldsliste, d.v.s. lister over domme, der er fældet i sager vedrørende overtrædelser af byfreden. De involverede parter er næsten alle mænd, og i de tilfælde, hvor de ikke er bosat i Kolding, er hjembyen nævnt. Sagerne omfatter oftest slagsmål og overfald, men tyveri og drab ses også. Kvinder forekommer kun som voldsofre, men her møder vi til gengæld repræsentanter for det bedre borgerskab, som f.eks. i 1534 eller 1535, hvor Terkel Nielsen i Binderup dømtes for at have slået Anne hr. Eriks, d.v.s. en præstekone. Den »Lille Kirsten til Lauge Iversens hus«, som Oluf Madsen fra Agtrup slog, har utvivlsomt været tjenestepige. Dem må der have været mange af, og langt de fleste er utvivlsomt indvandret fra det omliggende land. Lille Kirsten er den eneste, der nævnes i Bysbogen, og det skyldes sikkert Lauge Iversens position, at der overhovedet blev rejst sag i den anledning.

Overtrædelsernes karakter antyder, at fuldskab kan have spillet en ikke uvæsentlig rolle i hændelsesforlø-

bene, og det vil være naturligt at se dem i sammenhæng med byens årsmarked, der ifølge Christoffer af Bayerns privilegium af 1447 skulle finde sted på Sankt Olavs dag, 29. juli. Også i Christian 1.s beskyttelsesbrev fra 1452 nævnes Olavsmarkedet. To år senere tillod kongen desuden, at der blev afholdt endnu et marked, nemlig fra Dionysii dag, 9. oktober, og tre dage frem. Det forrykkes en smule i 1491, idet Kong Hans fastslår, at det årsmarked, der plejer at afholdes på Mikkelsdag, 29. september, nu skal begynde på Sankt Francisci dag, 4. oktober, og fortsætte 3 dage derefter »som sædvane er«. Indførelsen af efterårsmarkedet er direkte betinget af studehandelens voksende betydning i 1400-årenes sidste halvdel. Stude handledes normalt ikke midt på sommeren, hvor tiden skulle bruges på opfedning i de gode enge. Om efteråret, når græsningen ophørte, og dyrene skulle på stald, var det derimod almindeligt at sælge både dem, der nu havde nået den rette alder, og dem, man ikke selv havde staldplads eller vinterfoder til. At man faktisk afholdt to årsmarkeder i Kolding ses af en indførelse i Bysbogen, hvor det i forbindelse med indskærpelsen af et forbud mod forprang (handel uden for byportene, og ikke mindst bønders direkte salg af stude til opkøbere uden om købstadens købmænd) hedder: »..vor Frue årsmarked som er om sancti Olai dag og sancti Francisci dag..«. At man taler om »vor Frue«-markeder kan være en afsmitning fra Ribe, hvis to årsmarkeder begge afholdtes på Mariadage.

Der er ingen tvivl om, at efterårsmarkedet efterhånden blev det vigtigste, og det er da også det, der strækker sig over tre dage. Det tiltrak bønder fra både det nære og det fjerne opland, og byens egne købmænd måtte finde sig i konkurrence fra købmænd fra andre købstæder. Bønderne bragte de opfedede ungstude, og købmændene, der ved siden af adelen havde eneret på eksporten, opkøbte og dannede flokke, som lejede stude drivere herefter drev sydpå til de nordtyske markeder. Baggrunden for Koldings efterårsmarked frem-

går direkte af Christian 2.s forordning af 23/10 1515, der fastslår, at mens der må drives stude til Ribe omkring Mariæ Bebudelse (25. marts) og Mariæ fødselsdag (8. september), er det Sankt Francisci dag, der gælder for Kolding. Tilsyneladende afholdtes der ikke marked i Kolding i forbindelse med forårsdriften, der fandt sted i slutningen af marts.

Ved siden af Ribe var Kolding eneste toldsted ved Jyllands grænse, og eksporttolden på stude var af stor nationaløkonomisk betydning. I Braunius og Hogenbergs »Civitatis orbis terrarium..«(Alverdens byer) hedder det således i 1587 om Kolding bro: »Denne bro er Danmarks Rige i en ædelmetalmines sted, hvorved der yder rigeligt med møntet guld; thi hvad der end føres af øksne og heste, foruden andre varer, fra denne cimbriske halvø gennem Holsten til Elben, til Hansestæderne, til forskellige handelspladser og markeder i Tyskland, betaler på denne bro en rigsdaler pr. høvede. Heraf kommer en umådelig told«. I Peder Hansen Resens »Atlas Danicus« fra 1670 hedder det: »..Kolding bro ligger syd for byen og er vidt og bredt berømt, fordi den hvert år passerer af omkring tyve tusinde okser og heste, der skal sælges i Holsten og Tyskland.«

At disse store årligt tilbagevendende begivenheder ikke alene tiltrak stude drivere og studehandlere fra nær og fjern, men også omegnens karle og piger, er en selvfølge, og drukkenskab og slagsmål har været en uundgåelig konsekvens heraf. Det er det, der afspejler sig i Bysbogens sagefaldssteder.

Et lille antal indførelser vedrører byens forbindelser udadtil, f.eks leverancer af byggematerialer til offentlige anlægsarbejder. I 1499 køber byen tømmer til Nørreport hos Nis Lassen i (Vester) Nebel, og hos Benedikt Wabel i Moltrup nordvest for Haderslev køber man »gwlskwd«, som vistnok er en slags brædder (gulvbrædder?). Fra Mikkil Smed i Erritsø leveres der »wtharrfw«, hvad det så er. Året efter køber man tømmer i Skovsgård ved Sdr. Vilstrup, samt i Lejrskov og

Koldingprospektet fra 1587 i Braunius og Hogenbergs »Civitatibus orbis terrarum«.

Viuf. I 1509 lejer man harnisk i Binderup.

De enkelte købmænd havde også fjernere forretningsforbindelser. Et eksempel ses i 1572, hvor Købmanden Marcus Huorn i Wismar indgik forlig med Jørgen Hvidt om betaling af 44 daler, som Koldingkøbmanden skyldte ham, og som han ikke var i stand

til at betale. Den slags blev normalt ikke indført i Bysbøgen, men Marcus Huorn insisterede på at kunne dokumentere og om muligt få fyldestgjort sit retskrav over for den uheldige købmænd og hans arvinger.

Endelig giver Bysbogen mulighed for at belyse tilvandringer til byen fra ind- og udland via navnestof-

fet. Hovedparten af de personer, der nævnes, bærer fornavn og patronymikon, d.v.s. faderens fornavn med tilføjelse af -sen. En del karakteriseres med håndværkernavn, men der er også en gruppe, der er kendetegnet ved navnet på en geografisk lokalitet. Et sådant tilnavn vil typisk opstå, hvis en tilflytter bærer samme navn som en allerede fastboende, og det har ofte været tilfældet i et samfund med et traditionelt og begrænset navneudvalg. Hvis vedkommende var eneudøver at et håndværk, f.eks. glarmester, værkemester eller overskærer, fik han håndværkertilnavn, men var han smed, skomager eller købmand, var det naturligt at opkalde ham efter fødebyen eller fødesognet. Hvis han kom længere borte fra, fik han typisk navn efter landsdelen eller landet, hvis det var eksotisk nok til ikke at have ret mange andre repræsentanter i byen. Tyskere var der flere af, så de kendes i stedet på, at de bærer tyskklingende navn.

Et geografisk navn kan overføres til efterkommerne og dermed blive slægtsnavn, og det er der flere eksempler på i Kolding. Bæreren er da ikke førstegenerations indvandrer, men navnet angiver, at en forfader på ét eller andet tidspunkt er fraflyttet stedet. Om han da straks slog sig ned i Kolding, eller om der har været mellemstationer, vil næsten aldrig kunne afgøres.

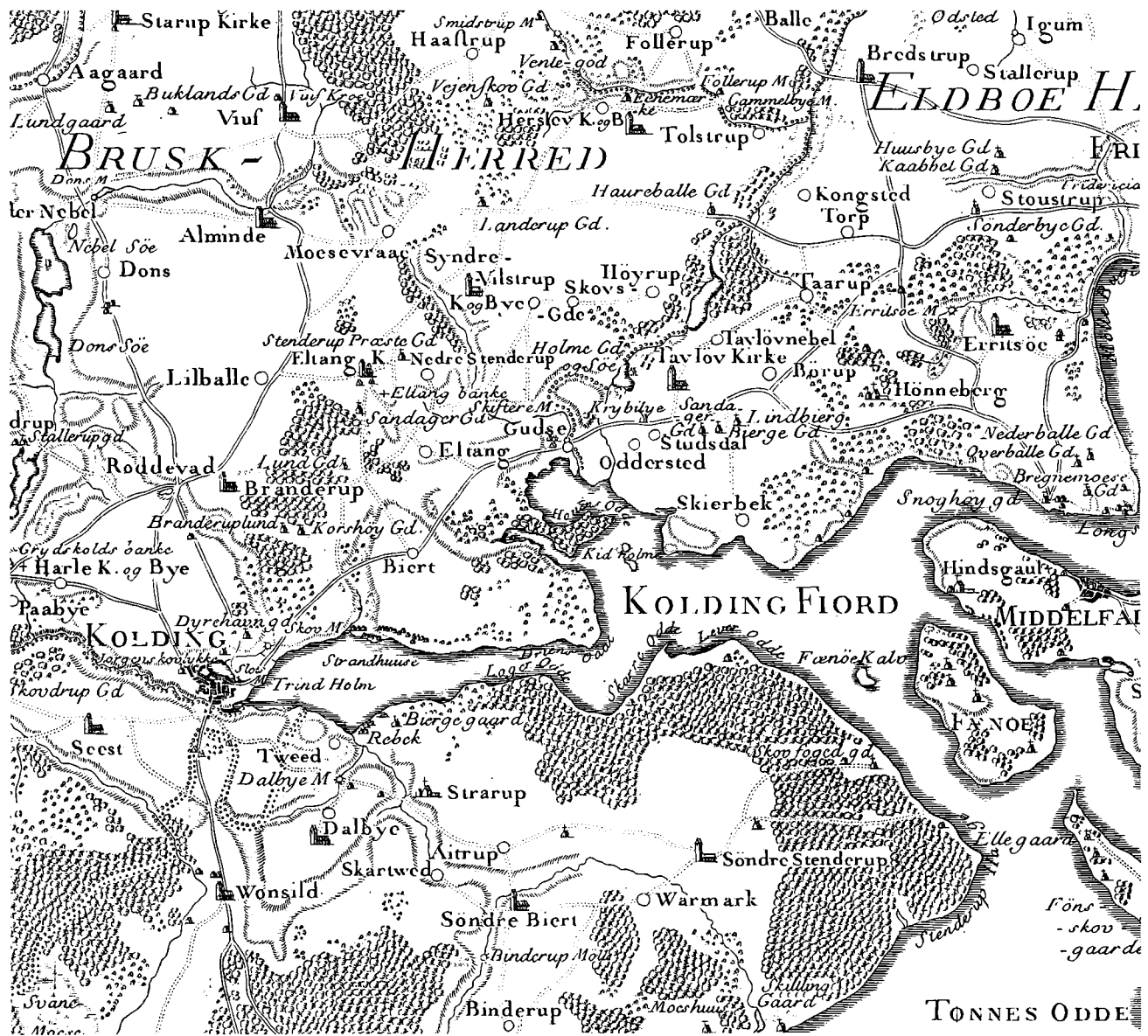
Det er et metodisk problem, at adskillige lokaliteter i Danmark bærer samme navn, men i praksis har det næppe den store betydning. Man kan uden tvivl tillade sig at gå ud fra, at et navn i så godt som alle tilfælde refererer til det sted, der ligger nærmest Kolding, og når det drejer sig om sammenfald af navne på fjernereliggende steder vil det, hvis valget står mellem f.eks. Randers-egnen og Lolland, være korrekt at vælge det jyske alternativ, idet praksis viser, at tilflyttere fra andre landsdele normalt fik navn efter disse, og ikke, som jyderne, efter hjemsognet. Og så skal man i øvrigt være kreativ med hensyn til stavemåder. Byskriveren skrev navnene, som han hørte dem, og ikke som en senere tids topografer har valgt at stave dem.

Det skal understreges, at navnestoffet kun afslører en lille del af byens tilvandring udefra. Hovedparten har ikke båret geografisk tilnavn, og den formodentlig største gruppe, det kvindelige tyende, optræder ikke i kilderne, og her møder vi heller ikke øgenavns-agtige tilnavne, der har været begrænset til originalerne og de socialt lavest placerede. I Bysbogen møder vi næsten udelukkende borgerne, d.v.s. købmænd og håndværkere. De løste borgerskab, de kunne leje byens jord, de stod for byens harnisk, de udgjorde brandkorpset, de overværede skatteligninger og regnskabsaflæggelser, og de var kæmnere, skatmestre og fjerdingsmænd – eller de købte sig fri for at være det. Derfor er deres navne bevaret. Alligevel tegner der sig nogle interessante mønstre, og i tillid til, at toppen af isbjerget bærer udsagn om den del, der gemmer sig under vandfladen, skal resultatet af undersøgelsen fremlægges i det følgende.

Kolding bys opland

Som nevnt i indledningen giver sagefaldslisterne en række eksempler på domme over mænd, der ikke er bosat i Kolding. Bysbogen har flere lister, der angår byens udestående med udenbys personer. Den ældste er sandsynligvis fra 1499; der er en fra 1528, og en, der vistnok er fra 1534-35. Fra 1543 er der en liste over søgsmål, og endelig er der en udateret liste fra begyndelsen af 1500-årene. Efter 1543 føres retsafgørelser af den type ikke mere ind i bogen, men de oplysninger, der kan udtrages af de eksisterende sager, er tilstrækkelige til at tillade konklusioner med hensyn til byens opland.

Som regel er der ikke de store problemer med at fastslå omfanget af en bys opland. I en rimelig tæt befolkning er det normalt identisk med den del af det omliggende land, hvorfra man kan nå hen til byens torv og hjem igen på én dag. I de magre nordvestjyske egne kan afstandene, og dermed oplandet, være større,

Videnskabernes Selskabs kort, ca. 1770.

men Kolding ligger i det frugtbare og tæt befolkede Sydøstjylland, hvor der er ca. 30 km. mellem købstæderne. Imidlertid ligger Kolding på grænsen til her-tugdømmet Slesvig. Kolding å og fjord var landegrænse, og man kunne formode, at denne grænse havde betydning for oplandet, således at folk fra landsbyerne syd for Sønderbro søgte til Haderslev. Det afkræftes imidlertid af Bysbogens stednavnestof, der klart viser, at grænsen mellem Koldings og Haderslevs opland i 1500-årene gik der, hvor man ville forvente det, hvis landegrænsen ikke eksisterede, nemlig ca. midtvejs mellem de to byer, sydligere i kystlandet, nordligere i indlandet. Det stednavn, der oftest nævnes, er Stenderup (5 gange) Herefter følger Skartved (3) og Agrtrup (2). Dalby og Binderup er hver nævnt én gang. Alle hørte de under Haderslev provsti, Slesvig stift, og det samme gjorde Ødis, Bjerndrup og Dren-drup, der ligeledes forekommer én gang. Det sydligste stednavn i Haderslev provsti er Meng, der ligger lige syd for Hejlsminde og dermed på ydergrænsen for et naturligt opland.

Kolding hørte under Ribe stift, og en række stednavne her falder ligeledes inden for et naturligt opland. (Sønder) Vilstrup og Skovsgårde i Sønder Vilstrup sogn nævnes hver to gange, og det samme gør Viuf. Erritsø er yderste forpost mod øst. (Vester) Nebel, Jordrup, Lejrskov, Ferup og Egholt i Lejrskov sogn, Harte i Harte sogn, Seest, Skanderup, Lunderskov og Anst er kerneopland, men mod nordvest strakte det sig helt til Vorbasse, hvorfra man dog utvivlsomt også søgte til Vejle. Mod nordøst havde man forbindelse så tæt på Vejle som i Gårslev sogn, hvis skrædder, Per, på et tidspunkt havde et udestående med byfogeden i Kolding, der klaredes på den måde, at Jes Ebbesen i Hjartrup (Hjarup eller Jordrup) afgav et par øxne (stude) til en værdi af 10 mark og 1 rhinsk gylden.

Det ser ud til, at området sydøst for Kolding, de frugtbare Dalby, Sønder Bjert og Sønder Stenderup

sogne, var byens vigtigste opland, hvis man da ikke skal konkludere, at karlene herfra var mere stridbare og voldelige end andre, og det skal man næppe. Set i dette perspektiv er det tankevækkende, at Kolding bys vækst i moderne tid først for alvor tog fart, da otte sogne sydøst for Kolding ved fredsslutningen efter krigen i 1864 blev tillagt Danmark som kompensation for de kongerigske enklaver i Sydvestslesvig. Efter Fredericias grundlæggelse midt i 1600-årene havde Kolding måttet afgive en del af sit nordøstlige opland, ikke mindst fordi den nyanlagte by blev fritaget for konsumptionen, en omsætningsafgift, som i 1671 blev pålagt al handel i købstæderne. Også Christiansfeld, der blev grundlagt i 1770'erne, slap, og hermed gik en stor del af det rige opland mod sydøst tabt. I 1850 afskaffedes konsumptionen, og da Christiansfeld i 1864 blev tysk, fik Kolding omsider sit rigeste opland tilbage. Set i et senmiddelalderligt perspektiv må det konkluderes, at landegrænsen og toldgrænsen var et rent administrativt fænomen, der ikke berørte den enkeltes bevægelsesfrihed eller transporten af almindelige torvevarer, og som dermed ikke afskar Kolding fra sit naturlige opland mod syd.

Tilfældige gæster

Mikkel Iversen, der måtte bøde 4 mark for vold i 1528, var enten fra Mølby i Ansager sogn, der ligger mellem Varde og Grindsted, Mølby i Spandet sogn, Mølby i Ballum sogn eller Mølby på Rønmø. De sidste tre ligger alle på Tønder-egnen. Mølby ved Ansager er bogstavelig talt mest nærliggende, men andre forbindelser til marskegnene i Vestslesvig gør, at de sydvestlige Mølbyer ikke kan udelukkes. Under alle omstændigheder er han ikke den eneste vestfra, der har været i slagsmål i Kolding. I 1543 havde en karl fra Vorbasse slået Per Clemmensen fra »Owsenby«, og det kan næppe være andet end Oksby ved Blåvand. Det år var der i det hele taget kommet folk langvejs fra. En karl fra Nybøl, der

ligger ved Hjordkær sydvest for Åbenrå, havde hugget til Jens Tordsen i Uldrup, der ligger i Falling sogn på nordsiden af indsejlingen til Horsens fjord, og Søren Mønbo og Søren Lancken (fra den tyske by Lancke) dømtes, fordi de slog en mand ihjel i Nyenstad, der er navnet på Husums nordvestlige bydel.

Med undtagelse af karlen fra Vorbasse kommer alle de her nævnte fra steder, der ligger langt uden for Koldings naturlige opland. Dette skal givetvis ses i sammenhæng med studetransporterne, der må have medført et leben ikke ulig det, vi kender fra vor egen tids wild-west-film, men med kamp på næver og knive i stedet for seksløbere. Søren Mønbo og Søren Lancken har utvivlsomt været i Husum med en drift stude, da de slog en mand ihjel, og mon ikke de andre også har været stude drivere?

Tilflyttede borgere i Kolding

Fra omkring 1500 foreligger der en liste over borgere, der lejede byens jord. Der er 36 læselige navne, men ingen har navn efter oprindelsesstedet. Listen fortsættes med en fortegnelse over byens forter (d.v.s. områder, hvortil der skulle være offentlig adgang). Her nævnes Jeppe Judes gård. Familien Jude eller Jyde var gennem en årrække repræsenteret i Kolding. Den første, vi hører om, er købmanden Erik Jude, der er barnløs, og som testamenterer sin gård i Søndergade til Hellig Blods kapel i Kolding. Jeppe Jyde, der måske er hans broder, er også købmand – det fremgår af en anden optegnelse, at han havde forretninger på Ribe marked. Christian Jyde, der i årene efter 1550 er rådmand og skattemester, er ligeledes købmand. Tilnavnet Jyde kan af naturnødvendige årsager ikke være opstået i Kolding, og familien må derfor på et tidspunkt være udvandret fra Jylland. Da de kom tilbage, var navnet blevet slægtsnavn.

Landsdelsnavne er der flere af. Vi har allerede hørt om drabsmanden Søren Mønbo. Hans Fynbo optræ-

der som vidne i et brev angående byens humlegårdsjord i 1509. Nis Fynbo nævnes på en liste over byens harnisk fra 1521 og som lejer af byens jord omkring 1530. I 1604 optræder en Jens Sørensen Fynbo. Han kom i øvrigt tragisk af dage, idet han druknede i åen i 1610. Fra begyndelsen af 1500-årene kender vi Per Alsing, og i 1605 desuden Anders Jensen Alsing. I 1601 og 1604 nævnes Jens Skåning. Iver Holst, der var skattemester i 1540, var holstener, eller i hvert fald af holstensk afstamning. Christoffer Femerlinck, der næv-

Abraham Ortelius Danmarkskort i atlas fra 1570.

Fig. 1. Indvandrere, der har fået navn efter købstæder i den danske konges riger (lille stjerne) (Ribe, Tønder, Heide, Husum, Halmstad og Bergen). Landsdele (stor stjerne) (Holsten, Fehmern, Fyn, Møn og Skåne).

nes i 1551, stammer fra øen Femern. Hvordan Hans Andersen Dansken, der optræder gentagne gange fra 1601 til 1618, har fået sit tilnavn, har jeg ingen forklaring på.

Seks borgere bærer navn efter andre købstæder i den danske konges riger. Jep Riber og Jacob Tønder var rådmænd i 1590'erne. Peder Halmstad fra Halland var fjerdingsmand, d.v.s. skatteopkræver, i 1603. Jørgen Berger, der i 1551 havde unddraget sig »byens

tyng«, d.v.s. byskatten, havde sit navn fra Bergen, der da var Norges største by. Hans Husmer, der lejede byens jord o. 1530, stammede fra Husum i Vestslesvig. Johan van Heden var klædehandler. Fra hans lager ekviperedes de unge mænd, der skulle repræsentere Kolding ved Christian 4.s kroning i 1596. Han må have navn efter den frisiske by Heide.

Ikke uventet kommer de fleste tilflyttere fra Koldings nærmeste omegn, fra Brusik, Anst og Nørre Tyrstrup herreder, det område, der også med hensyn til sawefaldsbøder viste sig som byens naturlige opland. Tved og Rebæk i Dalby sogn og Rådvad i Harte sogn er idag opslugt af Kolding by, og Dalby og Vonsild er stærkt på vej til at blive det. Indenfor nutidens kommunegrænse ligger desuden Eltang, (Nørre) Bjert, (Sønder) Vilstrup, Skovsgårde, Møsvrå, Lilballe, Viuf og Dons, og syd for fjorden (Sønder) Bjert og (Sønder) Stenderup. Sydligere har Hejls, Meng, og Arø forsynet Kolding med borgere, og fra Vonsbæk sogn stammede Christian og Severin Hundevad, der var skatmestre i hhv. 1576 og 1577. Christian blev desuden kæmmer, men Severin havde fået nok og købte sig fri for yderligere ombud i 1579. Offer Hundevad, der af lagde regnskab for vognægter (han havde fragtet materialer for byen) i 1585, var måske søn af én af de to.

Nord for Kolding er (Vester) Nebel, Bølling, Vork, Ammitsbøl, Nygård, Ågård, Borlev og Bøgvad opkaldt. Lidt sydligere har Jordrup og Røj givet navn til Koldingborgere, og det samme gælder Vamdrup, Horskær og Maltbæk. Per Skodborg var tolder, købmand og borgmester i begyndelsen af 1500-årene. Hans kone, Kirstine, er én af de få kvinder, der optræder i Bysbogen, og da typisk fordi hun som enke kunne optræde selvstændigt og dermed beholde råderetten over den jord, hendes mand havde lejet af byen. Severin Skodborg, der var rådmand i slutningen af 1560'erne, er måske en søn, men han kan også være nytillflyttet. Det samme gælder for Tuli Skodborg, der var fjerdingsmand i 1574.

Fig. 2. Navngivende lokaliteter, dog uden Koldingegnen: Mænd nævnt i sagefaldsliister (udfyldt cirkel). Borgere (stor stjerne for landsdelsnavn, lille for andet geografisk navn) ? efter markering angiver, at stedet er ét af flere, der kan komme på tale. (Trekant) markerer forretningsforbindelse. Fig. 3 viser det udsnit, der er markeret med en firkant.

Børkop burde naturligt høre til Vejles opland, og det samme gælder Hvilbjerg i Gauerslund sogn, men et par borgere kom alligevel herfra. Navnet Skærup blev i slutningen af 1500-årene og begyndelsen af 1600-årene båret af adskillige borgere i Kolding, nemlig Per Madsen Skerup, Per Persen Skerup, Søren Skerup og

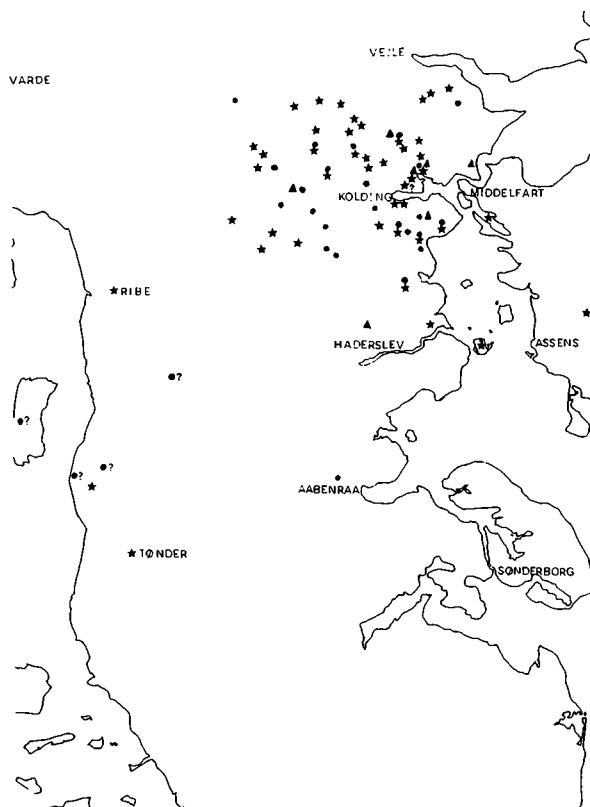

Fig. 3. Navngivende lokaliteter på Koldingegnen, i Slesvig og på Vestfyn. For at lette orienteringen er Kolding samt områdets øvrige købstæder indtegnet, selv om de ikke kendes som personnavne i Kolding. Mænd på sagefaldsliister (udfyldt cirkel), forretningsforbindelser (trekant), borgere (lille stjerne).

dennes enke Katrine, Per Nielsen Skerup og Anders Pedersen Skerup. Per Persen eller Peder Pedersen kaldes i øvrigt, første gang han nævnes, for »Lille Peder Skerup«. Det er i 1588, hvor han er skatmester. Måske er han søn af Per Madsen, og måske er han far eller broder til Anders, der nævnes første gang i 1611. En

eventuel slægtsforbindelse til Jens Poulsen Skerup, der nævnes i 1632, lader sig ikke udrede. Wolle eller Oluf Horstrup, der er én af byens ledende borgere i slutningen af 1500-årene og begyndelsen af 1600-årene, kom måske fra Horstrup by i Smidstrup sogn. Idag hedder den Håstrup, men i »Præsteindberetninger til Ole Worm fra 1625-42« nævner præsten Niels Lauridsen Riber »Horsterup by« i sin omtale af Smidstrup og Skærup sogne. Der findes dog også et Hostrup (i 1400-årene »Horstrup«) ved Varde. Øst for Tønder ligger endnu et Hostrup (eller Horstrup), og i betragtning af det iøvrigt kendte tilvandringsmønster er begge disse også mulige. Nord for Jelling, men stadig i Vejles opland, ligger Vindelev. Herfra kom Nis »Vnndeløff«, skatmester i 1531, rådmand i 1542. Mads Kjærning, der er borger omkring 1530, er fra Korning ved Horsens. Familien Bøgvad, der er talstærkt repræsenteret i bystyret indtil 1500-årenes slutning, stammede oprindeligt fra Egtvedegnen. I Bysbogen forekommer en Nis, en Iver, en Peder, en Anders og en Jeppe Bøgvad.

Fyn er som ovenfor anført repræsenteret med tre borgere ved navn Fynbo. Af fynsk oprindelse var desuden Jørgen Røgberg, der var skatmester i 1580. Han stammede fra gården Røgbjerg i Vedtofte sogn nord for Glamsbjerg. Ligeledes fra Vestfyn kom Jens Svinø, der fik borgerskab i 1573. Svinø ligger i Gamborg fjord, og derfra er der ikke langt til Kolding. Stednavnet Glambæk hører hjemme på Svendborgegnen (eller på Femern), men adelsslægten Glambæk er jysk. I 1400- og 1500-årene ejede den en hovedgård i Starup sogn. Fra 1529 hed ejeren Niels Clausen Glambæk. I Brøndsted i Gauerslund sogn ejede en Niels Christiernsen Glambæk en herregård i 1543. En af disse to, og måske snarest den første, må være identisk med Kolding-købmanden Nis eller Niels Glambæk, der utvivlsomt var studehandler, og som nævnes gentagne gange efter 1520, hvor han deltog i byens styre og lejede byens jord.

Enkelte kommer langvejs fra. Laurids Tuorum, der var fjerdingsmand i 1585, stammer fra Tørum i den nordøstlige del af Salling. Jes Roby, der er én af de 24 mænd, der stod for byens harnisk i 1509, kommer fra Råby nord for Randers fjord. Jep Stavning, der lejer byens jord ca. 1530, er fra Stavning sogn ved Ringkøbing Fjord. Fra Hoven på samme egn stammer sandsynligvis Niels Pedersen Houn, der optræder adskillige gange i årene 1614-1621 som vidne i forbindelse med aflæggelse af skatteregnskab (en enkelt gang kaldes han »Houm«, men det er sikkert en skrivfejl). Anders Døstrup, der fik borgerskab som købmand i 1528, og som senere blev borgmester, kan have sit navn efter en landsby nordvest for Hobro, men det er mere sandsynligt, at han stammer fra Døstrup sogn nord for Tønder, og han er i så fald ikke den eneste, der flyttede til Kolding fra den kant af landet. Borgere med oprindelse i Tønder, Husum og Heide er allerede nævnt. Dertil kommer Cirianus Hemma, der var fjerdingsmand i 1601. Han kom sikkert fra Hemme ved Højer. Ligeledes fra Vestslesvig var Kristen Bøoll, der har navn efter Böhl (tidl. Bøgel) på Ejdersted. Henrik, der vistnok hedder Køenhauer, der er med til at stå for byens harnisk i 1519 og 1520, stammer, hvis navnet er rigtigt gættet (det er kun delvis læseligt), måske fra Königshagen, der ligeledes ligger i Vestslesvig, eller det kan være en fordansket version af det nederlandske Kuijuenhoven - hvis han da ikke er københavner.

Det markante indslag fra Vestslesvig hænger sammen med, at Koldings købmænd traditionelt handlede med dette område, hvilket ses af to enslydende indførelser i Bysbogen i 1531. De lyder således: »Den mandag næst for Sankt Nikolaj dag da blev vi så til ens borgmester, råd og menige almue (håndværkere), at ingen af vore borgere skal købe herefter enten slagtefæ, svin, eller have at føre udenlands til Husum, til Tønder eller noget andet sted bort af byen til skade. Hvem som helst, der gør det efter denne dag, da ville vi ej have ham til vor borger længere og skal samme

gods være forbrudt, som han har ført med sig, halvdel til kongen og halvdel til byen«. Der har naturligvis ikke været tale om et forbud for al fremtid, men om et forsøg på at forhindre en akut kødmangel med deraf følgende prisstigninger.

Hans Hogenach, der var med til at stå for byens harnisk i 1509, må have været af tysk afstamning, og skrædderen Bertel Falenkamp, der omkring 1555 købte sig fri for borgerligt ombud, må også have været tysk. Bernt Falenkamp eller Folenkampf, der i 1574 havde problemer med toldrestance vedrørende øksneeksport, var måske skrædderens søn, og dermed et eksempel på den sociale mobilitet, der også kendetegnede perioden. En håndværker så gerne sin søn etableret i den eftertragtede købmandsstand, for mens en håndværker arbejdede indenfor snævre rammer – han måtte kun have et vist antal lærlinge og svende, han var bundet til en fast prisordning o.s.v., så havde en dygtig købmand næsten ubegrænsede muligheder – og det var købmændene, der blev borgmestre og rådmænd. Det gik dog ikke for Bernt. Han fik sin gård til en værdi af 1400 daler konfiskeret af kronen.

Hans van Becken nævnes i 1557. I begyndelsen af 1600-årene nævnes Willum Horstman eller Harstman, og på samme tid optræder følgende borgere, der utvivlsomt var af tysk oprindelse: Henrich Nutt, Johan Sichmann, Lambert Smitt (det danske tilnavn »Smed« staves normalt »Smedh«), Henrich Gans og Johan Reiminch. Han var søn af Herman Reiminch, der kom fra Westphalen, og som blev købmand og apoteker – Koldings første. Han var blevet gift med en Kolding-pige, Margrethe, men han døde i 1598, hvorefter Margrethe, der sad tilbage med mindst tre børn, med kongens tilladelse førte forretningen videre. Den store og smukke gård, de opførte på sydsiden af Akseltorv, findes stadig delvis bevaret. På samme tid nævnes Jørgen Hamborg og Jens Christensen Hamborg. Til trods for den sidstes meget dansk klingende navn kan han godt have været tysk. Fremmede navne for-

Apoteker Reiminchs gård på Axeltorv er bygget i 1595. Herman Reiminch var indvandrer fra Westphalen, og han havde fra sin hjemegn medbragt skikken at lade bindingsværket udsmykke med rige udskæringer. Fot. af J. Caprani fra 1870'erne.

danskedes så vidt muligt, og det var også almindeligt at overføre den danske skik med faders navn som efternavn på udlændinge. Hans Klynckhamer, der lejede byens jord ca. 1530 og som i 1547 boede i Låsbygade, var af nederlandsk afstamning.

Det kan lyde eksotisk med et skotsk indslag i Kol-

dings borgerskab, men gennem adskillige hundrede år udvandrede skotter i tusindvis til byerne på det europæiske fastland, hvor de slog sig ned og drev handel og håndværk. Det er derfor naturligt, at også Kolding fik sin andel af skotter, der flygtede fra fattigdom og dårlige forhold i hjemlandet. De skotske bosættelser var kendetegnet af et stærkt sammenhold, og det viser sig i den allerførste omtale af skotsk bosættelse i Kolding, hvor byfogeden sammen med Hans Skoth optræder som garant for Thomas Skoth, der dermed opnåede borgerskab. På en liste over byens jord fra omkring 1530 optræder en Johan Scott, der kan være den samme som førnævnte Hans eller evt. søn af én af dem, men han kan også være nytillflyttet. På Frederik 2.s tid var slottets urtegårdsmænd af skotsk afstamning. Hans Skotte hed han.

Hoffets nærvær gennem lange perioder medførte, at byen fik et ekstra indslag af fremmede, af hvilke nogle kun opholdt sig i byen i en kort periode, mens andre slog sig ned for livstid. I 1541 fik Henrich Hack livsbrev på provstegården i Kolding mod at »bygge og bo her i riget«. I 1553 blev Dirk Dirksen ansat til at lægge skifertag på Koldinghus nyopførte sydføj. I 1559 fik kongens maler, Jost van Heiden, livsbrev på Sankt Jørgensgården, og i 1561 gav Frederik 2. guldsmeden Johan Siibe brev om, at han på kongens moder, enkedronning Dorotheas anmodning, måtte få lov at bo i Kolding. Johan Siibe var flamlænder, og han havde lavet guldsmedarbejdet på Christian 3.s rigssværd, der er et af klenodierne i Rosenborgs skatkammer. I 1568 fik dronning Dorotheas skrædder, Hans Rugeman, tilskødet jord ved slottet, som han selv skulle bebygge med »god købstadsbygning«. Christian dværgs hustru, Habiche dværginde, var sikkert tysk. De havde begge været hofdværge hos dronning Dorothea og fik efter hendes død bevilget bolig og livs-langt underhold af Koldinghus.

Fra Frederik 2.s tid kender vi desuden Joachim Platt, der var kongelig drabant. Han fik i 1581 en gård

i Rendebanen. I 1583 fik »Suartzs Peyther« (Sorte Peter), der havde været kongens rustvognsdriver, men som nu var »skrøbelig og vanfør«, fri underhold af Koldinghus, huslejen på 7 daler betalt, skattefrihed og frihed for alle andre pligter, der ellers måtte påhvile borgerne, imod at han påtog sig overopsynet med kongens stalde og vognhuse. Som rustvognsdriver havde han været kusk på en af de kongelige transportvogne, der fragtede den nødvendige bagage rundt på kongens mange rejser fra slot til slot i riget. Navneformen Peter viser, at han var udlænding, sandsynligvis tysk, eller måske fra Nederlandene. Historien om hofdværgene og rustvognsdriveren er eksempler på, hvordan de kongelige som en selvfølge påtog sig at sørge for de af hoffets medarbejdere, der var uden andre muligheder.

I 1585 flygtede Josias Meyer fra byen efter at have begået et drab. Det skete over hals og hoved, så han fik ikke sin bogsamling med. Den beslaglagde kongen, og han sørgede for, at den lærde skole fik de latinske bøger. De tyske ville han se først, for dem kunne han selv læse. Josias Mejer var, trods sit jødisk klingende navn, givetvis tysk, hvad hans bogsamling også antyder. Christian 4. åbner først for jødisk indvandring i 1630, og da kun til Altona og Glückstadt.

I 1574 må Frederik 2. kalde Koldings borgere til orden. De har nægtet Thomas Livlænder borgerskab, men kongen understreger, at når han mangler det ene øre, er det fordi han har mistet det i krig, og de rygter, der er i omløb, og den chikane, han har været udsat for, må høre op. I Kolding er man uden tvivl gået ud fra, at Thomas Livlænder manglede sit øre, fordi han havde været idømt en ærekrænkende straf, og sådan én kunne man naturligvis ikke anerkende som borger. Nu sagde kongen god for ham, og så var der ikke andet at gøre end at lade ham få mulighed for at udøve sit erhverv.

Den formentlig mest eksotiske af alle tilflyttere var Matthies Italiener, hvis gård i 1574 blev pantsat til

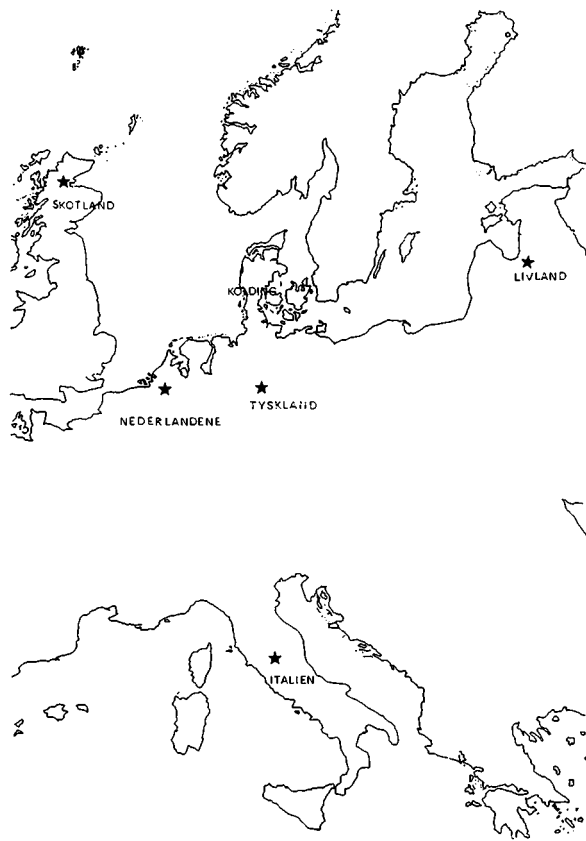

Fig. 4. Europakort med angivelse af, hvorfra de udlændinge kom, der slog sig ned i Kolding. Både Nederlandene, Skotland og Tyskland leverede flere borgere, men Mads Italiener, der levede i byen på Frederik 2.s tid, var sikkert en »enlig svale».

kronen for 300 daler. Han hed nok i virkeligheden Matteo, og sandsynligvis var han købmænd. Hvordan har han mon haft det med køgt flæsk og grønkål, og øl i stedet for vin?

Ovenstående er en fuldstændig gennemgang af

navnestoffet i Kolding Bys Bog, suppleret med materiale fra Kancelliets Brevbøger. Alle personnavne, der indicerer oprindelsessted, er medtaget. Jeg har dog valgt ikke at forsøge at placere Peder Lund, der nævnes i 1601. Stednavnet Lund er simpelt hen for almindeligt, og der er ingen oplagt kandidat i det nærmeste opland. Lund i Skåne er ikke sandsynligt. Var han kommet derfra, havde han sikkert heddet Skåning. Peter Garnholt, der ligeledes nævnes i 1601, har jeg måttet give op overfor. Stednavnet Garnholt er ukendt idag.

Som allerede anført kan man på det nærmeste tegne et kort over byens opland ud fra folks oprindelsessteder, og her bekræfter listerne over folk, der blev dømt ved byretten, og de fastboendes geografiske tilnavne hinanden på det smukkeste: Det primære opland har strakt sig mod sydøst til omkring Hejlsminde, vest for Kolding-Haderslev-vejen er Ødis, Vamdrup og Anst ydergrænser. Ved særlige lejligheder, sandsynligvis i forbindelse med de to årsmarkeder, trak man folk til helt fra Vorbasse. I nord er det Egtvedegnen med Vork og Ammitsbøl, og mod nordøst Børkopområdet, der er yderste opland. Desuden fandt der en mindre, men markant tilvandring sted fra Vestslesvig, d.v.s. fra Tønderregnen i nord til Ditmarsken i syd.

Tilvandringen fra fjernere egne har sandsynligvis i høj grad været betinget af byens funktion som toldsted og den tilstrømning af fremmede, det medførte. Endelig har hoffets behov for godt håndværk og gode indkøbsmuligheder medført, at byen kom til at huse folk som Johan Siibe og Herman Reiminch; men mange andre håndværkere og købmænd hentede en del og måske en væsentlig del af deres indtægter i den omsætning, det gav.

Navnestoffet som udtryk for mobilitet og vækst

Heldigvis muliggør materialet også en undersøgelse af navnestoffets repræsentativitet, idet Bysbogen rum-

*Dørhammer i Herman Reiminchs hus. Téksten er fra den 35. salme:
Kast din sag på Herren
Han skal forsørge dig*

Bogstaverne H R og M R står for Herman og Margrethe Reiminch. Herman Reiminch var ikke den eneste, der benyttede sig af tysk eller plattysk som indskrift på sit hus. Indtil for et par hundrede år siden var de fleste indbyggere i danske købstæder flersprogede. I Kolding har man ud over dansk talt tysk og plattysk, og dørhamre (døroverligger) med tysk tekst er derfor ikke nødvendigvis vidnesbyrd om, at beboeren var af tysk afstamning.

mer en række navnelister, der gør det muligt at anslå, hvor stor en del af byens borgere, der kom andre steder fra, eller rettere, hvis navne antyder en fremmed oprindelse. Jeg inddrager ikke sagefaldslisterne, der er af særlig karakter, men med hensyn til de øvrige ser jeg ikke noget metodisk problem i at sammenligne lister af forskellig type. Listerne over byens jord giver f.eks. et bredt udsnit af borgerne. Kun folk, der havde løst borgerskab, d.v.s. som var uberygtede, og som havde betalt en sum penge for at få lov at »bruge deres håndværk« eller drive købmandsskab (det sidste var dyrest), kunne få rådighed over byens jord. Til gengæld var jord til dyrkning noget, de fleste havde brug for, og derfor er listen repræsentativ. Med hensyn til li-

sterne over de folk, der står for byens harnisk, har en undersøgelse vist, at det drejede sig om ansete og vel-etablerede borgere, der for hovedpartens vedkommende også var involveret i byens administration og styre, og det samme gør sig gældende for dem, der stod for byens brandspande og for de vidner, der i årene efter 1582 overværede skatteligningen og regnskabsaf-læggelsen. Alle repræsenterer de Koldings solide borgerskab, og tildels er de selv inddraget i bystyret, for købmændenes vedkommende som borgmestre, rådmænd og skatmestre, der stod for opkrævningen af ekstraskatter, og for håndværkernes vedkommende som fjerdingsmænd, der opkrævede byskatten.

Det skal til sidst igen understreges, at et geografisk navn udmærket kan have været i brug i flere generationer, som det f.eks. ses med Skeruperne og Bøgvaderne, der muligvis alle er indfødte koldingensere, men navnet betyder på den anden side, at familien på ét eller andet tidspunkt er fraflyttet det opkaldte sted.

På samme måde kan folk, der bærer et udenlandsk efternavn udmærket være født i Danmark; men slægten er indflyttet på ét eller andet tidspunkt.

Ca. 1500: Liste over byens jord:

Antal navne	Geograf. navne	Tyskkling. navne
36	0	0

1509, stokkenævnsvidner ang. arveret til byens humlegårdsjord

Antal navne	Geograf. navne	Tyskkling. navne
25	1	0

1509, liste over byens harnisk

Antal navne	Geograf. navne	Tyskkling. navne
26	2	1

1519-1520, to ens lister over byens harnisk

Antal navne	Geograf. navne	Tyskkling. navne
10	1	1

521, liste over byens harnisk				Årstal	Antal vidner	Geografiske navne	Tyskklingende navne
Antal navne	Geograf. navne	Tyskkling. navne					
14	1	0		1604	36	5	0
				1605	24	5	0
Ca. 1530, liste over byens jord							
Antal navne	Geograf. navne	Nederlandsk navn		1605	36	8	0
135	8	1		1606	28	3	1
				1606	29	5	0
				1607	25	5	0
1567, liste over byens brandspande							
Antal navne	Geograf. navne	Tyskkling. navne		1607	34	6	0
27	3	0		1608	23	7	1
				1609	24	4	0
				1610	22	3	0
Fra 1582 er skatteligning og regnskabsaflæggelse overværet af et antal navngivne borgere. I det følgende skema er der en opstilling over antallet af de geografiske navne og tyskklingende navne, der forekommer i disse lister:							
Årstal	Antal vidner	Geografiske navne	Tyskklingende navne				
1582	29	4	0	1611	25	6	0
1589	31	5	0	1612	26	7	1
1590	17	4	0	1613	27	7	0
1590	24	4	0	1614	22	3	0
1593	12	4	0	1615	22	6	0
1593	24	3	0	1616	22	4	0
1594	24	4	0	1617	18	6	1
1595	26	3	0	1618	20	4	1
1596	24	4	0	1620	33	7	0
1597	21	4	0	1621	18	4	0
1597	29	3	0	1625	10	3	1
1598	19	4	0	1632	15	1	0
1599	19	4	0				
1599	27	6	0				
1600	19	2	0				
1601	22	6	0				
1602	32	10	0				
1603	32	8	0				
1604	21	4	1				

Til en egentlig statistisk behandling er tallene for små, men alligevel viser de en tendens, der tillader en forsigtig konklusion. Det er markant, at kun lidt mere end hver 16. på listen over byens jord fra ca. 1530 havde geografisk tilnavn, mens bare én havde udenlandsk navn. Endnu i 1567 viser listen over byens brandspande, at kun 3 ud af 27, d.v.s. hver niende, bærer tilflytternavn, og af disse repræsenterer to de »gamle« Koldingslægter Skerup og Bøgvad. Vidnelisterne fra 1582 og frem til Kejserkrigen udviser en markant stigning, idet det her er mellem hver tredje og hver fjerde, der har navn efter oprindelsessted. I denne periode optræder der også flere forskellige tyskklingende navne. Faldet i geografiske tilnavne i de fatale år mel-

lem 1626 og 1632, hvor Kolding bl.a. oplevede tre års besættelse af fremmede tropper, til kun én ud af 15, kan være en statistisk tilfældighed, men den kan også være et fingerpeg om, at tilflytningen er gået i stå, fordi den ruinerede by ikke længere var attraktiv.

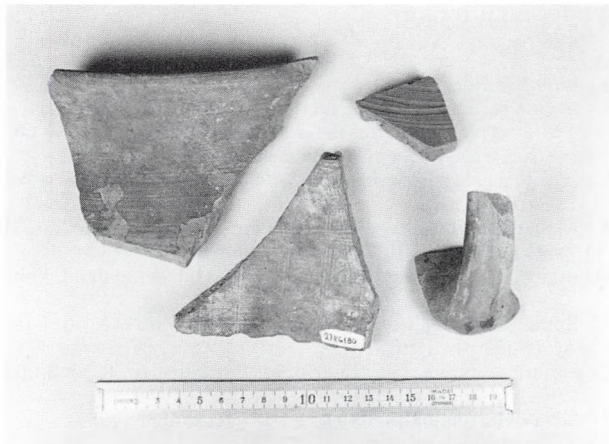
Jeg skal ikke afvise, at materialet kan afspejle en mere generel ændring i navneskikken bort fra sennavnene, sådan som vi også kender den fra vort eget århundrede, men jeg kender ikke til undersøgelser, der støtter en sådan teori. Sådan som jeg ser tallene, afspejler de først og fremmest en øget mobilitet i samfundet i 1500-årenes sidste årtier og i de gode år før Kejserkrigen, men de afspejler også en lokal vækstperiode for Kolding by, betinget af studehandelen og af hoffets nære tilknytning til byen. Christian 3. ombyggede den senmiddelalderlige borg til residensslot i årene omkring 1550, og efter hans død nytårsdag 1559 var slottet enkesæde for dronning Dorothea, indtil hun i 1570, gammel og syg, flyttede ned til sønnen Hans på Sønderborg slot. Frederik 2. opholdt sig ofte på Koldinghus. Herfra udgik det succesrige Ditmarskertog i 1559, og tre af hans børn blev født her. Christian 4.s nybyggerier og mange andre aktiviteter har også bragt omsætning og tilvandring.

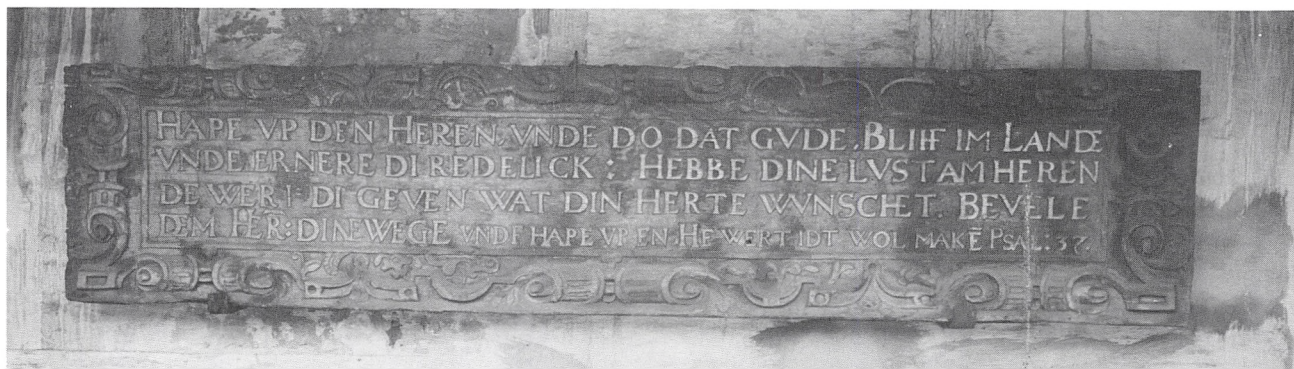
De få tilflytternavne i 1500-årenes første halvdel behøver ikke at betyde, at Koldings indbyggere hovedsageligt var indfødte. De kan lige så vel betyde, at befolkningen ikke var særlig stor, og at der dermed ikke var så mange, der havde samme navn. I de tilfælde, hvor det forekom, har man ofte klaret det med at tilføje en håndværkerbetegnelse. Tilvandring fra oplandet har derfor ikke i særlig stort omfang givet sig udtryk i tilnavne. For at erkende oplandets omfang i den periode er vi derfor henvist til listerne over domme for brud på byfreden, hvor man har noteret det sted, synderne havde hjemme. Dette navnestof giver til gengæld en meget stor grad af sikkerhed, idet det viser, hvor gæsterne på torve- og markedsdage kom fra. Folk, der valgte at løse borgerskab og udøve deres erhverv i Kol-

ding kom derimod ikke nødvendigvis fra det nære opland, og derfor siger deres tilnavne mere om mobiliteten i 1500-årenes samfund i almindelighed.

Den øgede brug af geografisk tilnavn hænger sandsynligvis sammen med en af de gode økonomiske konjunkturer betinget befolkningstilvækst, der havde til følge, at der blev flere navnesammenfald, og at antallet af købmænd og udøvere af de enkelte håndværk steg, så det blev nødvendigt at differentiere ved hjælp af andet end en erhvervsbetegnelse. Det giver så den sidegevinst, at vi, med de forbehold, der tidligere er anført, får et rimeligt overblik over, hvor de tilflyttere, der valgte at slå sig ned i Kolding, kom fra.

Det forbausende ringe indslag af fynboer i Kolding illustreres på overraskende vis af 1400-årenes gråbrændte keramik. I det udgravede materiale fra Kolding by er der ved siden af det lokale gods og en begyndende import af jyddepotter fra Vårdekanten et meget lille, men også meget karakteristisk indslag af tykvægget, finslemmet gods af fynsk oprindelse. Man fristes til at tro, at skårene repræsenterer import af kulinariske specialiteter fra hjemegnen.

Porthammer (portoverligger) fra apoteker Reiminchs gård på Akseltorv, fotograferet på stedet i 1916 af Hugo Matthiassen, nu i Museet på Koldinghus. Indskriften, der er plattysk, udtrykker på det smukkeste en indvandrers forventninger til sit nye land. Den er fra Salmernes bog og lyder i oversættelse således:

Forlad dig på Herren og gør det gode,
Bo i landet og ernær dig redeligt
Forlyst dig i Herren

Han vil give dig hvad dit hjerte begærer
Befal Herren dine veje og forlad dig på Ham
Han skal da gøre det vel (Psal. 37)

Herman Reiminch var ikke den eneste, der benyttede sig af tysk eller plattysk som indskrift på sit hus. Indtil for et par hundrede år siden var de fleste indbyggere i danske købstæder flersprogede. I Kolding har man ud over dansk talt tysk og plattysk, og dørhamre (døroverligger) med tysk tekst er derfor ikke nødvendigvis vidnesbyrd om, at beboeren var af tysk afstamning.

Kilder og litteratur

Kolding Bys Bog.

Originalen findes på Landsarkivet i Viborg, men Stadsarkivet og Museet på Koldinghus råder over en afskrift ved arkivar Georg Christensen. Det er denne afskrift, der er benyttet her. Danske Kancelliregistranter 1535-1550, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, 1881-82. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551 ff. v. C.F. Bricka m.fl. København 1885 ff. Danmarks Gamle Købstadslovgivning Bd. II, Nørrejylland. 1952.

I forbindelse med identifikation af stednavne er ud over almindelige kortstudier benyttet: Præsteindberetninger til Ole Worm, I, Ålborg og Ribe Stifter 1625-42 s. 208. Kbh. 1970
J.P. Trap: Hertugdømmet Slesvig I-II (Kbh. 1864, 1975).
Trap Danmark, 5. udgave. Kbh. 1965.

Ældre kilder til studeeksporten over Sønderbro:

Peder Hansen Resen: Atlas Danicus VI D, Ribe Stift (overs. v. Mette Molvig og Susanne Lykke Nielsen). Odense 1987.
Braunius og Hogenberg: »Civitatibus orbium terra...«, her citeret efter Michael Geltings oversættelse i Museet på Koldinghus Årsberetning 1979-1980.

Desuden er anvendt følgende litteratur:

I.O. Brandorff: Indskrifter fra gamle huse i Kolding, Vejle Amts Aarbog 1908 s. 255-283.
Georg Bruun: Bystyret i Kolding. Byrådsbogen 1934-35 (om Kolding Bys Bog: s. 25-33).
Thelma Jexlev: Kolding Bys Bog. Koldingbogen 1983 s. 11-14.
Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby: Danmarks gamle Personnavne. København 1936-40.
Johannes Møllgaard: Det »mørke« Jylland og verdensmarkedet. Folk og Kultur 1988 s. 61-97.
Allan Tønnesen: Helsingørs udenlandske borgere og indbyggere ca. 1550-1600, Ringe 1985.

40 år med fjernvarme

Af K.G. Astrup

Den 12. september 1991 er det 40 år siden, de første fjernvarmeforbrugere skulle erfare, hvordan fjernvarmeforsyning af deres ejendomme fungerede. Denne dato blev således en mærkedag ikke blot for K.B.E. (Kolding Bys Elektricitetsværker), men for byens borgere i almindelighed, selv om kun 137 ejendomme var koblet til forsyningsnettet ved idriftsættelsen.

Før beslutningen om at realisere et fjernvarmeprojekt blev truffet, må man tilbage til begyndelsen af 1930'erne, hvor det var synligt, at elektricitetsforbruget steg med stor hast år for år som følge af, at der i husholdningerne kom flere elektriske hjælpemidler.

Hertil kom, at flere oplandsværker måtte erkende, at tiden var ved at løbe fra elektricitetsforsyning med jævnstrøm, når der skulle forsynes ud over en vis, relativ beskeden afstand fra elektricitetsværket. Derfor forhandlede der om, at de kunne blive tilkoblet de større kommunale elektricitetsværkers højspændingsnet, idet højspændt vekselstrøm kan transporteres over lange afstande, uden at spændingsfaldet får samme uheldige indflydelse som på jævnstrømsnettene.

Mange oplandsværker gik derfor i 1920'erne og 1930'erne over til at blive forsynet fra de større byers elektricitetsværker og blev transformatorselskaber, idet de købte elektriciteten til lokale transformatorstationer, hvor de selv forestod distributionen over deres egne lavspændingsnet, men også selv stod for afregningen med forbrugere.

Endnu en kategori forbrugere var industrien. Det blev tydeligt for dem, at deres egne kraftanlæg, der for

flertallets vedkommende var af begrænset kapacitet, prismæssigt vanskeligt kunne konkurrere med de kommunale elektricitetsværker. Også denne kategori af forbrugere søgte derfor om tilslutning til byværkerne.

Med denne betydelige forøgelse af elektricitetsforbruget stod det klart, at der måtte findes udvej for, at et maskinhavari på et værk ikke skulle få katastrofale følger for byernes og oplandsforsyningernes forbrugere.

Kolding, Fredericia, Vejle og Horsens etablerede derfor i 1936 et samarbejde i form af en samleskinne med en driftsspænding på 60 kV, som fik navnet »Den Sydøstjydske Samleskinne«, forkortet til S.Ø.S. Den gik i drift den 4. juli 1936. De fire byers elektricitetsværker kunne nu stå som gensidig reserve for hinanden, men i realiteten var den opnåede reservekapacitet beskeden, også efter at Odder i 1939 var kommet med i samarbejdet. Den var kun på 2.000 til 3.000 kW. Med en så lille reserve måtte der nu træffes beslutning om fremskaffelse af yderligere maskinkraft.

Med besættelsen den 9. april 1940 blev kapacitetsforholdene yderligere tilspidset, og for at kunne klare den stadigt voksende belastning måtte der tages kontakt til højspændingsværket i Åbenrå om hjælp herfra. Forhandlingerne resulterede i, at en forbindelse dertil blev sat i drift den 8. december 1940.

Hovedformålet med samarbejdet var naturligvis at sikre forbrugere den fornødne elektricitet og dertil at styre produktionen så energioekonomisk som muligt.

Togfører Marinus Larsen (Foto: Peter Thastum, 1960).

Det stod snart klart, at der var behov for mere maskincapacitet, og allerede tidligt under krigen var det fra Handelsministeriet blevet foreslået, at de kommunale værker i stedet for at udvide skulle overveje, om ikke der burde bygges en fællescentral. En sådan måtte etableres i et samarbejde mellem købstadskommunerne og oplandsforsyningsselskaberne. I 1945 havde alle interessenter i S.Ø.S. givet tilsagn, og der

dannedes en bestyrelse for fællescentralen med togfører, folketingsmand Marinus Larsen som formand. Han havde siden 1939 været formand for S.Ø.S.

Også spørgsmålet om varmekraftværker blev nu diskuteret indgående. Der var mange penge at spare ved den kombinerede driftsform af elektricitet og varme fra turbinerne. Det var driftsøkonomisk og gav både forsyningsikkerhed og valutabesparelser. Borgmester V. Juhl, Kolding, ses at være den, der først rejste debatten. Hans forslag blev bakket op af bl.a. formanden for Dansk Arbejde, direktør Aage Larsen i Horsens og direktør Wegener fra Århus Elektricitetsværk, endvidere af direktøren for Møller & Jøcumsens fabrikker i Horsens, ingeniør Kaj Hansen.

Togføreren, som Marinus Larsen blev kaldt i daglig tale, fastholdt som formand for bestyrelsen for fællescentralen det synspunkt, at hovedopgaven var at skaffe tilstrækkelig elektricitet snarest muligt efter krigsslutningen, og at spørgsmålet om kraftvarme måtte komme i anden række. Kommunalbestyrelserne for de enkelte dampkraftværker måtte tage stilling til dette, når værkerne alligevel skulle renoveres. Værkerne skulle i hvert fald i nogle år først og fremmest være reserve for en fællescentral.

Larsen pointerede i øvrigt, at tanken om fjernvarme fra dampcentralen i Kolding ikke var ny. Allerede for år tilbage havde driftsbestyrer Aage Pedersen fremsat forslag herom, og at fjernvarmeproduktion ville indgå i de overvejelser, der måtte gøres, når dampcentralens skæbne skulle afgøres efter at elektricitetsforsyningen var sikret ved etablering af en fællescentral.

Det blev besluttet at bygge en fællescentral, og efter den valgte placering fik den navnet Skærbækværket. Det vil af placeringen fremgå, at værket ikke umiddelbart var udformet til kraftvarmeproduktion, men alene arbejdede som kondensationsværk. Dampens restvarme efter elektricitetsproduktionen nedbragtes ved hjælp af »svalevand«, der pumpedes ind fra fjorden. Efter at have passeret kondensatorerne vendte

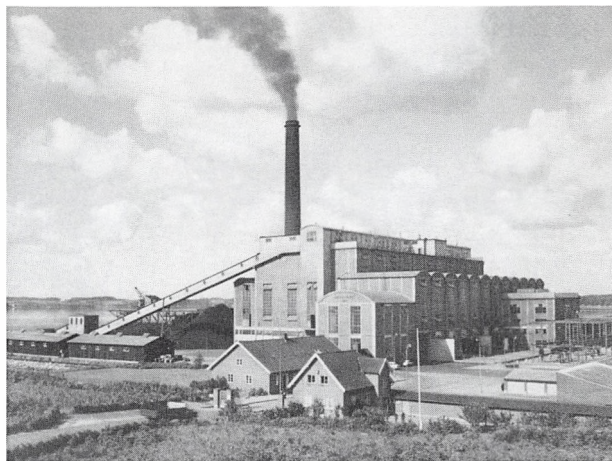
vandet tilbage til fjorden med nogle få graders højere temperatur.

Ikke mange ville dengang tro, at Skærbækværkets senere funktion skulle blive kombineret drift, som det nu er blevet tilfældet. Afstandene til henholdsvis Kolding og Fredericia er ca. 16 km begge steder, og der fandtes ikke på det tidspunkt i nogle af de nævnte, nærmestliggende byer noget fjernvarmenet.

Da Skærbækværket gik i drift den 1. april 1951 ville Dampcentralens rolle, efter nogle år som reserveværk, være udspillet. At det heldigvis gik anderledes ved byens borgere alt om, idet de dagligt kan drage nytte af den bekvemme opvarmningsform, fjernvarmen er.

Fjernvarmetanken ses først behandlet ved et møde i Elektricitetsudvalget her i byen den 14. september 1944, idet dagsordenens punkt 6 hedder: »Undersøgelse af muligheden for etablering af fjernvarme». Driftsbestyreren, der siden 1. maj 1941 var Aage Pedersen, gav forskellige oplysninger om mulighederne for etablering af fjernvarme fra Dampcentralen og meddelte, at han havde tænkt sig at henvende sig til civilingeniør Jens Krenk her i byen om at være sig behjælpelig med udarbejdelsen af forslag hertil og udbad sig til afholdelse af dermed forbundne udgifter foreløbig en bevilling på 5.000 kr. Udvalget erklærede sig indforstået hermed.

I mødet den 13. november 1944 hvori foruden udvalgsmedlemmerne Marinus Larsen, K. Nørgaard og S.M. Jensen samt driftsbestyrer Aage Pedersen også ingeniør Krenk deltog, blev det drøftet, hvilke gader, der kunne tænkes forsynet med fjernvarme, og udvalget bemyndigede ingeniør Krenk til i samråd med driftsbestyreren at finde ud af, i hvilke gader, det ville være muligt at etablere fjernvarme, således at der ved leveringen af denne opnåedes dækning af de dermed forbundne udgifter inkl. en passende forrentning og afskrivning af anlægskapitalen. Ingeniøren fik endvidere bemyndigelse til at tage kontakt til grundejerne i de valgte gader for at forhøre om interessen for tilslut-

Skærbækværket 1951.

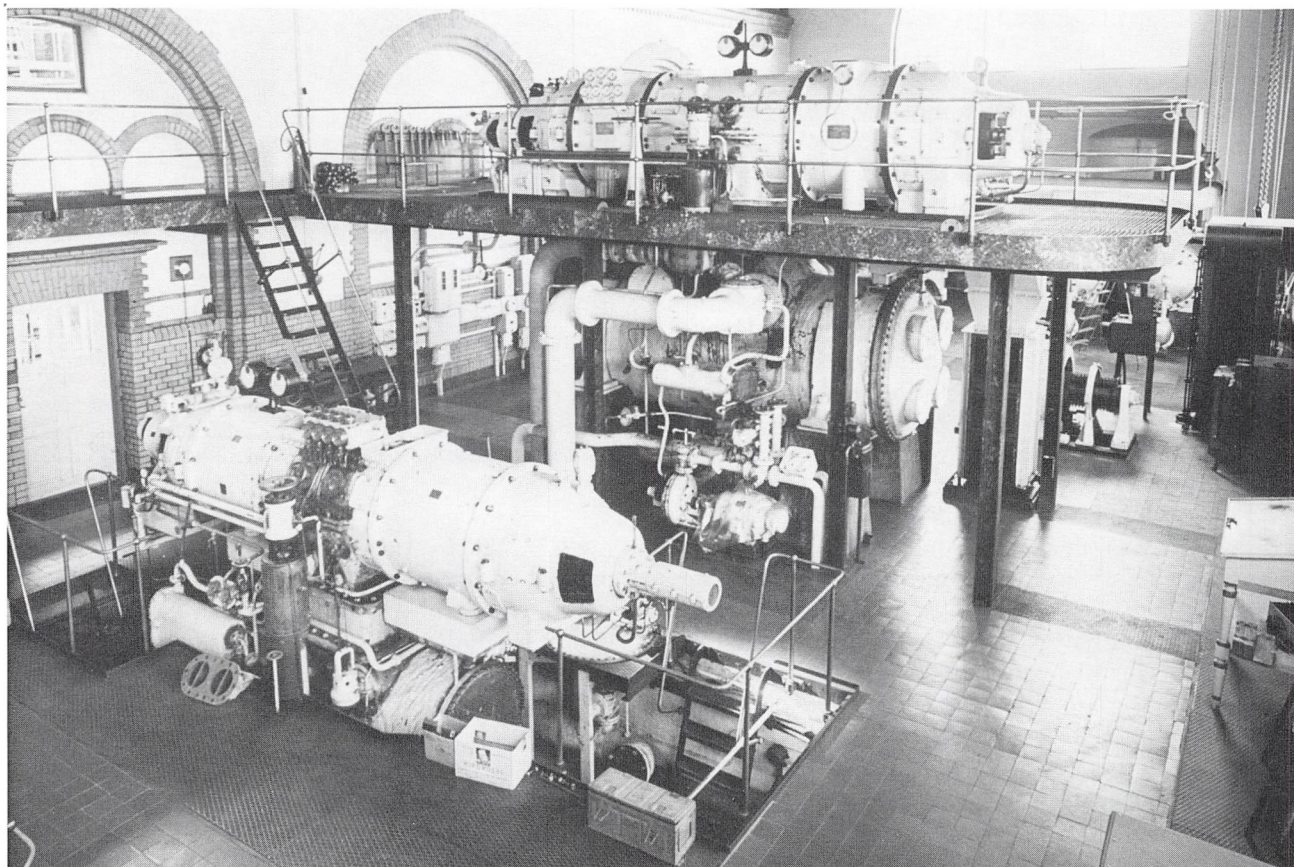
ning til en fjernvarmeforsyning. Den 24. september 1945 forelagde ingeniør Krenk et projekt visende de dele af byen, der i første omgang kunne være tale om at fjernvarmeforsyne.

Det var dog først i september 1948, man nåede frem til et forslag udarbejdet af civilingeniør Krenk, Kolding, overingeniør Erh. Borch, København og driftsbestyreren, der kunne indgå i kommunens budget for 1949-50.

I december 1949 blev firmaet Bruun & Sørensen anmodet om at udarbejde et projekt til fjernvarmeforsyning fra Dampcentralen i Kolding, og i februar 1950 et sådant forelagt for formanden og udvalgsmedlem Sven Andersen af overingeniør Jensen og ingeniør Ruager fra firmaet Bruun & Sørensen, Århus.

Ved udvalgs mødet den 25. februar 1950, hvori samtlige udvalgsmedlemmer deltog, blev projektet færdigbearbejdet og derefter fremsendt til byrådets godkendelse.

Efter at byrådet havde godkendt etableringen, besluttede Elektricitetsudvalget i maj 1950, at ingeniør

Fjernvarmeturbinerne fra 1967 placeret på Dampcentralen.

Krenk skulle føre tilsyn med rørledningernes bygning og isolation, at stadsingeniør C.A. Lassen skulle føre tilsyn med fremføring og bygning af betonkanaler for rørledningerne, at begge turbiner på Dampcentralen skulle ombygges.

Den samlede entrepris blev på udvalgsmødet den 15. maj 1950 overdraget firmaet Bruun & Sørensen, Århus, der skulle fremsende beskrivelse og tegninger samt udbyde arbejdet i licitation til herboende firmaer.

Arbejdet skulle foreløbig omfatte Torvegade, Jernbanegade, Munkegade, Klostergade, Helligkorsgade og Rendebanen.

Fjernvarmearbejderne ver hermed i gang. En redegørelse for fjernvarmens historie i forløbne 40 år kan læses i Koldingbogen 1989 s. 92-103. En mere omfattende redegørelse for fjernvarmens historie er under forberedelse til 50-års jubilæet i 2001.

En skolestrid i Sdr. Bjert sogn

Af Kim Furdal

I sin grundige redegørelse for skolevæsenet i Sdr. Bjert skriver V. Uldall Juhl om en lille episode ved åbningen af Agtrupskov skole i 1859: »Gamle Mads Kehlet (f. 1852) fortæller, at da provsten med flere andre var ude til indvielsen, havde de store drenge moret sig med at stampe gennem smadderet langs den fine ny bygning, så hele facaden så farlig ud. Her begyndte så undervisningen af ca. 50 børn med en lærer«. Uldall Juhl uddyber ikke nærmere baggrunden eller anledningen til denne episode, der står som indledning til en gennemgang af lærergenealogien ved Agtrupskov skole. I det følgende skal jeg derfor skildre baggrunden for oprettelsen af Agtrupskov skole i Sdr. Bjert sogn.

Oprettelsen af Agtrupskov skole

Problemerne med for mange elever i skolerne i Sdr. Bjert sogn var i 1858 ikke af ny dato. Allerede i 1842 gav de mange børn i sognets to skoler i henholdsvis Sdr. Bjert og Agtrup anledning til, at der kom en anmodning fra kirkevisitatorerne til skoleforstanderne om at komme med forslag til en løsning af problemerne. Skolerne i hertugdømmerne var underlagt et tilsyn af kirkevisitatorerne bestående af amtmanden og provsten for det pågældende provsti. Skoleforstanderne forhastede sig ikke, men tog sig så god tid til at finde en løsning, at præsten i et meget underdanigt brev til kirkevisitatorerne måtte præcisere, at han ved flere lejligheder havde bedt skoleforstanderne finde en løsning. Sagen endte med, at beboerne i sognet ved et møde i december 1842 besluttede at oprette to skole-

klasser i Agtrup. Samtidig skulle skolen udvides med 4 fag og en andenlærer ansættes til at forestå undervisningen i den ene klasse. Det var ikke for tidligt. Præsten noterede i samme brev, at antallet af skoleelever i efteråret 1842 havde været så højt, at skolelæreren måtte dele og undervise klassen i to afdelinger.

I 1856 var problemet atter akut. Som 14 år tidligere kom anledningen til oprettelsen af en skole i Agtrupskov uden for selve sognet. I 1856 blev der holdt generalvisitation i Sdr. Bjert sogn. Kirkevisitatorerne noterede ved denne lejlighed, at skolen i Agtrup havde 187 børn fordelt på 2 klasser, der blev undervist af hovedlærer Toft og præperant Hørlyck som hjælpelærer. Herfra gik sagen videre via biskoppen for Hertugdømmet Slesvig til Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig. Biskoppen gjorde i sin indberetning ministeriet opmærksom på problemet. På den baggrund forespurgte ministeriet i sommeren 1857 kirkevisitatorerne, om det ikke på grund af det store børnetal var nødvendigt at ansætte en andenlærer ved Agtrup skole. I et brev til sognepræst Andreas Petersen bad kirkevisitatorerne sognet løse problemet med det store børnetal. Dermed var skoleproblemet i Agtrup skole-distrikt bragt ind i den lokalpolitiske diskussion.

Sognepræsten, Andreas Pedersen, skoleforstanderne og lærer Toft valgte, som der var tradition for i Sdr. Bjert sogn at sammenkalde beboerne i Agtrup skoledistrikt, for at de kunne tage stilling til, hvorvidt man skulle vælge enten at oprette et skoledistrikt i Agtrupskov med egen skole og skolelærer eller ansætte en andenlærer ved Agtrup skole. I forbindelse med mø-

det lod man et »cirkulære« gå rundt, hvor beboerne kunne vælge mellem de to forslag. Samtidig bad man beboerne fra de 3 områder i skoledistriktet, Agtrup, Skartved og Agtrupskov hver vælge 3 repræsentanter, der kunne tage sig af det videre arbejde. Underskrifterne på cirkulæret viste en overvejende tilslutning til tanken om et nyt skoledistrikt i Agtrupskov. Tilslutningen til en ny skole vakte næppe udelt begejstring blandt mødedeltagerne. I alt fald ønskede nogle af deltagerne, at der blev afholdt endnu et møde på Agtrup skole, hvor alle beboerne i distriktet deltog. For at opfylde dette ønske sendte sognepræsten endnu en besked rundt i distriktet. »Men skønt de fleste kom fra Agtrupskov, så kom der dog kun få fra de 2 andre byer, fordi de nu havde ligeså travlt med vintersæden, som de førhen havde haft med høsten, og fordi nogle påstod, at de ikke havde set det sidste cirkulære«.

For at imødekomme disse indvendinger efter det andet møde og vel også for ikke at lægge sig ud med dele af sognet, sendte sognepræsten for tredje gang en mødeindkaldelse ud til den 21. september 1857. Denne gang med en påtegning om, at de, der ikke mødte op, måtte finde sig i, hvad der blev besluttet.

Nu havde stemningen i skolesagen vendt sig imod opførelsen af en skole i Agtrupskov. Mødedeltagerne konstaterede, at beboerne i Agtrupskov ikke havde råd til en selvstændig skole, da skoledistriktet kun udgjorde knap 4 plove jord, og de fleste familier i distriktet kun havde lidt eller slet ingen jord. I stedet ønskede mødedeltagerne, at der blev ansat en andenlærer ved Agtrup skole. Samtidig fik beboerne i Agtrupskov utvetydigt at vide, at de ikke skulle regne med større understøttelse til køb af skolejord og opførelse af en skolebygning end deres 4 plove land berettigede dem til. Dels ville oprettelsen af et nyt skoledistrikt formindske indtægterne til Agtrup skoledistrikt, dels ville antallet af skolebørn vokse, uanset om der blev oprettet et nyt skoledistrikt. Desuden var der andre i skoledistriktet end dem fra Agtrupskov, der havde en lang skolevej.

Således ifølge mødereferatet, som karakteristisk nok blev underskrevet af de 6 repræsentanter fra Agtrup og Skartved. Derimod undlod de 3 repræsentanter fra Agtrupskov at underskrive. Beboerne i Agtrupskov stod dermed alene i sognet med deres ønske om en skole i Agtrupskov.

Referatet blev sendt til kirkevisitatorerne, men dermed var sagen ikke afsluttet. I stedet ønskede kirkevisitatorerne oplysninger om beboerne og ejendomsforholdene i Agtrupskov. Meget betegnende kunne sognepræsten i et brev den 10. december 1857 oplyse, at beboerne alene ville være ude af stand til at betale udgifterne ved driften af skolen, skolelærers løn, brødkorn, vinterfoder til skolelærers 2 køer og 2 får, betale skatter, udgifter til skolens vedligeholdelse osv. Endvidere mente han heller ikke, at de havde evne til at bearbejde skolejorden forsvarligt. Det sidste var væsentligt, da en betydelig del af skolelærers løn ifølge den slesvigske skoleforordning fra 1814 bestod i driften af skolelærers embedsjord.

Tydeligere kunne Agtrupskovs sociale placering i Sdr. Bjert sogn næppe beskrives. Tilsyneladende var sognepræstens svar ikke nok for skoleforstanderne i Agtrup, som sendte endnu en redegørelse over de årsager, der lå til grund for afslaget om en ny skole i Agtrupskov. Beboerne havde ifølge skoleforstanderne hverken evne til at opføre skolen end sige afholde de årlige udgifter. For at understøtte deres argumenter vedlagde skoleforstanderne et regnskab over udgifterne ved opførelsen og driften af skolen. Ifølge dette regnskab ville opførelsen af skolen komme til at koste ca. 4000 Rdl., og fordelt på de enkelte beboere i Agtrupskov ville projektet blive urealistisk. De høje skoleudgifter skræmte hverken beboerne i Agtrupskov, end sige kirkevisitatorerne, der i stedet befalede skoleforstanderne at opføre en ny skole i Agtrupskov.

Dermed kunne planlægningen og opførelsen af skolen begynde. Allerede i februar 1858 kunne præsten meddele, at skolen ville komme til at ligge »højt, tørt

og meget smukt« men ikke mindst på et centralt sted i Agtrupskov ved den vej, som går tværs igennem Agtrupskov og for enden af den vej, der kommer fra Agtrup (på hjørnet af den nuværende Agtrup Midtskovvej og Løgervej). Skolen ville blive på 8 fag, hvoraf de 4 fag skulle anvendes som klasseværelse og de resterende 4 fag som bolig for læreren. Det ville give hver af de 80 børn, som skolen var beregnet til, ca. 7-10 kvadratalen. Snusfornuftigt anførte præsten videre, at såfremt kirkevisitatorerne syntes, at de 4 fag var vel rig-

lig meget til en ugift lærer, så kunne man nøjes med 3 og derved spare et fag. Ved køb af et par skjæppe land ville skolen komme til at koste 1125 Rdl., et beløb der lå langt fra de 4000 Rdl., som var nævnt i den ophidsede debat. Præsten forudså imidlertid, at det ville blive nødvendigt med ca. 1800 Rdl. til køb af mere skolejord, hvilket skolelærerens beklagelser over lønnen i 1863 synes at bekræfte.

Af ukendte årsager trak starten på byggeriet ud, og i maj 1858 bad den nye skoleforstander for Agtrupskov

skoledistrikt, A. Henningsen, kirkevisitatorerne om en ny befaling til at starte skolebyggeriet. Beboerne i Agtrupskov ønskede skolen færdig i løbet af sommeren, så den kunne bruges den førstkommende vinter. Trods de mange forhindringer lykkedes det at starte byggeriet, så det i september 1858 var så langt fremme, at skoleforstanderne kunne koncentrere sig om at ansætte en lærer. Derimod er det uklart, hvornår skolen startede. Uldall Juhl hævder, at skolen blev bygget i 1858, men at undervisningen først kom i gang i foråret 1859. Desværre svigter kildematerialet på dette punkt. Formentlig har der været vanskeligheder med at besætte lærerembedet, som har trukket starten ud. Det fattige skoledistrikt har næppe været attraktivt.

Konflikternes sociale baggrund

Oprettelsen af et selvstændigt skoledistrikt i Agtrupskov og opførelsen af skolen havde imidlertid ikke bilagt skolestriden mellem beboerne i Agtrupskov og den øvrige del af Sdr. Bjert sogn, og i 1860 brød denne ud på ny. Denne gang drejede sagen sig om kådnernes (husmændenes) betaling af penge til opførelsen og vedligeholdelsen. Kådnerne mente, at skoleforstanderne pålagde dem for høje bidrag i forhold til gårdmændene. Utilfredsheden førte i første række til, at kådnerne i januar 1860 sendte et bønsskrift til kirkevisitatorerne om at få en mere retfærdig ligning mellem kådnerne og gårdmændene. Da dette ikke hjalp, begyndte kådnerne hver for sig at anmode kirkevisitatorerne om fritagelse eller nedsættelse af udgifterne til skolen. I et enkelt tilfælde kunne præsten og skoleforstanderne ikke umiddelbart afvise klagen. Den 1. februar 1861 indsendte kådner Jep Jepsen en klage over, at han og de øvrige kådnere skulle betale til skolens opførelse og vedligeholdelse. I modsætning til de andre klagere kunne Jep Jepsen henvise til, at kådnerne ifølge § 9 i skoleregulativet fra 1830 utvetydigt var undtaget fra at betale disse udgifter. Præsten og skole-

forstanderne var dermed nødsaget til at redegøre for dette over for kirkevisitatorerne. Dermed oprulledes der ikke alene en række forhold omkring Agtrupskov skole, men også om kådnernes spagede situation i Agtrupskov.

Baggrunden for konflikterne skal findes i den befolkningstilvækst, som Sdr. Bjert sogn oplevede i første halvdel af 1800-tallet. Fra 1803 til 1855 voksede befolkningstallet fra 792 til 1563. Det var en tilvækst, der kun vanskeligt kunne opuges i den eksisterende bebyggelse i Agtrup, Skartved, Sdr. Bjert og Binderup. Her sad proprietærene på den overvejende del af den gode og fede jord. Derimod spillede den fjernt beliggende jord i Agtrupskov og Binderup Strand kun en marginal rolle for driften af proprietærgårdene. Fra at være et udkantsområde i begyndelsen af 1800-tallet, opstod der i løbet af 30 år en koloni af kådnere og mindre landbrug i Agtrupskov og Binderup Strand. I 1857 oplyser sognepræsten, at der i Agtrupskov boede 13 lods ejere, »som vel kaldes gaardmænd« men som tilsammen ikke ejede mere end 121 td. htk., 37 kådnere med 48 td. htk. og 4 inderster. Agtrupskov var efter sognepræstens opfattelse ikke et sted, hvor der fandtes rigtige gårdmænd, kun »lodsejere« og en stor gruppe kådnere.

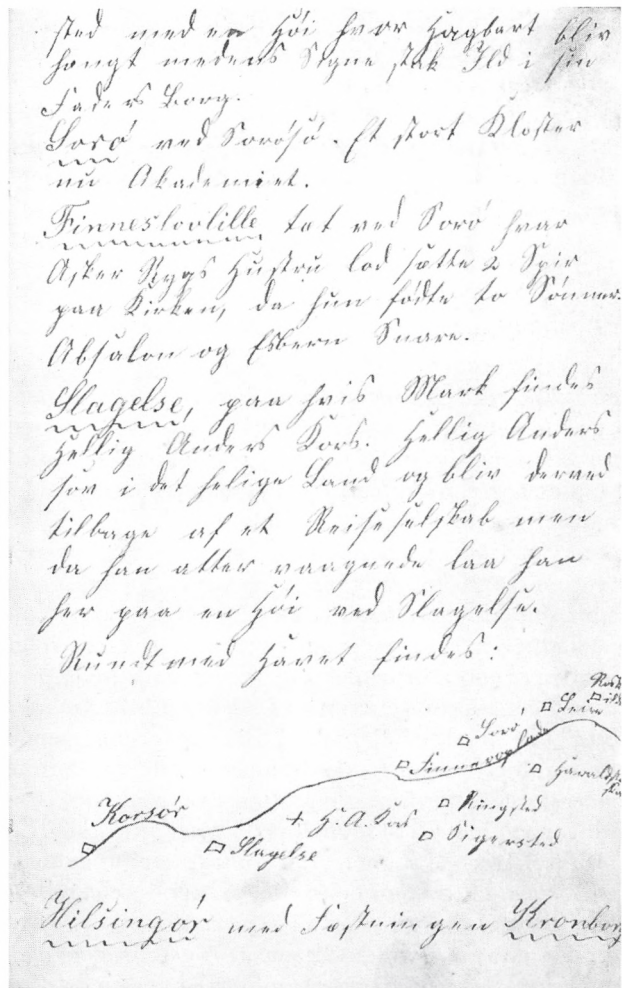
Folketællingen i 1845 tegner et godt billede af beboerne i Agtrupskov. Det var for flertallets vedkommende småårsfolk, der ikke alene levede af deres jordlod. Kun 11 af Agtrupskovs 44 familier betegnede sig selv som gårdmænd, men det var, som præsten rigtigt konstaterede, ikke gårdmænd af samme kaliber som i den øvrige del af sognet. Gårdene var typisk på omkring 1-3 td. htk. Det afspejler sig også tydeligt i antallet af tjenestefolk på gårdene eller rettere manglen på samme. Hos de 11 gårdmandsfamilier var der samlet beskæftiget 11 karle og piger eller gennemsnitligt 1 person pr. gård. Det skal sammenlignes med f.eks. Bjærtgaard, der havde 4 tjenestefolk. Når der ikke var flere tjenestefolk på gårdene hænger det sammen med,

at de hovedsageligt blev drevet af familien. Gårdene i Agtrupskov var således præget af mange ældre hjemmeboende børn. Det var tilfældet på Jacob Hansens gård, hvor de 8 ugifte børn i alderen fra 14 til 30 år var hjemmeboende. Med til billedet hører dog, at Jacob Hansen i 1845 var enkemand. Ikke alle gårdmænd havde så mange børn til at hjælpe til med driften af gården. Andre steder sad konen eller manden alene tilbage på gården som enke eller enkemand og manglede dermed ægtefællens arbejdskraft. De få gårde, som beskæftigede tjenestefolk er derfor karakteriseret ved, at familien ikke alene kunne levere den nødvendige arbejdskraft til at drive gården. Et karakteristisk eksempel er således enke Mette Kathrine Jensen, der måtte have en karl og to tjenestepiger til at drive gården.

Foruden de 11 gårde fandtes der 16 kådnersteder. Det var imidlertid kun de 8, som alene kunne leve af jorden. Resten supplerede deres udkomme med andet arbejde. Det drejede sig om 2 familier, der levede af fiskeriet i Agtrupvig. Andre som træskomager Jørgen Nielsen Degn ernærede sig ved at udnytte ressourcerne i Agtrupskov. Det var han ikke alene om. Agtrupskov ernærede i 1845 2 træskomagere. En anden mulighed var, som Jørgen Jørgensen fra Aller, at ernære sig som kurvemager på det lille kådnersted. Materialerne til kurvene, pil, siv og halm, kunne ligeledes hentes i Agtrupskov. Kombinationen af et lille jordlod, skoven og vandet gjorde det således muligt for en gruppe mennesker at ernære sig på et område, som i den resterende del af sognet i midten af forrige århundrede blev betragtet som et udkantssområde.

Den største gruppe i Agtrupskov var imidlertid de for storlandbruget så uundværlige daglejere. 14 familier i Agtrupskov måtte hente deres udkomme på gårdene i den centrale del af Sdr. Bjert sogn. I det meste af året kunne proprietærene klare sig med de faste tjenestefolk, men i høsten måtte der hentes hjælp ude fra i form af daglejere. På Bjærtgård havde man i 1870 3

Fra 1868 til 1886 fungerede Christian Blom som skolens forstælærer. C. Blom, der var ud af den kendte skolelærerfamilie i Sdr. Bjert, var en flittig lærer, der selv skrev skolebøger. Her er en side fra lærer Bloms »Danmarks Geografi« skrevet i 1868. Bogen har været brugt af Ole Jensen Strandby.

tjenestekarle og 2 tjenestepiger, men i høsten fra slutningen af august til begyndelsen af september var det nødvendigt midlertidigt at ansætte 2 mand og 1 kone til at klare høstarbejdet. På tilsvarende vis skulle der bruges 2 ekstra mand, når Bjærtgårds marker skulle pløjes og sås i midten af april måned. Ganske vist var der tale om daglejere, men ofte havde de et fast tilknytningsforhold til en bestemt gård. Det var f.eks. tilfældet for Peter og Jens Væver, der i en årrække havde fast arbejde på Bjærtgård i 1870'erne, når der var brug for ekstra arbejdskraft. Agtrupskov var med andre ord ikke en selvstændig enklave i Sdr. Bjert sogn. Mange familier var stærkt afhængige af de indtægter, arbejdet på gårdene kunne give.

Offentlige anliggender og privat økonomi

Når opførelsen af Agtrupskov skole gav anledning til en række stridigheder mellem beboerne i Agtrupskov og resten af Agtrup skoledistrikt, hænger det sammen med de specielle salgsbetingelser som knyttede sig til kådnerstederne i Agtrupskov. Formentlig for at lette finansieringen for kådnerne solgte proprietærene jorden til en lavere pris, mod at kådnerne til gengæld betalte en skat til kongens kasse, der var ca. en halv gang større end de ellers skulle betale. Denne forhøjede skat på kådnerjorden kom proprietæren, som havde solgt jorden, til gode i form af en lavere skat. I realiteten kan man sige, at proprietæren ydede kådneren et lån, der blev betalt med en højere skat på kådnerjorden. Denne for nutiden særprægede finansieringsform, kunne lade sig gøre fordi skatteligningen og skatteopkrævningen var lagt ud til sognefogeden, der altid var en af proprietærene i sognet. Alle kontrakterne indeholdt endvidere en bestemmelse, der pålagde sælgeren at betale alle ekstraordinære afgifter på den solgte jord til amtsreparationsfonden, magasin- og fouragepenge, ægtkørsel og enkelte andre afgifter til præsten og deg-

neboligens opførelse og vedligeholdelse. Til gengæld skulle kådnerne betale alle de fælles sogneafgifter efter deres boniterede jordtilliggende! Tilsyneladende en uskyldig fordeling af skatterne, men i realiteten en snedig konstruktion vendt mod kådnerne selv og i videre forstand mod sognets nederste sociale lag.

For at forstå konsekvenserne af kontrakternes bestemmelser skal det erindres, at sognets nederste sociale lag stod i en usikker økonomisk og social position. Jeg har i en anden undersøgelse påvist, hvorledes halvdelen af Dalby sogns daglejerhushold helt officielt delvist levede af almisser. Knap så galt har det stået til for kådnerne, men grænsen mellem tilværelsen som kådner og/eller fattiglem har været pinke. Opsparingen har været minimal og i reglen ikke eksisterende. Blot en enkelt »social begivenhed« – fejlslagen høst, en død ko osv. – kunne tvinge kådneren til at søge fattighjælp. Kådnernes kontrakter med proprietærene gjorde dem imidlertid medansvarlige for sognets udgifter, der hovedsagelig bestod af udgifter til skole- og fattigvæsenet. Kontrakterne tvang med andre ord kådnerne til at holde igen med krav om øgede udgifter på disse områder. Kunne en kådner ikke klare sig, måtte de andre være med til at betale fattighjælpen, et solidarisk princip, men da behovet for fattighjælp oftest opstod i perioder med lavkonjunktur, kunne øgede udgifter hertil være en katastrofe for de øvrige kådnerne.

I slutningen af 1850'erne var situationen den, at proprietærenes ekstraordinære udgifter ifølge deres eget udsagn var femdoblet, mens kådnernes udgifter var de samme. Kådnerne havde i proprietærenes øjne ingen grund til at klage over udgifterne, når de tillige selv havde ønsket en skole i Agtrupskov. Endvidere slap de for at dyrke skolejorden for læreren. Proprietærene betragtede derfor kådnernes krav om fritagelse for betaling til opførelsen af skolen som et forsøg på at bryde principperne i kontrakterne, og i et brev til kirkevisitorerne lyder det bittert fra skoleforstanderne:

Eleverne ved Agtrupskov skole ca. 1910. Til højre ses førstelærer Jensen. Til venstre skolens andenlærer.

»Dengang de købte deres jord af gårdmændene i Agtrup, da var de tilfredse med, uagtet den lange vej, at blive ved Agtrup skole og at yde deres bidrag dertil, og derfor, og fordi deres jord lå så langt fra byen og skolen, fik de den også for en langt lavere pris. Havde sælgerne dengang kunnet formode det: At de om føje tid ville få betyde-

lige udgifter, for at forskaffe dem en egen skole, så havde de nok ikke solgt dem deres jord for den pris, de fik den«.

Signalet var tydeligt. Kådnerne skulle være taknemmelige for den billige jord, og ikke ligge proprietærerne og den øvrige del af sognet til byrde. Striden om

Agtrupskov skole var derfor mere end en strid om opførelsen af skolen. Det var en strid mellem kådnerne i Agtrupskov og proprietærene om betingelserne og forudsætningerne for salg af jorden til kådnerne!

Binderup skole

Nu kan det hævdes, at balladen omkring Agtrupskov skole alene skyldes de sædvanlige stridigheder mellem de forskellige dele af sognet om placeringen af skolen. Vi er så heldigt stillede, at skolespørgsmålet få år senere blev akut i Sdr. Bjert by. I slutningen af 1861 havde Sdr. Bjert sogn atter besøg af kirkevisitatorerne, hvilket førte til overvejelser om den fremtidige løsning af Sdr. Bjert skoles problemer. Som for Agtrupskov skoles vedkommende var beboerne i skoledistriktet delt i spørgsmålet. Beboerne i Sdr. Bjert by mente, at den bedste løsning ville være at bygge en ekstra skolestue, mens beboerne i Binderup foretrak en ny skole i Binderup, som kunne forkorte skolevejen især til gavn for de mindste skolebørn. I første omgang blev beboerne enige om at indrette to klasseværelser i Sdr. Bjert skole. Dette ville være den billigste løsning, men i februar 1862 skete der en vending i sagen. Præsten bad på vegne af beboerne i Binderup om, at der måtte blive oprettet et nyt skoledistrikt med skole i Binderup. Samtidig bad beboerne om at blive fritaget for at betale til skolen i Sdr. Bjert. Til gengæld ville de selv betale for opførelsen af en ny skole og lønnen til skolelæreren. Det var et ganske anderledes tilbud end det, beboerne i Agtrupskov kunne tilbyde. Det gik da også ganske anderledes hurtigt med at få skolen færdigbygget uden protester vel at mærke. Den 18. marts 1862 kom den nødvendige tilladelse, så præsten allerede den 12. juli 1862 kunne meddele kirkevisitatorerne, at skolen stod klar og kunne tages i brug ved starten af det ny skoleårs begyndelse i oktober. Kirkevisitatorerne gjorde dog samtidig opmærksom på, belært af erfaring, at inderster, kådnerne og landboelsmænd ikke

skulle betale til opførelsen af skolen. Udgifterne til skolebyggeriet hvilede således alene på gårdmændene. Som en udløber af sagen sendte ministeriet et cirkulære af 6. juni 1861 til præsten, hvorefter kådnerne ved fremtidige udstykninger skulle deltage i alle skolebyrder.

Ganske vist var man i Sdr. Bjert og Binderup uenige om, hvorvidt der skulle ske en udvidelse af skolen i Sdr. Bjert eller bygges en helt ny skole i Binderup, men det fik ikke de sociale konsekvenser som ved opførelsen af Agtrupskov skole. Det var proprietærene i Sdr. Bjert, som diskuterede med proprietærene i Binderup. De sidste ønskede en skole i Binderup af hensyn til børnenes skolevej og fik den ved at betale sig fra det. En løsning som beboerne i Agtrupskov var ude af stand til at tilbyde.

Afrunding

Der kan anlægges flere synsvinkler på skolestriden i Sdr. Bjert sogn. På et generelt niveau er det interessant at konstatere, at initiativerne til oprettelsen af nye skoler og dermed forbedring af skolestandarden i alle tilfælde kom udefra, fra kirkevisitatorerne eller direkte fra ministeriet i København. Langt mere interessant er det, at vi ved hjælp af en konkret konflikt omkring opførelsen af en landsbyskole bliver i stand til at klarlægge dele af den sociale geografi i sognet og dens sognepolitiske konsekvenser.

Kilder

Folketællingen 1845, Sdr. Bjert sogn.
Landsarkivet i Åbenrå: Haderslev amt. Kirkevisitatorielsager. Bjert sogn II 1784-1864. 1361.
Sdr. Bjert præstearkiv, Ba 1803-1862.
Kolding Stadsarkiv: Laurits Gregers Linds privatarkiv (Bjærtgård) 7058. Lommebøger for årene 1875 og 1876.
V. Uldall Juhl: Sønder Bjert sogn, Kolding 1968, s. 186 og s. 190.
Kim Furdal: Gårdmænd, tyende og fattige i Dalby o. 1870. I: Koldingbogen 1990, s. 78f

Da der var folkemarked på Rendebanen

Af Kamma Varming

Det enkelte menneskes opfattelse af historien består af små brudstykker eller billeder af, hvordan forholdene var. Ved at læse kilder og beretninger, ved at høre folk fortælle eller ved at se TV, ændrer vi hele tiden vores billeder af dette eller hint i fortiden.

Her skal fortælles om en sådan ændring af opfattelsen.

Det har tidligere været mit lidt diffuse billede, at piger og karle i gamle dage – og især i stavnsbåndstiden – kom ud at tjene ganske tæt ved, hvor de var født, og at de oftest blev i pladsen i en årrække.

Gennem lokalhistorisk arbejde med folketællinger og skifter blev jeg i årenes løb klar over, at mange i vores område rejste længere væk hjemmefra, end jeg oprindeligt troede.

Men først ved at læse Birgit Løgstrups bog, »Bundet til jorden«, som blev skrevet og udgivet i anledning af Stavnsbåndsjubilæet i 1988, fik jeg forklaringen på, hvordan piger og karle kom i plads langt væk fra fødesognet. I 1768, altså tyve år før stavnsbåndets ophævelse, skrev en række godsejere betænkninger om tjenestefolkene. Herfra citerer Birgit Løgstrup godsejer Anders Bagger fra godset Hastrup i Thyregod sogn (nu Give Kommune): »Her i egnen har det den beskaffenhed, at om sommeren trænges for folk. Men om vinteren lader de dem gå andre steder hen at tjene. Især mandfolkene, som ikke vil binde hoser, da de gerne får tilladelse at gå ud 14 dage før Mikkelsdag til de markeder, hvor de bliver fæst, og at blive borte til 1. maj«. Birgit Løgstrup henviser videre til C. Dalgas

for at uddybe bemærkningen om »de markeder, hvor de bliver fæst, ...«

Charles Dalgas skrev i 1826 bindet om Vejle Amt i rækken af Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser. Han var født og opvokset i Fredericia som søn af den reformerte præst, Jean Marc Dalgas, selv født i Schweiz, men med franske rødder. Charles Dalgas arvede gården Aldebertsminde ved Højen efter forældrene, og han blev en driftig landmand, senere også landvæsenskommissær. Han var i øvrigt farbror til den »rigtige« Enrico Mylius Dalgas.

Om arbejdskraften ved landbruget i Vejle Amt skrev Dalgas: »Arbejdsløse mennesker, eller rettere sagt: mangel paa arbejde, finder ikke sted her, allermindst i Østeregnet. Thi uagtet den så stærkt forøgede folkemængde har man dog endnu undertiden ondt nok ved at få de fornødne daglejere og tjenestefolk. Lønnen er derfor i forhold til naturaliernes værd høj og hidlokker mange Vesterboere, især fra Ribe Amt, som, gamle og unge, karle og piger, hvert efterår møde i Kolding, dagen før oktobermarkedet, og lade sig fæste som tærskere, røgttere og malke- eller spindepiger, sjældent længere end for vinteren, da de mod foråret vende hjem igen for at få deres jorder dyrkede, forfærdige jydepotter eller atter lade sig leje paa St. Hans-markedet i Ribe, for at hjælpe marskboerne i deres høst og slet. – Konkurrencen af husbonder, som søge folk, er altid stærk på markedet i Kolding; thi her møde en stor mængde landmænd, såvel fra Fyn som fra Jylland og Holsten. Men de sidste bortsnappe for

Rendebanen, hvor folkemarkederne i Kolding fandt sted, ca. 1870.

det meste ved den høje løn, de give, de bedste folk, og disse ville også helst tjene hin side Kongeåen, hvor lønnen ikke alene er højest, men kosten også bedre og desuden dagligt vanke et par snapse«.

C. Dalgas gav også tjenestefolkene i almindelighed et par ord med på vejen. Med lidt andre ord måske end man hører i dag, men meningen kan man let træffe på: »Den overdrevne abekatte-kærlighed, de lavere klasser bære for deres børn, er skyld i, at tjenestefolkene i almindelighed er meget slet opdragne, fulde af luner, præntioner og genstridigheder. Især er pigerne fulde af løgn, og ikke sjældent utro. De unge tjenestefolk af

begge køn er som oftest meget uvidende i de færdigheder, man kunne fordr af dem, og dog i høj grad opblæste, ubehøvlede og impertinente. Det er først, når de har tjent en 5 til 6 år, og karlene stået et par år i garnison, at man nogenlunde kommer til rette med dem«.

Så blev man så meget klogere. Det var altså i Kolding, dette officielle folkemarked fandt sted, både før og efter stavnsbåndets ophævelse. Ved Mikkelsdag, den 29. september eller lidt senere. Men, hvor i byen mødtes alle disse mennesker, karle og piger med deres tilkommende husbond?

Tilfældigt faldt jeg over en beretning, som giver et

levende og spændende svar. Det står i en novelle, »Kulsviere og kæltringer« af »skolelærerforfatteren« Christen Andersen Thyregod.

Men kan man mon stole på noget, som står i en novelle? Folkemindesamleren, Evald Tang Kristensen, som ellers var meget kritisk, giver for C.A. Thyregods vedkommende en mening om det. Han skrev nemlig om Thyregods forfatterskab, at han var en god iagttagere og nøje beskrev, hvad han havde set eller hørt i de små beskrivelser, der er indflettet i novellerne.

Følgende beskrivelse virker næsten som et maleri: »Når man kommer syd fra byen og har tilbagelagt den korte Søndergade, har man til venstre en i begyndelsen temmelig bred gade, der efterhånden bliver snævrere, det er Rendebanen, og her var hin markedsdag opstillet en ejendommelig handelsvare, nemlig levende mennesker. Et slavemarked var det alligevel ikke, det var kun en ældgammel, årlig sammenkomst af tjenestesøgende fra fattigere og tyendesøgere fra rigere egne, de sidste især fra Fyn og Sønderjylland og de første næsten udelukkende fra Jyllands hedeegne.

Det var en broget blanding af tjenestefolk, Vesterboere i rustgrå benklæder og korte trøjer og Himmerboere i lange, snævre kofter med de to tætte rader af blanke knapper, der krummede sig om ad siden og næsten mødtes bag ryggen, blandede sig med karle fra de nærmestliggende egne i deres hvide, næsten flagrende lærredsklæder, Harbopiger med udstående skorter og stiv holdning udmærkede sig ved den bredskyggede filthat over skægkappen, en mandshat kunne man antage den for, hvis pulden havde været enten valse- eller halvkugleformet; men det var den ikke, den var buet som en jydepotte; et sammenlagt tørklæde var som en rem slået midt over hattepulden og knyttet sammen under hagen og gav dem i forbindelse med halstørklædet, der slyngede sig korsvis ned over barmen, og den ensformige dragt et noget soldatermæssigt udseende.

Skottende hen til dem og morende sig over deres påklædning og det ejendommelige, genlydningende

sving i deres udtale, så man Midtjyllands piger i deres flerfarvede klædedragt og med deres livlige væsen, mens de med deres bag til i en spids opløbende hovedtøj igen var genstand for spot hos den kvindelige varesort fra halvøen mellem Vejle- og Koldingfjord, der anså deres halvfynske klædedragt og mundart for den eneste klædelige. Blandt karlene med de mange blanke knapper så man også enkelte piger med det brune katunspandeklæde, der i hin tid var velbekendt i Randers og dens omegn«.

C.A. Thyregod fortalte derefter, hvorledes Olympens guder var udstyret med attributter, når de skulle besøge jorden, så man kunne kende dem, og – fortsatte han: » – således så man også mange af de tjenestesøgende forsynede med et tegn på, hvilken beskæftigelse, de ønskede. Stærke og firskårne karle og mænd støttede sig til en plejl, der skulle antyde deres dygtighed som tærskere, ældre svagtbyggede mandspersoner og store drenge holdt i hånden en klave (et bindsel) til at binde kreaturer med, raske ungersvende bar en hestegrime, det var henholdsvis røgere eller staldkarle. Også det smukke køn havde sine udhængsskilte. En kost, en grydesløv, en ten eller en strikkestrømpe viste, at de pågældende tiltroede sig dygtighed som stue- eller kokkepiger, spinderske og binderske. De mange, der ingen sådan ønskekvist bar til skue, var de, der agtede at modtage hvilken af de almindeligste beskæftigelser, der måtte tilbyde sig«.

Når man for eftertiden kommer igennem Rendebanen, kan man genkalde sig Thyregods billede og forestille sig det liv, her har været den efterårsdag, da vore forfædre søgte tjeneste eller fæstede arbejdskraft.

Kilder:

Charles Dalgas: Veile Amt. Beskrevet efter Opfordring fra det Kongelige Landhuusholdningsselskab, 1826.

C.A. Thyregods bedste Fortællinger, bd. 4, Hus og Hjems Forlag, København 1914.

Vælske gavle og en kongelig bygningsinspektør i Kolding

Af Keld Bøllund

Tidligere – for omkring 100 år siden – fandtes der adskillige vælske gavle i Kolding. Nu er der kun få tilbage, f.eks. den i Adelgade nr. 10. Vælske gavle vil sige gavle, hvis stilistiske udformning har sin oprindelse i det sydlige, let mystiske udland. Når Oehlschläger og Ploug taler om »al Vælsklands nattergale«, kommer de fra lande som Tyskland, Frankrig, Østrig eller Norditalien. Ordet vælsk er nemlig ikke særlig præcist – sprogligt må det nærmest oversættes ved keltisk/romansk og er i øvrigt beslægtet med ordet kaudervælsk. Hvorom alting er, »vælske gavle« var et tilbagevendende europæisk modefænomen, der karakteriseredes ved svungne kamme og udsmykninger i klassiske stilarter. Selv om man i forrige århundredes romantik søgte sine nationale rødder, regnede man sig også selvbevidst som den klassiske kulturs arvtagere, og århundredet prægedes da også af efterligninger og blandinger af de klassiske stilarter og ingredienser herfra. Nygotik kan siges at have været særlig populær 1835-70, nyrenæssance 1855-1900; men hele perioden igennem fandt de sælsomste »forvirringer« sted.

Vælske gavle fandtes dengang overalt i landet, men i Kolding og på Koldings vesteregner dukkede de første op næsten et helt årti før moden slog almindeligt igennem. Allerede i 1860-61 forsynede Peder Holten Hansen Estrup Hovedgård ved Vejen med nyrenæssancegavle, og det til trods for at hans bygninger almindeligvis synes inspirerede af C.F.Hansens klassicisme. Og da han i 1874 atter forsøgte sig i genren ved ombygningen af sit eget hus, Johnsgårdsvej 13 i Gødsvang, var den forlængst slået igennem i Sydvestjylland, navnlig

i Esbjerg, Ribe og på Fanø. Måske banede her den stærke lokale baroktradition vejen for den ny renæssancebølge. Muligvis har de som oftest søfarende bygherrers kendskab til borgerhuse i f.eks. Hamburg eller Bremen spillet ind. Men højst sandsynligt fik arkitekten Lauritz Albert Winstrup (1815-89) en afgørende indflydelse på udbredelsen af den ny byggemode, da han for bomuldsfabrikant Balthasar Giørtz i 1864 i Ribe opførte et pragtpalæ i såkaldt Chr.IV-stil eller Rosenborgstil, som de mere populære betegnelser lyder. Bygningen huser idag Ribe Kunstmuseum og ligger i Sct. Nicolaj Gade nr. 10.

Helt ovre mod øst var Kolding i mellemtiden blevet hjemsted for det nyoprettede Bygningsinspektorat for Nørrejylland og hertugdømmet Slesvig, og allerede den 11. april 1860 – altså før Estrup Hovedgårds ombygning – var den daværende Stadtbaumeister i Flensburg, L.A.Winstrup, blevet udnævnt til kgl. bygningsinspektør. Winstrup, der havde prøvet at være i både maler- og murerlære og også som kunstmaler havde udstillet på Charlottenborg i 1849, slog sig ned på byens fashionable ny hovedstrøg i Jernbanegade nr. 28, hvor nu »Legarth Radio« og Lynggaard og Mortensens ejendomsfirma har til huse. Fra sit hjem og sin tegnestue øverst oppe satte han med vældig energi sine spor fra Århus i nord til Eckernförde i syd, fra Fredericia i øst til Ribe og Tønder i vest og ikke mindst i Kolding. Winstrup regnes ikke af alle for en stor arkitekt. Fagfællerne i Weilbachs Kunstnerleksikon påstår ligeud, at han var svag, når han forsøgte at arbejde stilrent. Men hans arbejder er ikke ligegyldige, de er

Gavlen i Adelgade nr. 10 påsattes i forbindelse med indretningen af butik i 1873. Tegningen til huset og arbejdet udførtes af C. F. Holm. Foto ca. 1900.

tværtimod fulgyldige eksempler på den rådvildhed, der prægede arkitekterne i sidste halvdel af forrige århundrede.

Winstrups produktion var særdeles omfattende og vidner alene ved sit omfang om samtidens interesse for hans arbejder. Det genspejles også i forløbet af hans karriere. Han var bl.a. lærer ved Kunstakademiets 1.

og 2. Bygningsskole, titulær professor og æresmedlem af Akademiet, stadsbygmester i Flensburg 1851-60, kgl. bygningsinspektør fra 1860 til sin død. Samtidig var han Finansministeriets tilsynsførende med toldvæsenets og skovbrugets bygninger i hertugdømmet Slesvig og konsulent for Kirkevisitatoriet i Flensburg.

Selve produktionen spændte over alle en bygnings-

arkitekts arbejdsfelter fra nyopførelser over ombygninger og restaureringer til dekorative og litterære arbejder. Men generelt prægedes den af markante bygninger som kirker, rådhus, toldkamre, pengeinstitutter og skoler. Blandt de dekorative arbejder finder man soklen og jerngitteret til Olaf Ryes mindesmærke og triumfbuen for general Bülow's buste i Fredericia. Sammen med den flensborgske billedhugger Klewing skabte han ca. 60 større eller mindre sønderjyske mindesmærker for de faldne i treårskrigen. Også møbler, bogbind og tegninger til festfyrværkerier blev det til – og sølvtøj, f.eks. det sølvhorn, Peder Hiort-Lorenzen modtog på Skamlingsbanken i 1843.

Drikkehornet er et interessant tidligt eksempel på Winstrups forkærlighed for at tilpasse de nyeste strømninger til de allerede eksisterende. Han, der som lærling og senere konduktør hos G. F. Hetsch (1788-1864) ellers var opdraget i den fremherskende nyklassicistiske tradition, benytter sig her af en middelalderlig form kombineret med en antik ciselering og antikke figurer og bogstaver. I Flensburg fik han rig lejlighed til at dyrke denne lidenskab.

Hovedparten af hans opgaver bestod i at ombygge f.eks. gamle købmandsgårde til en ny tids krav og funktioner. Flensburgerne påstår, at han derved undgik at pådrage sig eftertidens vrede som den, der indledte den ødelæggelse af det gamle bybillede, som almindeligvis tilskrives tiden op mod århundredskiftet. Idag ville man med vor tids store interesse for bevaring og fornyelse af den gamle bykerne have gjort det samme som Winstrup!

Hans hovedværk i Flensburg var omdannelsen af Fedder Mommsens gård på østsiden af Holmen til et samlet sæde for hertugdømmet Slesvigs administration, justitsvæsen og stænderrepræsentation. Flensburg var jo blevet hovedstad efter treårskrigen. Han fik et repræsentativt kompleks ud af Mommsens gård, men ved at ændre på etage- og ruminddelingen afskar han sig fra at udnytte den middelalderlige gotiske

gårds muligheder, ligesom han heller ikke forstod gårdspladsens betydning som det forbindende led i en harmonisk helhed. Resultatet blev et noget ubehjælpeligt stykke senklassicistisk »murermesterhåndværk«, men repræsenterede trods alt med de svage undertoner af italiensk renaissance et forsøg på at skabe nye veje. Forøvrigt udgjorde vestgavlen af kompleksets søndre gavthus formentlig det tidligste eksempel på den type gavle, han introducerede oppe i det sydlige

Kgl. bygningsinspektør, professor, justitsråd Laurits Albert Winstrup. Født i København 1815, død i Kolding 1889. (Foto fra 1881 af J.J. Caprani)

Nørrejylland. Også de dristige buegange og rundbuede vinduer, vi i Kolding kender fra både Rådhuset og Den Danske Banks bygning i Jernbanegade, opr. Kolding Låne- og Diskontokasse, fandtes i hans arbejder hernede, ikke mindst i Den danske Latin- og Realskole, som han ombyggede og udvidede i en slags fri gotik med klassiske elementer. At han – foruden kirken i Jels og Ødis – også byggede seminarier i både Eckernförde og Tønder skal nærmest nævnes for en ordens skyld. Det *var* en af tidens fremmeste arkitekter, der kom til Kolding som bygningsinspektør.

Enhver koldingborger må have noget til overs for Winstrup for den forkærlighed, han nærede for Koldinghus og for den ildhu, hvormed han forsøgte at bevare ruinen af den gamle kongeborg. Winstrups nationalromantik fornægtede sig ikke. Hans sælsomme blanding af det nordisk middelalderlige og det sydligt eksotiske var forresten blevet betegnet som »Den Danske Stilart« dernede syd for den nuværende grænse.

Kolding Rådhus er kendt af alle. Det hører hjemme blandt Winstrups mest markante arbejder. Det blev bygget 1873-75 og var oprindelig et pragteksempel på, hvad stilblandingen kunne føre til, men med eftertryk på den italienske renæssance. Den åbne loggias tre rundbuer er et originalt Winstrup-træk, som overlevede Ernst Petersens ombygning i 1923-24. Der *havde* nu også været udbredt utilfredshed med Winstrups rådhus, men kritik havde han alle dage måttet leve med. F.eks. fik også Laane- og Diskontokassens bygning (Jernbanegade 22) en ublid medfart i Kolding Folkeblad den 20. februar 1886. Der var for lidt for øjet, den korte facade og dens kedelige udførelse var helt ude af proportion med den store og yderst kostbare(!) ejendom (grunden er jo lang og smal). Nu kunne stueetagen (med rundbuerne) gå an, men ikke sammenblandingen af faxemarmor i soklen og cementpuds i portalen. Førstesalen derimod var flad og fuldstændig stilløs! Nu var Winstrup også højremand og i forvejen lidt på kant med Folkebladet. Det omtalte

Jernbanegade 22, nu Den Danske Bank, oprindelig Kolding Låne- og Diskontokasse.

ikke engang hans dødsfald i 1889, men havde selvfølgelig heller ikke fået bestilling på en dødsannonce!

En lignende kritik rettedes mod hans toldkammerbygning, der også var fra 1885. Her var atter sparet for meget. Den repræsenterede ikke nok, men var med sine enkle linier, sin attika med indskrift og sine let buede vinduer med markante indfatninger et fint eksempel på Winstrups mindre, offentlige bygninger. Dengang sammenlignede man det med mejeribygningen

Toldkammerbygning på havnen opført 1886. Foto fra 1916.

på en jævnt stor gård, underforstået at bygningsinspektøren ikke var bedre end en landsbymurermester. Tilsyneladende var Winstrup ikke monumental nok for samtiden; selv om hans værker lagde op til det, var de i den henseende ikke konsekvente nok. Det hænger vel dels sammen med, at Winstrups hovedinteresse var at lege med de forskellige elementer, dels at han aldrig kunne frigøre sig for den ikke særligt tunge italienske renæssance. Men derfor kan man da ikke hævde, at f.eks. Løveapotekets gamle bygning på Axeltorvet ikke er pompøs nok.

Tydeligst kom Winstrups arkitektoniske program vel til udtryk i den interesse, han nærede for kirken og dens bygninger. Her var den middelalderlige nationale arv jo gået i den sydlige eksotiske kulturs tjeneste. Selv byggede han ikke så få kirker. Foruden de allerede nævnte opførte han i 1862 Tyrstrup kirke, hvorved den oprindelige rene romanske kirke mærkeligt nok forsvandt. Han restaurerede kirkerne i Skodborg, Hjarup, Sdr.Stenderup, Vejstrup og Skærup. Han byggede kirkerne i Filskov, Blåhøj, Obbekær og Dalby, hvor han bevarede det oprindelige tårns underste del

Døtreskolen i Katrinegade. Foto af M.A. Caprani fra 1893.

i munkesten. I Kolding stod han for den håndfaste restaurering af Sct.Nicolai i 1885-86.

Byggeopgaver var der i det hele taget nok af i denne periode, hvor industrialiseringen var ved at melde sig, og hvor tilvandringen fra Sønderjylland satte yderligere skub i befolkningstilvæksten. Skoler blev nødvendige, bl.a. Døtreskolen i Kolding, Katrinegade 11. Også her demonstrerede Winstrup atter sin lidenskab for den italienske renæssance, passende garneret med andre elementer.

Der er grund til at hæfte sig ved Døtreskolen, for kilderne giver ofte modstridende oplysninger om, hvem arkitekten egentlig var. Mange peger på Carl Frederik Holm (1822-92), den kendte tømrermester og vurderingsmand, som varetog hele bygningskorrespondancen. Problemet gælder for øvrigt også mange af de almindelige borgerhuse i Kolding og har sin rod i, at Winstrup og Holm arbejdede meget snævert sammen. C.F.Holm var dels en hyppigt benyttet håndværksmester, kendt bl.a. for Sct.Nicolai Kirkes spir, dels optrådte han som konduktør for Winstrup. Problemet har en parallel i Århus, hvor Winstrup og den senere

Gavthus på hjørnet af Jernbanegade og Fredericiagade, hvor nu biblioteket ligger. Man ved ikke, hvem der byggede de to huse med vælske gavle, men mon ikke genboen C.F.Holm er en nærliggende mulighed? Foto fra 1918.

bygningsinspektør V. Th. Walther begge tilskrives æren for toldkammeret 1868-69, der lå lige over for Kalundborg-færgens leje. Meget tyder på, at Holm optrådte som Winstrups højre hånd, og i hvert fald tegnede han »firmaet« i de senere år, hvor Winstrup var næsten totalt lammet af gigt. Han konstitueredes da også som bygningsinspektør ved Winstrups død. Holm boede

forøvrigt i stuen i samme ejendom. Han havde købt den i 1875 og drev herfra bygmestervirksomhed. Han var også sin egen arkitekt og konkurrerede med andre ord med Winstrup. Til sidst var animositeten mellem dem blevet så stærk, at enkefru Winstrup afslog at udlevere bygningsinspektoratets arkiv til Holm! Hun sendte tegningerne til Kunstakademiets Bibliotek,

Den nu forsvundne ejendom i Kolding, Rendebanen 12.

hvorfra de senere tilgik Rigsarkivet. Siden er de fordelt på landsarkivernes tegningsksamlinger.

Den lokale arkitekt C.F.Holm benyttede sig i høj grad af tidens moderne formsprog, bl.a. i udførelsen af de vælske gavle, vi kender i Kolding. Men det var Winstrup, der lancerede moden i Sydjylland længe før, den vandt indpas andre steder i landet. Det var sandsynligvis også Winstrup, der satte normen for og angav linien i de lokale arkitekters arbejde – også C.F.Holms. Blot har det beklageligvis ikke været muligt at fastslå, hvor direkte han var involveret i udformningen af de vælske gavle.

Litteratur

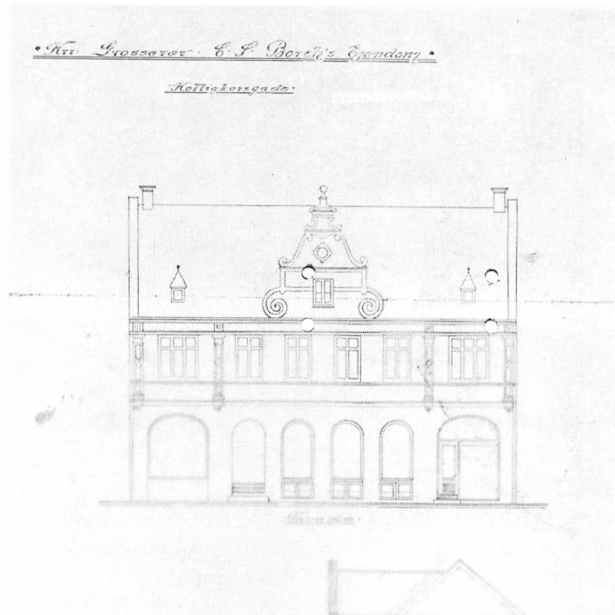
Ploug, Carl: Digte I. 1901.

Schmidt, August F.: Kolding Raadhus bygmester i hans: Fra Koldingegnen, bd. 1. 1956.

Søndergaard, Steffen M.: Peder Holden Hansens huse og nogle af hans kollegers. 1986.

Weilbachs Kunstnerleksikon. 3. udg. 1947-1952.

Købmand C. S. Borchs ejendom Helligkorsgade nr. 14. En nytildføjet kvist og gavl ses på dette blåttryk fra 1910. Det er ikke muligt at sige, om det er C. F. Holms eller Winstrups tegning.

Menneskeskæbner fra 1600-tallets Vonsild

- hvad de ældste fortalte pastor Råde om deres liv i en urolig tid

Af Hans H. Worsøe

Mandag den 23. februar 1685 gav pastor Hans Råde gamle Maren Madsdatter og hendes mand og husbond Nis Christensen den sidste nadver hjemme i deres bolig i Vonsild »hun på sengen, han ved bordet sidende«, som præsten noterede i kirkebogen.

Der var tale om 2 af sognets ældste beboere, idet hun var født i 1606, han i 1609. Begge var svagelige, og i begyndelsen af foråret døde de da også, hun i slutningen af april, han i begyndelsen af maj. Som man ofte ser det i ældre tid, havde vinteren tæret så hårdt på kræfterne, at de gamle folk ikke klarede foråret. Men inden da havde de nået udførligt at berette om deres liv til præsten.

I perioden 1685-1706 er det gennem pastor Hans Råde omhyggeligt nedskrevne nekrologer i Vonsild kirkebog muligt at komme tæt ind på befolkningen, dens sammensætning og de enkelte mennesker. Gennem de her fortalte menneskeskæbner får man desuden et undertiden ganske detaljeret billede af tiden. De ældste beboere havde gennemlevet en af de mest dramatiske perioder i landets historie, hvor Danmark som stat var nær ved sin udslettelse, og hvor befolkningen i store dele af Jylland selv var nær ved at blive udryddet på grund af krig og pest. Værst af alt var tilsyneladende de polske hjælpetroppers hensynsløshed. I mange tilfælde blev byerne tilflugtssted for flygtningene fra de hærgede og afbrændte länddistrikter, og som sådan fungerede også Kolding. Der er 3 perioder, der igen og igen vender tilbage i beretningerne: Kejserskrigen 1627-29 (Da kejsers folk var i landet), Torstenssonkrigen 1643-45 (Den første svenske tid) og

Carl Gustav-krigene 1658-60 (Den sidste svenske tid) med de polske hjælpetroppers hærgen 1658 og den derpå efterfølgende pestepidemi i 1659. De folk, der blev gamle i Vonsild sidst i 1600-tallet, havde alle set døden i øjnene og mistet nogle nærtstående slægtninge. At de selv havde overlevet var i mange tilfælde nærmest en tilfældighed, og det har givetvis præget dem.

Under polakkernes plyndringer og pestens hærgen døde så mange af beboerne i Vonsild, at der efter freden måtte en omfattende tilflytning til for at få gårdene befolket og byen bragt på fode. Det var unge folk, der flyttede til, folk, der var født i 1630erne og 1640erne. Dette sammenholdt med dødens høst blandt den ældre del af den oprindelige befolkning gav en skæv aldersfordeling i sognet. Da det nøjagtige befolkningstal kun lader sig udregne ved indgående undersøgelser af bl.a. altergangslisterne, skal der ikke opstilles nogen procentberegning, men blot konstateres, at der i forhold til det, vi kender i dag - og også i forhold til 1600-tallets »normalsamfund« - var mange yngre og få gamle. Den kortere gennemsnitlige levealder trak ikke så meget i den retning, som man skulle tro, idet det var den høje børnedødelighed, der i afgørende grad trak gennemsnitslevealderen nedad.

Selve begrebet »gammel« er også relativt, og der kan ikke være tvivl om, at man dengang tidligere blev betegnet som gammel, end vi ville gøre det i dag. I indbyggerfortegnelsen fra ca. 1685 findes der således en liste over »De ældgamle kvinder, deres navne og alder«. Det drejer sig om 4 personer, hvis alder var mellem 55

og 74 år! De to ældste, Lene Jørgens og Maren Jacobs, der var født henholdsvis 1615 og 1611, vil vi stifte nærmere bekendtskab med nedenfor, under navnene Lene Ebbesdatter og Maren Laursdatter, idet jeg til denne undersøgelse har udvalgt alle, der ved fortegnelsens anlæggelse var fyldt 67 år. Dette passer sammen med, at de yngstes fødselsår dermed bliver 1618, året for 30-årskrigen udbrud og således begyndelsen til de mange trængsler.

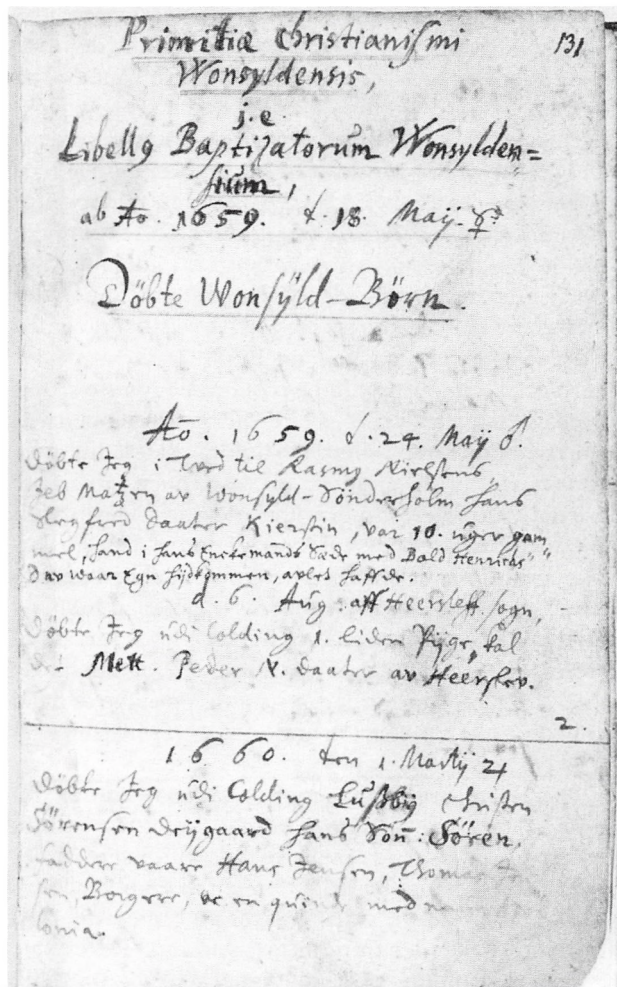
Den følgende skildring kommer dermed til at omfatte 16 personer, idet der i Vonsild i 1685 var ialt 12 kvinder og 4 mænd, der var født 1618 eller tidligere. Kvindernes alder fordeler sig jævnt fra 79 til 67 år, altså med fødeår mellem 1606 og 1618, medens de 4 mænd var henholdsvis 78, 76, 70 og 67 år gamle, altså født 1607, 1609, 1615 og 1618. Ægteskabeligt fordeler de sig med 2 ægtepar, 2 ældre mænd gift med yngre koner (henholdsvis 2. og 3. ægteskab) samt 9 enker. Kombinationen ældre kvinde gift med yngre mand forekommer kun een gang. Det kan for flertallet af enkeres vedkommende forklares ved, at de ved enkestandens indtræden var så forarmede, at de ikke udgjorde noget økonomisk tillokkende parti og samtidig havde nået eller nærmede sig den alder, hvor de ikke længere kunne forventes at ville få børn.

De her omtalte 16 personer døde alle inden for de næste 18 år, og det må anses for usandsynligt, at der har været yderligere gamle folk i Vonsild i 1685, som overlevede pastor Røde, og som dermed kan forrykke antallet. Derimod kan der have været enkelte ældre, som i løbet af perioden flyttede bort. Som det vil fremgå af det følgende, var det nemlig ikke alle ældre, der var bofaste.

Hvis man tager hele perioden, der dækkes af pastor Rødes kirkebog under et, var der 15 mænd, der nåede at blive 67 år eller derover, men ingen rundede de 80. For kvindernes vedkommende er det samlede antal 29, altså næsten det dobbelte, og af disse nåede de 9 at passere de 80 år. Gennemsnitslevealderen for de 16

personer, der er født 1618 eller før, blev for mændenes vedkommende 76, for kvindernes 81. Da der som nævnt var flere kvinder end mænd, giver det et samlet gennemsnit på 79,9 år.

Ældst af alle blev *Maren Laursdatter*, født 1614 død 1703, som ved sin død havde levet »13 uger i hendes halvfemsindstyvende år«. Der er næsten noget symbolsk i dette, idet hun på mange måder personificerede det gamle Vonsild, tiden og slægterne fra før krigen og ødelæggelserne satte ind. Hun var dog ikke nogen helt almindelig bondekone, og hun hørte til den gruppe, som af præsten omtales som matronerne, i dette tilfælde »den dydefulde, bedagede matrone, ærlig-from, gudfrygtig og nu salige Maren Laursdatter, salige Peder Paulsens efterladte enke«. Til hendes levnedberetning hørte også hendes fortælling om familien, og vi får der et godt indtryk af, hvorledes bønder, degne, præster og købstadsbeboere var knyttet sammen med slægtskabsbånd. Hendes fader Laurs Matthsens havde været degn i Vonsild og Dalby sogne og var selv ud af en søskendeflok på 14 fra Vonsild præstegård. På mødrene side nedstammede faderen fra den første evangeliske præst i Vonsild, Anthonius Brand(e). Trods den store børnedødelighed var kun 3 af søskendeflokken i præstegården døde som spæde, medens ni nåede voksenalderen og selv blev forældre. Ældst var Anthon Matzen, der blev præst i Vonsild, og hvis søn og sønnesøn fik skæbnefællesskab, idet de begge blev præster i deres fødesogn og begge døde i tiden 1658-59. Pastor Røde afløste den yngste og giftede sig med hans enke. En anden broder, Jens Matzen, blev præst i Stenderup. To af brødrene, Iver og David kom til Kolding, hvor også søsteren Maren blev gift. Med sin mand, rådmand Otto Gregersen, blev hun moder til byens senere borgmester, tolder Gregers Ottosen, og til Anthon Outesen i Vestergade i Kolding. Blandt de øvrige søskende blev en søster gift ind på den store gård Varmark, en med herredsfoged Peder Pedersen på Strårup, en i Vonsild og en i Stenderup.

Pastor Hans Rüde havde en lille og sirlig håndskrift. Her er de få indførsler over døbte i Vonsild i 1659-60. Originalen måler 9,7x15,7 cm.

Laurs Matthesen, den salig afdødes fader, berettede hun, blev sat i den latinske skole i Kolding og var i huset hos sin faster Maren. Her blev han imidlertid smit-

tet med en alvorlig sygdom, hvoraf to børn og en amme i huset døde. Efter godtfolks råd blev han for at komme sig sendt til Carlsbad i Bøhmen »et varmt, sydende bad for at han kunne bruge samme vand og indtage visse dele deraf og svede og bade sig i det«. Han blev så rask, at han kom hjem igen og overtog degneembedet, efter at hans broder, sognepræsten, havde overtalt (!) den hidtidige degn til at opgive det. Han blev gift med Maren Nielsdatter Brun, hvis moder var præstedatter fra Føns, og hvis fader Nis Hansen Brun havde lagt træløftet i den gamle, nu nedrevne, kirke i Vonsild, hvor hans navnetræk stod sammen med kirkeværgernes. Brylluppet stod 1613, og Maren blev født som den ældste af 6 børn.

Hele sin barndom og ungdom var hun hjemme, hvor hun lærte både at sy og spinde, og i 1639 blev hun gift med Peder Paulsen fra Frørup, som hun fik to døtre med. Om deres liv skriver præsten videre. »Med hendes mand har hun levet og fristet 2 svære krigstider og set vor by uddød og ganske forarmet af den svenske tid, hvor hun og hendes mand antog deres gård igen øde og købte den med dyrt mon endda« (d.v.s. med store omkostninger). I 1668 blev datteren gift med Albert Petersen, som de tog ind på gården. Han måtte imidlertid gøre krigstjeneste for sin gård i det holstenske nationalregiment, og i 1678 omkom han, formentlig ved en vådeskudsulykke, på Sjælland. Datteren sad enke 4 år på gården, men blev påny gift 1682 og hele tiden havde hendes forældre boet på gården, og det fortsatte de med, indtil de døde: han i 1684, hun 19 år senere. Datteren får det skudsmål, at hun havde plejet og tjent sin moder med al datterlig huld og trofasthed, så hun ikke havde vidst af nogen nød eller trang at sige.

Selv om Maren Laursdatters liv ikke har savnet dramatiske tildragelser og naturligvis er blevet præget af de turbulente tider, vidner dette levnedsløb dog også om, at man godt kunne få et harmonisk livsforløb, i det mindste, når man tilhørte de øvre sociale lag.

I begyndelse af artiklen blev ægteparret *Maren Mads-*

datter og Nis Christensen nævnt. Også disse var oprindeligt hjemmehørende i Vonsild, hvor de var født henholdsvis 1606 og 1609. Måske hører også deres overlevelse sammen med, at de også var placeret i den solide ende af gårdmandsstanden og i et miljø, hvor man kunne og var indstillet på at hjælpe hinanden bl.a. med bofællesskab. Som værende født i juli måned, tre uger før Olai dag 1606 var hun i 1685 Vonsilds ældste beboer. Hendes far havde tjent på en af byens store gårde i 5 år, da manden døde, og han drog ind til enken, der sad med tre børn. Sammen fik de kun denne ene datter, og da hendes moder døde 1613, opdrog hendes halvsøskende hende i moders sted. Hun boede på gården til hun som 31-årig blev gift med Nis Christensen og fik egen husholdning. Efter nogle års forløb bad de tre halvsøskende dem imidlertid om at flytte tilbage »og de var sammen i god fortrolig og fredelig omgængelse indtil den første svenske tid (Tørstensonkrigen), da de døde anno 1644 alle indenfor 9 uger«. Og – fjøjer præsten til – søsteren kan ikke nok roses af hendes forstandighed og fromhed, der elskede og var god ved Johanne Nisdatter (det er Nis Christensens og Maren Madsdatters datter) – mere end en moder kunne være.

Om livet på gården i de følgende år hedder det i Nis Christensens levnedsløb: »Den salige mand har ikke ædt sit brød i band(lysning), men udi sit ansigts sved ernæret sig ærligt og vel, udstod to hårde fjendetider og kom i den sidste fra al hans timelige velfærd, tog alting på barel (fra bar bund) efter polakkerne og hjalp sig meget kummerligt indtil de fik noget af pløje med og at så«. I polakernes tid havde de måttet drage fra hus og hjem til Kolding, og da de kom tilbage efter freden, hedder det om den da 19-årige datter, Johanne, at hun som den ældste stræbte af al magt, så de fik en ko og to heste. Fra omkring 1654 og tre år frem havde de haft en karl på gården, som hed Jens Sørensen. Han var draget vest på for at klare sig og tjente nu hos borgmester Anders Svane i Ribe. Han må have efterladt sig et godt indtryk, for »da folket her i byen kom til går-

dene igen, da overlagde Maren Nisses det med hendes mand, hvorledes Jens Sørensen havde tjent dem før fjendetiden, og havde opført sig from, tro og stille, og da de havde deres datter Johanne, som var blevet voksen, blev det lagt i bånd med Gud og deres venner, at han kom hjem til Vonsild 1663 ved påsketid«. De blev trolovede til pinse og gift den 29. oktober. Om brylluppet hedder det, at det stod »udi en køn hæderlighed, som da var noget nyt og sært den tid i vores menighed«. Er det det første af de store bondebryllupper, der senere blev så karakteristiske for de velstående gårdfolk, der her nævnes i Vonsild 1663?

Fra da af gik det fremad, »og Gud begyndte straks at velsigne deres næring, så de var blandt de bedste i formue i denne menighed. De holdt et skikkeligt hus, forligtes vel, og de samlede alle, og ingen adspredte dem det«. Om deres to overlevende døtre, deriblandt Johanne, som de boede hos, hedder det, at de viste datterlig ærbødighed. De to gamle folk døde med ganske kort mellemrum. Hun blev begravet 26. april 1685, og han døde 8 dage efter hendes lig var blevet ført ud af gården. Han fik det skudsmål af præsten, at han havde fredet marken som en ærlig grande og nabo – hvad man ikke altid kan sige om andre! – og var med sit eget fornøjet.

Også det andet gamle ægtepar *Michel Sørensen og Karen Nielsdatter*, der var født henholdsvis 1607 og 1610, døde med ret kort tids mellemrum, hun i september 1686, han i februar året efter. Ingen af dem var født i Vonsild, men begge i den nærmeste omegn af Kolding: han i Stenderup og hun i Almind. Deres veje krydsede hinanden i Kolding, hvor de blev gift i 1638, og først efter krigstiden flyttede de til Vonsild. Af deres 5 børn døde 2 som små, en datter døde i København, endnu en datter var gift der med den franske underhofkok, Anthonie Gavantie, medens den yngste datter, Maren, havde tjent rundt omkring, men kom til Vonsild, da moderen blev syg, og plejede hende og også senere faderen.

Udsnit af kort over Koldinghus Rytterdistrikt, 1720. Original i Det kongelige Bibliotek.

Medens Hans Råde ikke skriver meget om Karen Nielsdatter, kan vi i store træk følge Michel Sørensen gennem hele livet. Dette skyldes ikke mindst, at præsten begår diskretionsbrud ved at indføre hans betroelser under skriftemålet i kirkebogen – ganske vist på latin, men alligevel. Den gamle mand, der var sengeliggende sine sidste 1½ år, var nemlig plaget af samvittighedsqual og frygtede, at han var blevet ramt af en bandstråle fra ejeren af en hest, som han engang i sin ungdom havde tilegnet sig uretmæssigt og solgt.

Michel Sørensen var som nævnt født i 1607 i Stenderup. Efter at have været ude at tjene nogle år kom han 2 år i skole i Kolding hos Michel Regnemester, hvor han lærte at skrive og regne. De næste 20 år ernærede han sig ved at rejse med handel til Danzig og Königsberg, først for andre og sidst for sig selv, efter at han i 1638 var blevet gift. Indtil polaktiden boede han i Kolding, hvor han havde sit gode udkomme. Efter nogle år at have boet i Strandhuse kom de til Vonsild, hvor han tog tjeneste forskellige steder. Da han var 73 år gammel, i 1680, var han ude for et røverisk overfald, som han aldrig helt kom over, og det sidste halvandet år lå han i sengen, således at de måtte leve af, hvad fromme mennesker sendte dem. Overfaldet i 1680 fandt sted i maj måned i Tyrstrup, idet to ryttere udplyndrede ham indtil den bare skjorte, slog ham med deres karabiner i livet og i hovedet, indtil det var »ganske knust og slået fordærvet«. Desuden »drog de ham på et ømt sted på hans legeme« og fratog ham 24 skilling fiskepenge. Sidstnævnte kunne tyde på, at han ernærede sig ved at gå omkring og sælge fisk. Efter overfaldet blev han synet af præsten i Tyrstrup, og seks dage senere kunne han transporteres hjem, hvor han lå med mange smerter. Læge eller bartskeerer har man tilsyneladende ikke ladet hente. Pastor Råde læste den sædvanlige forbøn for ham fra prædikestolen og sluttede med: »Bevar Guds børn, i hvor de i disse onde tider færdes for sligt modvilligt overfald, på det vi må

have fred i fredstid for vore egne, og ikke frygte for dem som for fjenderne. Amen«.

At det stadig var farligt at færdes, fremgår af, at byens skoleholder, Hans Schrøling, i april samme år blev overfaldet på »Raunbjerg vej« og mistede sin pistol, som han som gammel militærmand tilsyneladende stadig færdedes med på sig, og at der i juni 1683 var blevet holdt forbøn for Hans Paulsen i Rebæk »der endnu er såre svag af de hug, en rytter har slagen ham i marken«.

Med det her omtalte ægtepar har vi fået et indblik i livsvilkårene udenfor gårdmandsstanden, hvor man ikke i samme grad havde familien og jorden at falde tilbage på, selvom der dog var en datter i nærheden, der kunne træde til, da det kneb mest til sidst.

Ud over de allerede nævnte gamle mænd var der yderligere to i Vonsild: Paul Sørensen f. 1615 og Jacob Jessen f. 1618. Sidstnævnte var født i Store Vi ved Flensborg. Her boede han i 25 år med sin første hustru, men da han blev enkemand, drog han til Åstrup ved Haderslev, hvor han traf Cæcil Mogensdatter fra Errested, der var enke efter at have mistet sin mand og sine 4 børn under krigen. De blev gift 1663. De boede i halvandet år i et hus ved gården Gymoes, 3 år i Sjølund og kom 1668 til Vonsild, hvor de på skift boede 5-6 forskellige steder, indtil de i 1683 fik til huse i Jørgen Rasmussens landboelshus. Da hun døde i 1686 »kunne han ikke ene hjælpe sig længe, men måtte gribe 3. gang til den hellige ægtestand«. Han var da 68. Trolovelsen fandt sted 9. januar 1687, fem uger efter hustruens begravelse, så der synes virkelig at have været behov for hjælp. Han levede dog endnu 7 år, idet han døde 1694 og blev overlevet af enken Karen Christensdatter, hvis alder ikke kendes.

Poul Sørensen var født i Seest 1615 på en gård, som en broder senere overtog efter at først faderen var død 1621 og senere stedfaderen under svenskekrigen 1645. Han gik hjemme, havde selv »sæd og kornsalg« og handlede lidt med stude. Imidlertid havde han

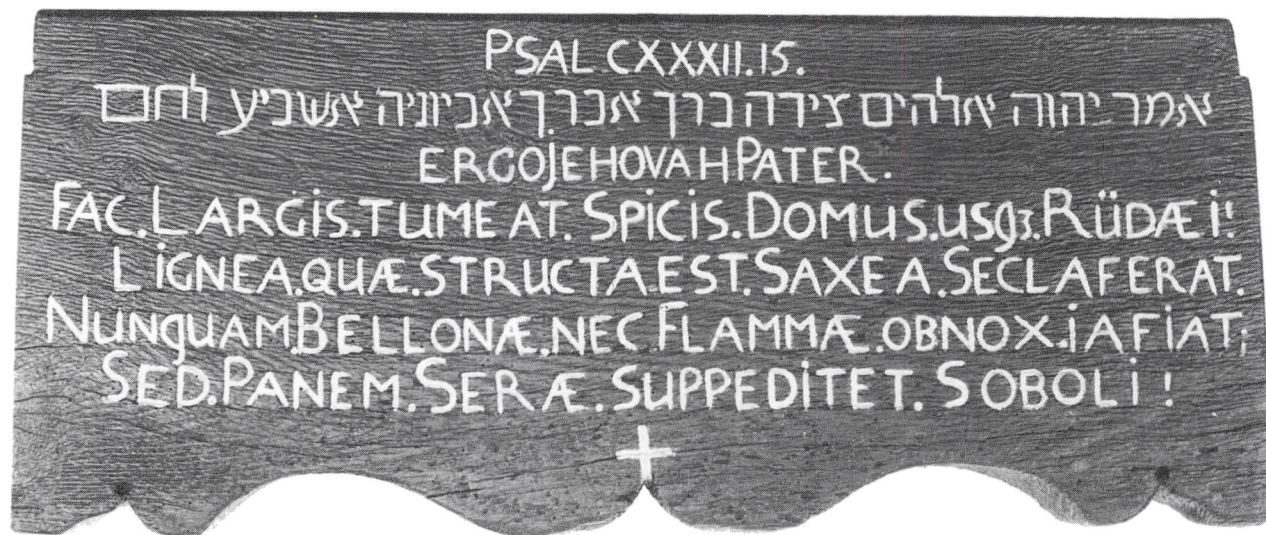
overset en forordning, der forbød bønderkarle at handle med stude på egen hånd, så han fik to stude konfiskeret på Haderslev marked. Da han måtte købe dem tilbage efter vurderingen, led han stort tab og ernærede sig derefter sammen med en anden som hustømrer og tækkemand. Siden blev han udskrevet til soldat, måtte vandre med staven i hånden til Krempe, hvor han fik sit gevær, men efter kun 2 måneder i Rendsborg og Glückstad blev han sendt hjem. Han fortsatte med arbejde som tidligere og blev i Dalby viet til en pige fra Skærbæk, der havde været gift i Norge, men nu var enke. Sammen slog de sig ned i Frederiksodde (Fredericia), hvor de ernærede sig med ølbryggen og brændevinsbrænden. Der boede de til byen blev erobret og afbrændt. Så slog de sig ned i Brogade i Kolding, hvor hun døde under polakernes tid. Han tog hjem til Seest, hvor han i 1662 blev gift med Mette Hansdatter, der selv havde mistet sin mand og begge sine børn under polakkerne.

Under normale omstændigheder ville Mette Hansdatter formentlig have levet et liv under trygge forhold. Hun var født 1626 i Skanderup sogn og faderen var sandemand i Anst herred. Hun blev sat i skole i Kolding 1 år, hvor hun lærte at læse, og et halvt år i sykkole. Derefter tjente hun 2 år hos husfoged og fiskemester Jacob Froms hustru i Kolding. 1645 kom hun til Køge, hvor hun bl.a. tjente hos borgmesteren og hos fru Rise Grubbe Hans Lindenows enke. Hun skaffede hende plads på herregården Vrå i Vendsyssel i 5 år. Ide Lindenow på Vrå var »betænkt at ville have forskaffet hende med en ung kapellan et præsteligt stykke brød«, altså have hende gift med en præst. Imidlertid døde hendes far i 1656, og hun måtte tage hjem og gifte sig med Hans Sørensen, der så overtog fødegården. Som nævnt døde både mand og barn fra hende i polakernes tid, da de måtte flygte til Kolding, og hun ægtede 1661 Poul Sørensen, som hun fik 4 sønner med.

Poul Sørensen og Mette Hansdatter boede 3 år i Seest og overtog fra midsommer 1665 en gård i Von-

sild, som de atter afstod i 1667. Han var da 52 år, men det faldt ham svært »i hans tiltagende alderdom« at besidde gården med skatters og landgilders udredelse, ligeledes med folkeløn, plov- og vogntøj at holde ved magt og at opdrætte kvæg og heste til avlingen. De opgav derfor gården og levede derefter i forskellige landbolshuse i Vonsild i henmod 5 år, indtil de i 1673 flyttede ind i et af pastor Rüdes huse. Af en indbyggerfortegnelse fremgår det, at der i disse huse boede 5-6 familier, som hørte til de økonomisk ringere stillede i sognet. Her boede de så i 17 år. »Han brugte sin bindøkse og tækkenål så længe som hans styrke ville holde med ham og ernærede sig af sine hænders arbejde. Kom ingen nærmere, end de ville have ham og opdrage sine børn til gudsfrygt«. De gik i skole og lærte med god forstand, så det har sikkert glædet moderen, der selv havde gået i skole, og Poul Sørensen, der selv kun var blevet undervist mundtligt i sin katekismus »såsom der dengang ikke blev drevet så hårdt på med skolegangen – desværre!« Om det er præstens hjertesuk eller Poul Sørensens, ved vi ikke, men mon ikke det er præstens? Børnene kom da også godt i vej. Af de tre overlevende kom Severin i kongelig tjeneste i København, Hans opholdt sig efter vidtløftige rejser i London, og Jeb tjente som ladefoged på en herregård på Sjælland. Poul Sørensen døde 1689, hun døde i november 1700 og fik det skudsmål, at hun altid havde vist villig tjenstagtighed mod sin næste, og når der var nød på færde ved barsler, hjalp hun gerne og fremmede med flid de små børns fødsel. Gud gav altid held ved hendes hånd.

Præsten synes at have næret sympati for det gamle par, og det har måske også været medvirkende til, at han lod dem flytte ind i et af sine huse. Trods store vanskeligheder og hårde tab under især polaktiden klarede de sig selv, og det har nok også været med til at skabe respekt omkring dem i sognet. Hvor megen hjælp de fik af Mette Hansdatters familie, ved vi heller ikke, men det nævnes, at hendes søster på Binderup

Pastor Røde levede i en hård tid og satte derfor følgende overligger over en af dørene til sin præstegård: Gud Herren sagde: Dette sted vil jeg visselig velsigne, jeg vil møtte dets fattige med brød (på hebraisk). Derfor Gud Fader, lad Rødes hus altid soulme med rige aks. Det er bygget af træ, lad det bære klippetunge tider! Lad det aldrig hjemfalde til krig eller ild, men lad det give en sildig sløgt rigeligt brød! (på latin). P. Eliassens oversættelse er brugt. Overliggeren kan stadig ses på den i 1832 opførte præstegård i Vonsild.

mølle besøgte hende under hendes sidste sygdom.

I al deres forskellighed viser de her gengivne levnedsløb, at ingen af dem, der var født i tiden før trediveårskrigen udbrud var kommet gennem den og de efterfølgende krige og epidemier uden at være mærkede for livet. Dette gælder i høj grad også for den sidste gruppe af gamle i Vonsild: enkerne. Af de ni kvinder, der sad enke i 1685, var de 5 blevet enker i tiden 1657-59, og kun en af de to yngste, Maren Hansdatter, der var født 1618, var blevet gift igen, men var atter blevet enke 1684. Den jævnaldrende Cæcil Hansdatter, der var blevet enke 1658, var blevet gift igen 1668 og levede i 1685 endnu i dette ægteskab. Hendes levnedsløb vil blive fortalt til sidst i denne artikel.

Det kunne være fristende også at gengive enkernes levnedsløb så fuldstændigt, som det er muligt på grundlag af nekrologerne, og selvom der er fællestræk, er det dog enkeltskæbner, der oprulles. Imidlertid vil det blive for vidtløftigt her, og den særligt interesse-rede må henvises til selv at læse dem i kirkebogsudgaven, hvor skriften er moderne, men sproget pastor Rødes originale kernefulde dansk med jysk sprog-tone. Her vil jeg nøjes med at fremdrage nogle væsentlige træk, der belyser tiden, samt undersøge, hvorledes de klarede sig i deres ofte ganske lange enkestand.

I et af præstens huse boede *store og gamle Johanne Nielsen*. Hun var 70 år gammel, da hun kom til Vonsild i 1683, efter at hendes mand var død i Nr. Bjert. De

havde oprindelig været gårdfolk i Kobberup ved Skive, men »da de sidste fjender forlod landet, var alt øde for dem«, og de drog med deres 4 børn sydover, hvor de opholdt sig forskellige steder. En datter blev i 1676 gift i Vonsild, og da yderligere en også blev gift der i 1683, drog Johanne herhen sammen med sine to yngste døtre. Sammen »spurgte de deres brød med Gud og æren«, men alligevel fik begge pigerne børn uden at være gift: et par tvillinger og en dreng, som alle døde som spæde. Johanne Pedersdatter selv døde 84 år gammel i 1697.

Maren Laurisdatter var kommet til Vonsild i 1663 sammen med sin mand Jacob Hansen. Hun var født i Voer 1611 og havde som ung oplevet, at en broder »kom bort med de kejserlige fjender«, og de hørte aldrig siden fra ham. Da de første svenske tropper forlod landet 1645, blev hun gift, men det eneste barn døde 5 år gammel af kopper. De boede 18 år i Taps sogn, men flyttede 1663 til Vonsild. Da manden døde i 1674, drog hun atter tilbage til sin hjemegn, men fik en aftale i stand med en gårdmand i Vonsild som en slags husbestyrerinde i hans alderdom. Efter hans død var hun overladt til at sørge for sig selv, men fik i høj grad i sine sidste mange år brug for pleje, idet hun led af skinnebensår, og da de var lægt af »en skarp værkørende flåd i lænden med usigelig ve og lammelser«. Således hengik 7 år, hvor hun ikke kunne tjene til brødet »men måtte vente det af godtfolks senden«. Hun havde til huse hos og blev plejet af Knud Olufsen og hans hustru, og ved begravelsen opfordrede præsten da også menigheden til at lade dem nyde godt af byens fælleseje, så de ikke selv skulle bære alle omkostningerne. Hun døde 1698 i en alder af 87 år. Det er værd at lægge mærke til, at der ikke gøres bemærkning om, at man ikke har fundet det naturligt, at hun fik sin pleje i Vonsild, selv om hun var uden familiær tilknytning til byen.

Bodil Jepsdatter havde derimod stærk tilknytning til by og egn og fik en betydelig blidere skæbne. Hun var født 1614 af velstående gårdmandsfolk i Halk og blev

sendt til Kolding under Kejsertiden for at lære at væve hos en ældre søster der. Hun ernærede sig med dette i 13 år og blev gift i Kolding, blev enke og gift igen. Sammen med sin familie flyttede hun til Vonsild 1662, hvor de boede til leje forskellige steder, indtil rådmænd i Kolding Zone Pedersen betalte indfæstning for dem på en gård. To døtre blev gift med gårdmænd i byen, og efter mandens død 1677 boede hun i gården hos den yngste datter, og »gjorde hvad hun kunne til gavn og gode«. Også hun blev 87, idet hun først døde 1701.

Fem af de gamle kvinder var blevet enker i tiden 1657-59. Ældst var *Mette Gregersdatter*, f. 1608 i Vonsild. Hun blev gift 1644 og fik det sene giftermål til trods (»Så gammel bliver sjældent nu en pige«) ni børn: de 4 døde og blev begravet i Kolding »medens de svenske fjender var i landet«, hendes mand og yderligere 4 børn døde under polakkerne. Kun den ældste søn, Gregers Sørensen, overlevede og bosatte sig senere i Dalby. Hendes sidste godt 30 år blev omflakkende, idet hun på skift boede kortere eller længere tid hos familie, længst hos sin broderdatter i Vonsild, hvor hun i flere omgange opholdt sig ialt 18 år, og hvor hun døde i 1689, 85 år gammel. Hendes skæbne er således med til at kaste lys over, hvorledes familien opfattede forsørgelsesforpligtelsen: det var ikke kun et spørgsmål mellem forældre og børn eller børnebørn, også de videre forgreninger kom ind i billedet, i det mindste periodisk og formentlig efter økonomisk formåen.

Maren Sørensdatter var et år yngre, f. 1609 i Karby på Mors. Sin første mand mistede hun efter Kejserkrigen, den anden i polakkernes tid. Af andet ægteskab havde hun 4 børn, hvoraf 3 døde spæde. I 10 år klarede hun sig selv, men da datteren blev gift i Vonsild, flyttede hun ind hos hende, »men snart efter valgte hun at være hos fremmede godtfolk til huse og ville ikke give årsag til nogen fejltagelser eller misforståelser mellem datteren og hendes mand«, og følger præsten til »sjældent svarer børnenes forhold til deres forældres håb«.

Hun ernærede sig til det sidste ved sine hænderes arbejde og døde 82 år gammel i 1691.

Lene Ebbesdatter var husmandsdatter fra Vonsild, født 1615 og gift som 19-årig. Af hendes 4 børn døde den yngste sammen med faderen i polaktiden i Kolding. Da de to ældste kunne klare sig selv, drog hun efter freden med det yngste barn tilbage til Vonsild, hvor de fandt deres tidligere gadehus nedbrudt. Da de »ikke havde evne eller husbond til at bygge det op igen, opholdt de sig hos godtfolk i deres huse«. Imidlertid vendte sønnen tilbage til Vonsild og overtog en gård, hvor hun derefter flyttede ind. I 37 år virkede hun som jordemoder, »idet fromme og kristelige dannekvinder betroede hende deres dødssmerte og førlighed. Og hun blev siden den tid, Gud gjorde hendes hænder lykkelige, brugt hos adel og uadel, i Kolding og i Jylland og i omkringliggende nabosogne og fik fornemme folks yndest, ros, ære, tak og god belønning«. En del af pengene blev brugt til medgift, så døtrene blev godt gift, og mon ikke også det var hende, der betalte for, at sønnen kunne overtage en gård? Hun døde 1698, 83 år gammel, efter »at Gud gav hende held at få det søde oldemoders navn at se og høre«. Alt i alt velnok den lykkeligste af beretningerne, som tilmed indebærer social fremgang for familien, takket være hendes evner som en dygtig jordemoder og måske lidt af en klog kone også?

Margrethe Pedersdatter var fra Grønninghoved, hvor hun blev født 1617. Hun blev gift i 1648 og fik 6 børn, men manden og et af børnene døde i Kolding i polakernes tid. Hun kom aldrig rigtigt på fode igen, var en tid i Norge med sin søn, kom tilbage og flyttede ind hos en datter, der var gift på en gård. Her opholdt hun sig, »så længe hun holdt til det ud i hendes tynde skæbne«, derefter hos en anden datter, nogen tid hos fremmede og i Kolding for tilsidst at vende tilbage til datteren i Vonsild, hvor hun døde 73 år gammel i 1690. Bemærkningen om den »tynde skæbne« lader ane, at det har været et fattigt liv, hvor hun har måttet skifte opholds-

sted gang på gang, da ingen øjensynligt havde rigtig råd til at have hende boende fast, et træk der ofte går igen i nekrologerne.

En række af de her gengivne skæbner har således næppe udskilt sig på de generelle punkter fra en stor del af den jævndrende anonyme befolknings levnedsløb. Det særlige er, at vi her har en kilde til at belyse dem. Der er dog skæbner, der er så markante, at de klart udskiller sig, og som indeholder træk, man ikke glemmer så let igen.

Dette gælder *Maren Hansdatters* levned. Allerede optakten i nekrologen lader læseren ane dette: Maren Hansdatter er født i Kabdrup seks uger før Mikkelsdag, da om vinteren den store komet lod sig se, som førte 30-årskrigen i Tyskland efter sig. Herpå følger en beskrivelse af hendes opdragelse og ægteskab med Oute Andersen i 1646. Beretningen om de følgende år fortjener at læses, som Hans Råde i 1690 nedfældede den. Dog, som de øvrige citater, let moderniseret: »Gud velsignede dem med fire børn: 3 drenge og en pige. Den ældste søn Anders døde for 25 år siden her hos os og var da over 15 år gammel, den anden søn, Hans, døde i fjendetiden vest på og hviler hans ben i Åstrup sogn. Den tredie søn, Laurs, døde spæd, kun 14 uger gammel, og datteren Kirsten, blev ikke uden 5 år gammel. Da hun havde levet med hendes mand i 11 år, da indfaldt den besværlige svenske krigstid anno 1657, hvor de det følgende år måtte med andre Guds børn forløbe hus og hjem og flytte til Kolding. Der mødte hende også stor modgang under polakkernes grumhed, da hendes kære mand, nu sal. Oute Andersen, døde for hende. Og da de ubarmhjertige polakker så hans lig liggende i huset, da ville de ikke tåle det hos sig i huset, men hun måtte tage hans døde legeme på hendes skuldre og gå ud med ham, hvorhen hun kunne, indtil hun fandt godtfolk, der tog hende og hendes lig ind så længe, at hun kunne få en kiste gjort og få ham begravet. Siden drog hun med hendes 2 beholdne sønner vester ud og søgte efter brød, indtil hun

Tjenestefolk foran Vønsild præstegård ca. 1880. Til venstre ses murer Lauenborg, der er omtalt s. 94. Over dem en overligger, der stammer fra Hans Rüdes tid. Her står: Herre! Glæd os efter de dage, som du har plaget os efter de år, som vi har lidt ulykke! H. Johan Rüde (alder 40 år) Walburg Schröderinn (alder 37). Anno 1673 den 10. april.

efter freden kom hjem igen til stedet og blev af den ærlige og forstandige karl Søren Andersen begæret til et hæderligt ægteskab. De blev viet 1661, 3. juledag. Og skønt hun hverken fødte denne mand søn eller datter, selvom hun kun var 43, da de kom sammen, så levede de godt sammen. Gud velsignede dem, at de bragte gården igen i en god tilstand«. Da hun blev enke for

anden gang, det skete i 1684, fik hun lov til at sidde i et roligt enkesæde, indtil hun selv døde 72 år gammel i 1690. Det havde manden ordnet med den nye besidder, inden han døde. Også denne historie endte altså relativt godt, men det kan være svært at forestille sig, hvorledes Maren Hansdatter overlevede rent menneskeligt.

Kort over den nordøstlige del af Nordstlesvig fra 1804 i Dronningens håndbibliotek.

Den sidste af de gamle kvinder, hvis liv her skal op-
rulles, er *Cæcil Iversdatter*, der samtidig var den yngste.
Hun var født 1618 i Vildbjerg sogn i Hammerum her-
red i Midtjylland. Hun synes at have været et livligt
gemyt. Efter at have tjent forskellige steder, bl.a. på
Lolland, kom hun som 25-årig hos en enkemand i
Vonsild, og »hos ham kom hun af ungdoms enfoldig-
hed i fald«, så de fik et barn sammen, som imidlertid
døde. Hun var derefter gift i 14 år og fik 5 børn, som

»alle døde i køn opvækst i polakkernes tid anno 1658 i
Kolding«, og faderen døde 8 dage efter, at det sidste af
børnene var dødt. Herefter drog hun tilbage til sin
hjemegn, hvor hun lærte at binde fine uldne nattøjer,
hvorved hun siden ernærede sig. I 1663 blev hun, 45
år gammel, igen besvangret og vandrede højgravid
den lange vej til Vonsild for at få sin skudsmålsseddel
i håb om at blive gift med barnefaderen. Men des-
værre for hende blev ægteskabet ikke til noget denne-

gang, og også dette barn døde. I 1666 vendte hun tilbage til Vonsild, og 2 år efter blev hun gift med Morten Nielsen, en enkemand fra Vendsyssel, der arbejdede som tjenestekarl i byen. »De levede sammen som fattigfolk kan, ikke som de vil«, skriver pastor Råde. I en periode på 5 år havde de arbejde i Taps, men vendte tilbage til Vonsild, som synes at have været et godt sted at bo. Morten Nielsen var plaget af gigt og led af hovedpine. Sin dødelige sygdom pådrog han sig i 1692, da han som 72-årig var ude i en tørvegrav for at skære siv. Efter 11 ugers sygdom døde han. Hun overlevede ham i 17 år, men havde siden hans død levet i armod og nydt almisser, da hun ikke selv længere kunne tjene til føden. Hun blev knap 81 år, inden »Gud gjorde en god ende på hendes usle levnet i denne møjsommelige verden«.

Pastor Rådes ovenfor anførte karakteristik af Cæcil Iversdatter og hendes sidste mands liv: »De levede sammen som fattigfolk kan, og ikke som de vil« er en ganske prægnant karakteristik, der kunne stå over mange almindelige danskeres levnedsløb, ikke kun i 1600-tallets Vonsild, men også andre steder og helt frem i vort århundrede. Det er svært på grundlag af 16 levnedsløb at uddrage nogle generelle iagttagelser. Men selv om det ikke er særlig originalt, kan det i det mindste konstateres, at en solid placering i gårdmandsklassen, der ofte var forbundet med et net af slægtskabsforbindelser i omegnen, har været den bedste alderdomsforsikring. En del kvinder klarede sig dog også uden disse forbindelser i kraft af egen beskæftigelse så som jordemodervirksomhed og håndarbejde, i det mindste indtil de blev aflægs. Også for fattigfolk var kontakten med slægtninge i bredere forstand udbredt og måske af større betydning, end man har været tilbøjelig til at vurdere den på grundlag af undersøgelser af senere folketællinger. Fattigfolk flyttede, også i normale tider, en del rundt. Deres familie var derfor mere spredt, og dette kan være en del af forklaringen på, at de er svære at finde som »aftægts-

folk« hos slægtninge, hvis undersøgelsen kun omfatter få sogne. Endelig kan man konstatere, at den senere så berygtede tendens til at lempe fattigfolk over sognegrænsen tilsyneladende endnu ikke kendes. Den er formentlig først opstået sammen med begrebet »forsørgelsesberettigelse« i 1700-tallets fattiglovgivning.

Vonsild er i dag en del af Kolding Kommune. Det var ikke tilfældet på pastor Rådes tid. Tværtimod var Vonsild og Kolding i administrativ henseende meget fjernt fra hinanden, idet grænsen mellem kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig adskilte de to samfund. Alligevel er det meget tydeligt, at det er Kolding, der er »centerbyen«, for at bruge et moderne udtryk, selvom de administrative forretninger skulle klares i Haderslev. Det er også helt klart, at befolkningen var orienteret mod nord. De fleste havde i deres ungdom været langvejs borte for at tjene: på Sjælland, på Lolland eller i Norge, men aldrig sydpå, når bortses fra militærtjeneste. Til belysning af disse og mange andre forhold rummer såvel Vonsild kirkebog 1659-1709 som den ligeledes udgivne Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-1683 et stort og stadigvæk ikke fuldt udnyttet materiale.

Kilder og henvisninger

Fremstillingen bygger på de trykte udgaver af Vonsild kirkebog 1659-1708 (1982) og - i mindre grad - Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-1683 (1987), begge udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøc. De behandlede levnedsløb findes i følgende nekrologer, idet oplysninger fra slægtnings nekrologer også er inddraget: Nis Christensen (nekrolog nr. 8), Lene Ebbesdatter (174), Mette Gregersdatter (57), Maren Hansdatter (63), Cæcil Iversdatter (58, 184a), Bodil Jepsdatter (209), Jacob Jensen (124), Maren Laursdatter f. 1611 (98, 181a), Maren Laursdatter f. 1614 (223), Maren Madsdatter (6), Karen Nielsdatter (25), Johanne Pedersdatter (99, 158), Margrethe Pedersdatter (85), Maren Sørens datter (94), Michel Sørensen (24) og Poul Sørensen (50).

Fra sabotøren N. J. Bollerups dagbog

Af Orla Nielsen

I bogen »Kolding under besættelsen 1940-45« beskrives en række gennemførte sabotager, men der blev også planlagt aktioner, som af en eller anden årsag mislykkedes, uanset hvor godt de var organiseret.

En af de mislykkede aktioner fandt sted i marts 1945, hvor der var tilrettelagt en jernbanesabotage og samme dag sprængning af en vandpumpe ved Marie-lundskoven.

Blandt deltagerne i gruppen, der skulle løse opgaverne den pågældende aften, var den for få år siden afgæede inspektør for Geografisk Have, Niels Juel Bollerup, som dengang var 23 år og ved lidt af en tilfældighed var blevet aktiv sabotør. Længe havde han haft en del kendskab til modstandsbevægelsen, mens dommer E.G. Strøbech virkede som byleder, men hans måde at lede grupperne på passede ikke Bollerup, der følte sig utryk ved, at nogle i bevægelsen var for åbenmundede og skabte blottelser.

Da tyskerne i vinteren 1944-45 optrævlede nogle grupper, kom Bollerup imidlertid selv med, fordi mange i grupperne kendte ham, og han fik overdraget at oprette depot for våben og sprængstof.

På det tidspunkt havde han stilling som overgartner i Karl G. Hansens Planteskole på Vejlevej, hvor der foruden planteskole fandtes en stor frugtplantage med tilhørende isoleret køle- og lagerbygning. Bollerup vidste, at en skjult lem førte op til loftet, og deroppe i isoleringen, der bestod af korksmuld, gemte han de betroede sager. Selv fortæller han: »Det blev begyndelsen. Der var ikke store mængder af våben og sprængstof i starten, men ret hurtigt blev depotet for-

øget med sendinger, som, efter hvad der blev sagt, kom fra Horsens. Jeg spurgte ikke, for man skulle vide mindst muligt, hvis man skulle blive arresteret af Gestapo.

Senderne gav mig en masse at lave. Våbnene var kastet ned fra engelske fly til jyske modtagerpladser og godt indsmurt i tyk konsistensfedt, så der skulle en grundig rensning til, før de lå klar til brug, og hertil var det nødvendigt med benzin. Nu havde vi motorsprøjte til frugtplantagen og derfor en tildeling af benzinkort, som naturligvis ikke var tilstrækkelig til våbenrensningen, men autoforhandler M.G. Nielsen, der ellers var meget striks og retfærdig med kortene, havde stor sympati for modstandsbevægelsen og sørgede for, at jeg fik den nødvendige benzin, selvom det gav underskud i regnskabet. Mængden af våben og sprængstof til depotet steg dag for dag, men intet af det kom i brug, før kaptajn S.A. Schack havde overtaget hvervet som byleder efter den arresterede Strøbech. Schack fik organiseret sabotagen igen, fik den sat i system, og da var jeg ikke længere bange for at gå ud som aktiv sabotør samtidig med at passe depotet. Så skete der en masse«.

Et uheld

En aften var et medlem af gruppen, Niels Olsen, på Bollerups værelse på Vejlevej for at hjælpe med våbenrensning efter en aktion aftenen før.

»Da vi var færdige med at rense våben«, fortæller Bollerup, »tog Niels Olsen min revolver, en helt ny fra

depotet (vores håndvåben blev først mere moderne på et senere tidspunkt). Denne her var en 13 mm til 12 skud, og vi skulle jo på aktion, så jeg havde sat en 13. patron i kammeret, taget ladegreb og skubbet sikringen til. Niels Olsen syntes, det var et pragtfuldt våben og ville gerne se nærmere på det, rettede det mod loftet, afsikrede uden jeg opdagede det og trykkede så af. Der lød et mægtigt brag, og værelset forsvandt i en sky af puds og røg. Værelset havde vindue ud til Vejlevej lige ved bakketoppen, og her plejede tyskerne at holde til. Niels spændte ud på vejen, mens jeg samlede våbenene og skyndte mig ud i en lille lund ved villaen. Lidt efter kom han grinende tilbage og sagde beroligende, at tyskerne gik og sparkede på alle bildæk. De troede, der var sket en punktering.

Årsagen til at våbenrensningen foregik på mit værelse var den, at jeg som den eneste i min gruppe havde et dagligt arbejde. Alle de andre var illegale og havde skiftende opholdssteder, men de havde så den fordel, når vi afsluttede en aktion, at de kunne tage »hjem« og sove langt hen på næste dag, hvad jeg var afskåret fra, fordi jeg skulle møde kl. syv om morgenen. I øvrigt kendte jeg intet til deres opholdssteder, så hvis jeg blev taget af tyskerne, ville det give mig nogle meget ubehagelige timer. Alle møder og lignende foregik altid på mit værelse.«

Aktion på flere fronter

Viden om, at et antal sabotører var blevet taget i de foregående uger, prægede Bollerups gruppe med en vis ængstelse, da der via radioen fra England kom det kodeord, som gav gruppen besked om igen at gå i aktion med ødelæggelse af en jernbanelinie ved Kolding.

Bollerup fik ordre fra »Bjørn«, Paul Lebech, dengang student, nu overlæge på Frederiksberg Hospital, om at tage våben og bomber med, og det var aftalt, at gruppen skulle mødes et sted på Tøndervej kl. 23.

N.J. Bollerup, dengang 23 år, var noget af en urolig

N.J. Bollerup fotograferet efter befrielsen.

sjæl. Når han nu var med i kampen mod besættelsesmagten, skulle der »helst ske noget« ved hver given mulighed. Han var ugift og spiste sine måltider på Munkenborg Kro, og samme sted kom også formændene, der ledede gravearbejdet på tyskerne tankgrave nord for Kolding by. Mændene anede selvfølgelig intet om, at Bollerup var aktiv i modstandsbevægelsen, eller at han lyttede ekstra opmærksomt til deres glæde

Tankgrave nord for Kolding.

over at have fået opstillet en splinterny vandpumpe, der kunne fjerne det indsvivende vand og derved lette deres arbejde.

Efter aftensmaden tog Bollerup da beslutning om ene mand at gøre en indsats for at sinke gravearbejdet, der kun var til fordel for tyskerne. På sit værelse fremstillede han en ekstra bombe, og med den cyklede han

ud til det sted, han havde hørt om på kroen, anbragte bomben, satte en tre timers sprængblyant i og vendte hjem til værelset uden at blive opdaget.

Nu var det ved at være tid til at komme af sted til aktion med gruppen. Han pakkede våben og bomber på cyklen og nåede godt igennem vagten ved Vesterbrogade og mødte sine kammerater på Tøndervej. Gruppen bestod af seks mænd, og de havde beregnet, at der langs banelinien mellem Kolding Station og Ejstrup befandt sig en vagt for hver ca. 150 meter. To af gruppen blev sendt videre for at kontrollere, om der var spærring ved Seest kirke.

»Vi ville så langt mod Ejstrup som muligt og lave en sprængning derude. De to sabotører kom tilbage med melding om, at vi ikke kunne komme forbi, så vi delte os i to hold. Niels Olsen, Hans Bacher og jeg blev det ene hold, og vi bestemte at gå ned der, hvor Bakkeskolen nu ligger. Her var et hegn. Jeg skulle placere bomberne, Hans skulle dække mig bagfra og Niels dække mig fra siden. Jeg husker, vi forcerede trådene ved bannen, jeg mavede mig op ad skråningen med revolveren i den ene hånd, og med den anden tog jeg fat i skinnen. Vi regnede helt sikkert med at have fri bane.

Pludselig rejste to tyske soldater sig op fra den modsatte skråning og sigtede på mig. De skød, vi skød, og vi for tilbage over trådene, jeg løb ind i et pigtrådshegn, slog en saltomortale og landede på benene, tabte alle bomber, og så gik det videre over mod hegnet, men der skulle vi ikke op, for der blev vi for lette skudmål. Det var nogle dramatiske øjeblikke, hvor skud og skrig fra en dødeligt såret tysker gav genlyd i den ellers stille nat. I løbet af ganske kort tid kom mindst 10 tyskere ilende til stedet, de affyrede lypistoler, så natten blev klar som dag. Hans og jeg for ud på marken. Niels havde taget en anden retning, og ham så vi ikke mere til den nat. Hver gang området oplystes af raketter, satte tyskerne i med trommeild mod os, da de kunne se os på marken. Vi sprang som gale, når det blev mørkt, og på et tidspunkt kunne jeg ikke finde

Bylederen i Kolding.
Kolding, den 20 Juli 1945.

Niels Bollerup, Vejlevej Kolding, har
forrettet Tjeneste i en R¹- Gruppe i Vinteren 1944/45. Han har udført de ham paalagte Opgaver med Dygtighed og Mod.
Bollerups Forhold har i et og alt været meget gode.

Byleder S.A. Schacks anbefaling til N.J. Bollerup.

mig i, at kuglerne røg truende nær i jorden omkring os.

Jeg opfordrede Hans til, at vi skulle give igen, men han affejede mig med ordene: »Prøv lige at mærke på min højre røvballer. Jeg synes, de ramte mig«. Jeg var nær ved at bryde ud i latter, men det dæmpede min aggressivitet. Tyskerne havde åbenbart opbrugt deres lyspatroner, og vi skyndte os længere væk fra banen. Vi kunne høre mægtig aktivitet både omkring banen og på Tøndervej, men vi kom videre og fandt i en have et drivhus, hvor vi skjulte os. Ret hurtigt begyndte tyskerne at patruljere på vejen, og vi var mest bange for, at de skulle komme med hundene fra Ålykkeskolen«.

Dagen derpå

Under flugten var Bollerup – som beskrevet – i den dunkle nat kommet i nærkontakt med et pigtrådshegn, og det resulterede i en flænge i maven, som han

først nu på skjulestedet fik tid til at bekymre sig om. Han kunne ikke finde ud af, hvor dybt såret var, men det blødte en del, og han var ved at blive kold i sit blodige tøj, så hen på morgenstunden – han skulle jo på arbejde kl. syv – enedes han med Hans om at forlade drivhuset: »Vi gemte vores våben, og efter at have fundet vores cykler begav vi os hjemad, vi skulle begge ad Vesterbrogade. Vi var bange for at blive holdt op af vagten ved banen og fik da den geniale ide at spille rollerne som berusede personer. Det må vi have gjort til fuldkommenhed, for vagten grinede bare og vinkede os forbi – de skulle lige have set mit blodige og forrevne tøj, men det opdagede de ikke.

Jeg må indrømme, at jeg fældede en tåre, da jeg nåede hjem på værelset og så, hvordan jeg så ud. Jeg mødte på arbejdet kl. syv, men hvor var det drøjt at holde sig vågen. Senere hen fik vi piller, der kunne holde os vågne 2-3 dage. Vi skulle ikke bare tage os af sabotage. Det var lige så meget fremtidige aktioner, vi skulle være opmærksomme på, bl.a. var vi på dette tidspunkt i færd med at undersøge, hvordan det ville blive muligt at komme ind på Staldgården samt halterne på havnen. Således var der meget at beskæftige sig med dengang – og ind imellem skulle man også være menneske.

Efter befrielsen gik der ikke mange dage, før jeg valgte at nedlægge mine våben og aldrig bære dem mere. Den måde, tingene i samfundet blev grebet an på, følte jeg ikke var i harmoni med det, jeg havde kæmpet for, men da opstanden i Ungarn bredte sig, meldte jeg mig til Politihjemmeværnet. Her er jeg med den dag i dag og er stolt over at tilhøre en fredsbevarende styrke«.

Trængsler i 1700-tallets Kolding

Af Frovin Jørgensen

Kolding var kun »en liden fattig by«, da Frederik 4. i 1718 ved Den Store Nordiske Krigs afslutning besluttede at lægge de hvervede rytterregimenter ind i en række købstæder, deriblandt Kolding for at få dem indkvarteret gratis »med sengeleje, lys og ildebrændsel«. Kolding skulle have fem kompagnier.

Blandt borgerne rejste der sig et ramaskrig, da de fik det at vide, og de bestormede borgmester og råd med bøn om at gøre noget. Kolding kunne umuligt bære denne byrde, så meget som de havde i forvejen. Men det hjalp ikke. Alt var overvejet og gennemtænkt, blev der sagt.

Men en lettelse fik Kolding alligevel efter ihærdige protester. Det var skik, at når nogen af de kongelige passerede byen, skulle borgergarden paradere for dem. Ganske vist havde de ingen geværer at paradere med, men dem lånte man på landet. Nu blev Kolding fri for disse parader. »De var ingen nytte til«.

Et besværligt punkt ved indkvarteringen var, at en del af rytterne var gift, helt op til en snes koner fulgte med, senere flere. Det måtte matros Henning Hansen sande. Han boede i Klostergaden og var forhyret med krejerten Madame Christina, der ejedes af en del næringsdrivende i byen og førtes af skipper Poul Basse. Henning Hansen havde et lille hus med en enkelt stue. Her boede han med kone og børn og fik så indkvarteret en rytter med kone og fire børn, som annekterede hele huset og om vinteren lejrede sig foran kakkellovnen dagen igennem, så Henning Hansens familie snart ingen steder havde at være. I foråret 1733, da en omskiftning af garnisonen skulle finde sted, skrev

Henning Hansen derfor til borgmesteren og bad så mindelig om at blive »forlindret«, at han ikke helt skulle blive ruineret, for han havde haft hele familien, siden den kom til byen, men lige meget hjalp det.

På et vist tidspunkt fik Kolding tildelt en sum penge fra nogle jyske købstæder, som ikke havde fået indkvartering, ialt 342 rdl. 4 sk. om året, som udbetaltes fra Ålborg. Det betød et tilskud til hver rytter og rytterkone på 3-4 rdl. Imidlertid fik byen ordre til årligt at indkøbe staldrekvisitter, som kostede 50 rdl. De penge tog magistraten fra tilskuddet, så til hver mand blev der kun 4 mk. 9 sk., og dette beløb kunne ikke dække udgifterne. Dertil kom, at pengene blev meget uregelmæssigt indbetalt, i tiden 1727-1740 slet ingen.

Næste omskiftning af garnisonen fandt sted 26. juni 1740. 6. april meddelte stiftamtmanden det til magistraten. Byen skulle igen have fem kompagnier. Magistraten svarede, at det kunne byen umuligt klare. Borgmesteren foreslog, at der blev stillet barakker til rådighed.

Men så tog »de 16« affære. Det var et udvalg af borgere, der udtalte sig om offentlige forhold i byen over for øvrigheden, og de var meget betænkelige ved byens situation, navnlig hvad angik fremskaffelse af brændsel. Formentlig havde udvalget haft borgerskabet samlet for at drøfte, hvad de skulle gøre og var blevet enige om at formå borgmesteren til på byens vegne at bede kongen om hjælp. 7. april 1740 skrev »de 16« til borgmesteren:

»I langsommelig tid har borgerne ingen nytte haft af det udviste tørveskær i Knudsbøl og Røj mose, som de

Prospekt over Kolding fra Frederik 5.s atlas, 1755. Original i Det kongelige Bibliotek.

havde fået i 1718, på grund af den store afstand, over to mil, og træ fra skovene kunne de ikke længere få«. Derfor var det næsten umuligt at skaffe det brændsel, som borgerskabet »så strengelig var ansat for«. Og dog var det store kvantiteter, der skulle skaffes, 246 portioner (husstande?) á 6 læs, ialt 1476 læs. Endog af Vonsild by, skrev de, hvor en del af borgerskabet tidligere for penge havde kunnet skære deres tørv i Svanemosen, var det nu blevet forbudt. Deres eneste hjælp var

nu kongen, om de måtte skære tørv i Fovslet Svane-mose, som skulle være kongens.

Denne skrivelse satte borgmesteren igang, og han kontaktede folk til flere sider og skrev også 21. april til hofjægermester og overførster Bachmann, og 3. maj modtog Kolding et negativt resultat af sine protester. En ubereden afdeling på 50 mand blev flyttet op på Staldgården.

5. maj sendte byen en ny klage til stiftamtmanden

om forskellige indkvarteringer og de mange »frie ægter« (gratis kørsler) på grund af byens beliggenhed og takkede for hjælpen (formentlig retten til at hente tøv i Svanemosen). Borgmesteren sluttede:

»Imidlertid beder jeg underdanigst om Deres exelences nåde. Ingen har lidt mere ved den store indkvartering end Kolding. Derfor håber jeg også, at Gud bøjer nådige Herres hjerte til vores forsvar«. 21. juni bestemte kongen, at de 50 uberedne skulle til Vejle.

Men ikke så snart var indkvarteringen begyndt, før nogle borgere fandt på, at de var for fine, for fortjenstfulde eller i besiddelse af andre kvalifikationer, der gjorde, at de ikke kunne klare en indkvartering og søgte om fritagelse. De første gange fik de også nej, men fandt så på andre grunde, og ved omskiftningen af garnisoner i 1740 var borgere, svarende til en fjerdepart af grundtaksten, dvs. den grundskat, byen samlet skulle betale, blevet fritaget. Det drejede sig om de største og bedste gårde, og antallet af indkvarterede kompagnier blev følgelig nedsat til 3 med ialt 185 mand og 155 heste.

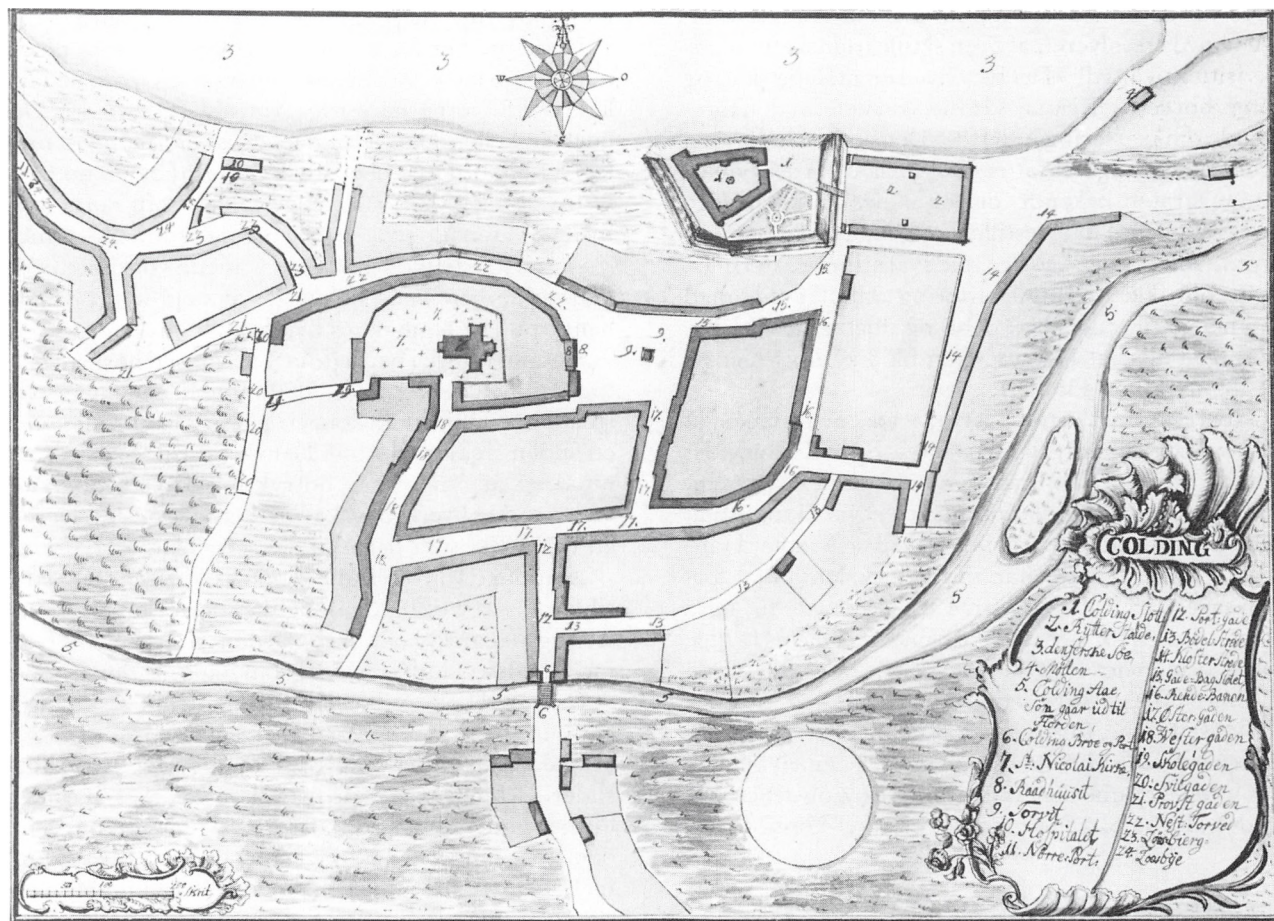
Men så kom en ny vanskelighed. Tilførslen til byen af rug begyndte i maj/juni at svigte. Rug skulle af bønderne føres frem til byens torv og sælges til priser, som var fastsat på rådstuen. Ingen måtte købe uden for byens porte – det kaldtes forprang – eller tage ud til bønderne og handle – det kaldtes landprang og var strafbart. Den mindskede tilførsel af rug til torvet gjorde folk nervøse. Hurtigt blev der udsolgt, og folk kunne ikke forstå hvorfor. Nervøsiteten bredte sig, og når bonden kom med sin rug, flokkedes folk om ham for at sikre sig det daglige brød. De råbte op og bød over som på en auktion. Priserne steg, og inden man så sig om, var de kommet op på det dobbelte, fra 9 til 18 mk. Folk kunne ikke få den rug, de skulle bruge. Der blev tumulter. Noget måtte gøres.

Den 22. december 1740 skrev magistraten til byfoged Grundahl, der ved kgl. forordning var blevet ud-

nævnt til landfiskal (embedsmand på landet) om at forfølge sagen. Det var jammerligt, skrev magistraten, at høre de fattiges lamentationer over den her på stedet overraskende dyrtid og mangel på allehånde levnedsmidler: »Varerne findes så utilstrækkelige fra landmanden, at bonden, så snart han kommer på torvet... finder sig omringet af mennesker i hobetal og får mere for sin vare, end han selv havde ventet, fordi enhver trænger og på torvet skal søge sit indkøb, siden det efter loven og forordningen er forbudt at vandre landet omkring i forprang med bønderne«. Så ukristeligt og imod al lov må det være, at en mand fra Ribe havde holdt folk til at rejse om, by efter by, og opkøbt hos bønderne, hvad rug de kunne sælge, »for samme i sit købmændskab og profit at udskibe til andre steder og ved sådan landstrejfen opsøgt brødkurven hos almuen her på stedet og den fattige i særdeleshed til sult og dyrtid«. »Da borgerskabet ængstes og overløber os, må vi anmelde sligt med begæring, at land- og forpranger af Ribe, Jens Termansen, måtte blive straffet, men også, at den rug, som han i ulovlig handling har købt og nu i dag her til Kolding skal indkomme med og udskiber, må konfiskeres og derefter enten for en billig pris eller ved auktion til ingen uden Kolding bys indvånere, igen sælges. Item og, at bønderne for slig ulovlig handel måtte vorde straffet til vedbørlig afsky og herefter advaret at søge købstaden og de forordnede akseltorve med deres varer«.

Det kom imidlertid til at gå helt anderledes. Den 10. januar 1741 meddelte magistraten chefen for garnisjonen, at politiet havde anholdt en skibsladning på 108 td. 6 skp., som Jens Termansen havde oppranget omkring i rytterdistrikterne hos bønderne, ialt 300 td., og at kongen efter anmodning havde erklæret kornet for hjemfalden til byen for betaling. Men så havde fiskalen, byfoged Grundahl, alligevel beordret, at rugen uhindret skulle sendes til Det Islandske Kompagni i København.

Samtidig med omskiftningen af garnisonerne be-

Grundtegnig over Kolding fra Frederik 5.s atlas. Original i Det kongelige Bibliotek.

gyndte et nyt kapløb mellem de øverste borgere om at blive fri for indkvartering. Det skulle bekæmpes. Da kongen i forsommeren kom igennem byen på rejse til Holsten og gjorde holdt, mødte »de 16« op og overrakte »en allerunderdanigst supplique« i kongens hånd, og de oplevede af kongens nådige mund at høre

det trøsterlige svar, at »vi ud i vor ansøgning skulle blive bønørt«. Hjemkommen sendte »de 16« en kopi af skrivelserne samt en meddelelse til stiftamtmand Gabel om den tvungne indkvartering, som byen var pålagt, med bøn om »...at betjentene og andre, som hidtil havde været fri, måtte komme dem til hjælp«. Des-

værre var det første, der mødte dem, at Kammerkollegiet havde resolveret, at byen skulle fremskaffe staldrekvisitter til 50 rdl. »Det blev byen en utålelig skat, og mange borgere gik i knæ, så Gud skal vide, at den forestående omkvartering er hård«. Det skrev »de 16« den 26. marts 1741 og fortsatte: »Borgerskabets usle vilkår er magistraten bekendt, derfor nødes vi at andrage Deres excellence at forestille Kongen, at de gårde her i byen, som er de bedste, må svare indkvarteringshjælp, om ikke ved indkvartering da efter billighed med penge til sengeklæder, lys og ildebrændsel«. Belønningen blev, at Kolding igen fik 3 kompagnier på ialt 185 mand og 155 heste.

Gabel blev imidlertid så fortørnet over rug-sagen, at han ønskede den ført til Højesteret, og bedre blev det ikke, da det kom frem, at flere personer havde været med i foretagendet, blandt andet en vis Hans Adolf Müller fra Kolding og regimentskriver Nikolaj Hansen. Og 16. maj skrev han til landfiskalen om at forfølge sagen. Den 19. marts 1742 ønskede »de 16« også sagen forfulgt, for der var gjort »indpas i byens lovlige næring«, men de erkendte, at det ville blive dyrt. Den 30. marts 1742 resolverede Majestæten dog, at byen fik »satisfaktion«, formentlig tilladelse til at hente tørv i kongens mose i Vonsild. Der var således en vis velvilje til at imødekomme den hårdt trængte by, og det er måske det, der satte gang i konflikten med Vonsild.

Konflikten med Vonsild

Allerede i 1740 var der en konflikt mellem Kolding og Vonsild om brændsel til garnisonen i Kolding. Bymændene i Vonsild sagde nej, og efter kilderne at dømme blev uoverensstemmelserne ikke ordnet.

I 1743 klager byens øvrighed til amtmanden over, at koldingerne ikke må køre over Vonsild fællesmark på en »ny usædvanlig vej«. Nu beder øvrigheden amtmanden foranledige en tilladelse hertil. Det kunne tyde på, at de har fået lov af kongen til at skære tørv i

hans mose, men nej til at køre over Vonsild fællesmark.

Dette brev er for så vidt overraskende, som det jo måtte bero på vonsildernes egen afgørelse, om de ville lade koldingerne køre over Vonsild fællesmark. Det har nok heller ikke været tanken, at amtmanden med loven i hånd skulle beordre de Vonsild bymænd til at lystre og tage de ubehagelige følger, som deraf ville flyde. Snarere drejede det sig om, at amtmanden med sin autoritet skulle påbyde de gemene vonsilder, som købstadborgere ikke behøvede at tage noget videre hensyn til, at åbne deres bymark!

Her må vi tage i betragtning, at Vonsild hørte til her-tugdømmet Slesvig, hvis befolkning havde mere selvstændig holdning end kongerigets og også hørte under en anden civilforvaltning. Det var vonsilderne, som et hundred år senere gav udtryk for deres egenart og sagde: »Vi er hverken jyske eller tyske, vi er slesvigere«, en udtalelse, som peger på en selvstændig holdning.

Amtmand von der Lühe kendte ikke sagen, som vonsilderne skrev til ham om og bad derfor om en fremstilling af den. Og den skrev de den 24. maj 1743. Dermed træder vi ind i sagen og kan følge argumenterne.

Først takker vonsilderne amtmanden, fordi han vil kommunikere sagen med dem og give dem lejlighed til at vise »magistratens på vores totale ruin rettede hensigter«. Mange veje førte over deres marker. Foruden biveje var der også kørespor inde på marken, når selve den store landevej og kongevej sydpå var ufremkommelig. Desuden var der alfarvejen fra Kolding til Fovslet, Ødis, Bramdrup og flere byer, hvor der var stor trafik, som især om vinteren var til stor skade for sæden med de mange spor, »..som sine steder tog den halve byager«. »Desuden forårsagede trafikken stor ulejlighed ved, at mange markled blev lukket op og ikke lukket igen, så bønderne med stor bekostning måtte holde vagt eller se deres eget kvæg løbe ud og indbundet i andre byer, så de måtte betale løsesummer eller se andre byers kvæg i deres korn, eng og græsning uden at få erstatning for deres skade«.

Skulle de nu belastes med en ny tørvevej, »..da ønsker vi alle at rømme, og kunne da ingen mand svare hans Majestæt sin pligt«.

Når vonsilderne så så alvorligt på sagen, hang det blandt andet sammen med tidligere dårlige erfaringer med samarbejdet med Kolding om tørvemosen: »Vi ser det ud fra prøver, de koldinger har givet, og som viser, om de kun med én fod sig først til os kunne indtrænge, siden af dem kunne vente«. Sagt på en anden og mere nutidig måde: har de først fået foden indenfor, er der ingen grænser for, hvor langt de kan finde på at gå. Og her har de vonsilder klare erfaringer at bygge på: »Thi da vi for nogle år siden lod dem for betaling grave tørv på vores Svanemose og selv udføre dem, gik mange af dem i deres begærlighed så vidt, at når de os for 8 sk. havde aflejet 1 dags tørveskær, hvorpå efter landsens skik kun 2 folks arbejde regnede, de da i stedet for sendte 4 eller 5 arbejdere som for de 8 sk. kunne grave 20 og vel flere læs«. Det betyder, at de udnyttede deres aftale til det yderste og pressede langt mere ud af de 8 skillings tørvegravning, end det var rimeligt – set fra vonsildernes side. Og ikke nok med det. Når de kørte derfra med deres læs, lavede de også ravage: »Men når de kom fra mosen, kuldkørte de både vores og andres opringede tørv, og mangen mands tørv blev aldeles borte«. De opførte sig efter vonsildernes mening så skadeligt og med så »utidig kørsel«, at man måtte blive i tvivl om, hvorvidt »mosen og marken os eller de koldinger var tilhørende«. Derfor er de indstillet på at stå »..de koldingers ubillige fordringer imod«. Og alligevel bliver deres modstand opfattet som ren chikane, sådan opfatter de i det mindste udtalelser fra øvrigheden i Kolding: »Som vi så meget mindre forundres over af deres borgmester og råd at udråbes for blotte chikaner, som det os af erfarenheden er bekendt, at slige bydende herrer lettelig derpå forfalder at holde det for en chikane, når bønder og gemene folk ej altid kan gøre deres vilje, men undertiden er nød til at stå noget på deres ret«.

Folkene fra Vonsild har fået forsikring om, at en eventuel skade skal erstattes af koldingerne, men det ændrer ikke uden videre ved deres negative indstilling over for spørgsmålet: »..vi holder os sikrere ved at undvære dem end ved at føre beviser og holde rettergang med dem, hvorved penge- og tidsspilde ville være os visser end dens søgende erstatning af vores skade«. Og Vonsild mener ikke, at Kolding som købstad kan påberåbe sig en særlig rettighed: »Hvad havde Kolding mere end andre købstæder for fundament til at påstå sig egne veje udlagt til at bringe tørv og brændsel hjem?« Det kan de så meget mindre, som Vonsild og Kolding overhovedet ikke har en fast administrativ forbindelse: »Men endnu urimeligere er det, at Kolding magistrat vil agte sig beføjet til denne vej just af os at prætendere, da vi dog ej til dem med den ringeste kommunikation er forbundet, men ved navne og civilorden adskilte«. Kolding ligger i kongeriget, Vonsild i hertugdømmet, den kendsgerning overser man ikke: »Endskønt vi en fælles Gud og konge haver, sorterer vi dog hver part under sin egen provins og lov, og ligesom naturen ved en stor strøm haver sat grænsen mellem os, således også det aller højeste landets herskaber fra utænelige tider her ud i alle civile anordninger dette naturlige skel og skilsmisse haver agnosciseret, autoriseret og altid vedligeholdt«.

Kongeåen er grænsen, sådan har det været i umindelige tider – det kan der ikke bare dispenseres fra. Derfor kan man ikke forlange at få anlagt en vej ned gennem vonsildernes marker og køre uhindret gennem deres mose. Men der er andre udveje, mener vonsilderne, for helt uvillige til forlig i sagen er de ikke. Der er faktisk en mulig og ganske naturlig vej, set fra deres side: »Over Seest og Hjarup byers rettighed, som med de koldinger under én provins findes, har han en lige så kort og bekvem vej til Fovslet skov og Svanemosen som over vores mark«. Men det har koldingerne ikke forsøgt, siger de i Vonsild, og det er der en meget god grund til: »De vidste nok, at de med slig særlig væ-

sen der ej kunne have fremgang, og at de af bøndernes ordentlige forsvar, regimentsskriveren, ville deri finde modstand«.

Når det ikke havde en mulighed for sig, var det mere bekvemt at presse sig igennem over for vonsilderne: »Derfor har de, i deres vrang mening, at da bønderne i dette hertugdømme ingen slig forsvarere havde, har de fundet det »convenabler« at gøre et forsøg med os, at de der med bedre succes kunne trænge igennem«.

Tilbage er der så at håbe på en højere retfærdighed, således at deres krav kan blive afvist: »Men vi håber i tillid til Eders excellences højberømmelige nidkærhed for retten og enhver undersåts konservation, at deres anslag skal fejle dem, og »imploierer« derfor underdanigst, at de sig på os trængende klagere med deres ugrundede påstand må afvises og til rolighed anvises, og vi derimod ved vores frihed for den tilmente fremdeles beskyttes og håndhæves«.

Den 12. juni sendte amtmanden skrivelsen tilbage til magistraten, og derefter hører vi ikke mere til sagen i denne omgang. Hvad hans excellence nåede frem til i sin nidkærhed, ved vi således ikke. Men hvad det end måtte være, så satte det ikke et endeligt punktum i sagen. Godt 10 år efter var der igen vanskeligheder.

Den 29. april 1754 er der igen røre om Svanemosen, og nu er det en kreds af borgere i Kolding, der tager sagen op. Da skriver nemlig 37 borgere i Kolding påny til magistraten angående Vonsild Svanemose. Nu har bønderne i Vonsild sagt stop, og det er ikke alene kørslen, det drejer sig om. De vil ikke længere sælge tørv til koldingerne. Det kunne måske tyde på, at tingene i første omgang blev ordnet i mindelighed. De skriver: »Bønderne i Vonsild har vedtaget, at vi ikke mere som sædvanlig kan nyde hos dem vores fornødne tørvebrændsel. Derfor nødes vi til at søge kongens mose, men som det er Deres Velvisheder bekendt, må en vej først dertil anskaffes. Den, som er bekvemmest og med mindst bekostning, går over vonsildernes fællesmarker ved rytterkobllets dige, men bliver ingenlunde til-

ladt af beboerne i Vonsild. Så haver nogen af os udfundet den allerbelejlige vej, som kan tages. Den går gennem en toft, som tilhører manden i Hoppeshuse, og som han og os også allerede har tilsagt, og da der fra enden af hans toft kun er en ganske liden distance ved diget over rytterkoblet til Svanemosen, så er det, vi vil anmode Deres Velædelheder om at udvirke hos Generalmajoren, at samme lille stykke, som er af ringe betydning, måtte os forundes mod at vi sætter den i en sådan stand, at ingen skade kan tilføjes«.

Magistraten sender 2. maj 1754 skrivelsen til generalmajoren med følgende ord: »I henseende til vonsilderne ikke alene nægter de koldinger tørv for betaling, men tillige nægter at køre deres tørv af kongens mose, en liden distance over deres vildener (udyrkede) fælled ved siden af rytterdiget, op til landevejen, alt sammen alene for at tilvende sig en uhørlig pris for, hvad tørv og træ de selv derefter kunne hidføre, og som da bliver for intet at regne, at Kolding derved tilføjes den yderste nød for brændsel, hvilket vil blive til ubodelig skade, såvel for den høje garnison som for alle andre i Kolding, derfor bønfaller vi på byens vegne, at De nådigst vil tillade foransøgte udvej, så den korte distance fra kongens mose over enden af hestekoblet ved siden af rytterdiget, op til mandens toft ved Hoppeshuse. Hvilken liden vej da således bliver indrettet, at ingen skade eller klage derover arriverer«.

Om ønsket blev opfyldt ved vi ikke. Sagen handlede nemlig ikke kun om brændsel og en »liden distance gennem vildener fælled«. Den drejede sig også om holdninger skabt af rettigheder, som man krævede respekteret.

Kilder

Landsarkivet for Nørrejylland:
Kolding Rådstuearkiv, indkomne breve D 14-104, D 14-146, D 14-164, D 14-166, D 14-174, D 14-196, D 14-335.

Religionskrigen på Skamlingsbanken

Af Bent Petersen

En blanding af nationale emotioner og konfessionelle modsætninger tilsat lidt ganske almindeligt kværuleanti bragte i 1925 sindene – eller i hvert fald visse sind – i oprør, først i Kolding og siden i større dele af landet.

Ophavsmanden til, hvad der begyndte som et tilsyneladende lyst indfald og endte som et verbalt protestantisk, katolsk og nationalt slagsmål, var Jakob Olrik, pavelig kammerherre, monsignore og katolsk sognepræst i Kolding.

For helt at forstå, hvad der skete, og hvorfor det hele fik det forløb, det fik, må man vide lidt om hovedpersonen, monsignore Olrik.

Olrik var i en moden alder konverteret til katolicismen, og inden for den katolske kirkes trygge rammer udviklede han sig lynhurtigt til, hvad man kan kalde en rigtig barrikade-katolik.

Paradoksalt nok havde han sine rødder dybt forankret i den danske lutherske folkekirke, hvor hans far var præst, først i Estvad ved Skive og siden i Dalby på Fyn. Jakob Olrik kom til verden i 1881, da faderen endnu virkede i det nordjyske. I 1905 sprang han ud som nybagt juridisk kandidat og fik omgående job som herredsfuldmægtig først i Sæby og året efter i Køge, hvor han begyndte at fraternisere med den derværende katolske menighed, hvilket førte til, at han tre år senere konverterede og besluttede at blive katolsk præst.

Herredsfuldmægtig, cand. jur. Jakob Olrik pakkede sin kuffert, sagde sin gode, sikre stilling op og løste billet til Paderborn, hvor han med den for ham typiske energi og beslutsomhed gennemførte det teologiske studium, kort afbrudt af en studierejse til Polen,

hvor han gjorde sig fortrolig med det polske sprog. Ved 1. verdenskrigs udbrud i 1914 blev han præsteviet i Innsbruck. Målet var nået.

Nu var Olrik imidlertid ikke en studerekammerpræst, der satte sig hen og granskede de paulinske brevskriverier eller helgenberetningernes indflydelse på det 19. århundredes europæiske eventyrlitteratur. Næh, der skulle ske noget, og efter et par rolige år som kapellan ved Rosenkranskirken i København og siden sekretær for biskop von Euch modtog han i 1917 med begejstring kirkens ordre om at rejse til Sibirien for at betjene fangelejrenes katolske indsatte.

Det har han utvivlsomt klaret udmærket, for næppe nogen katolsk præst i kristenheden var mere katolsk end Olrik. Da han fandt, at han havde gjort sin katolske pligt i Sibirien, drog han derfor videre østpå til Japan for at slå et slag for den rette tro. Det var jo en fortrinlig ide, som blot ikke deltes af japanerne. Vi ved ikke nøjagtigt hvorfor, men han blev i hvert fald udvist af Japan, hvad der dog ikke fratog ham modet. Han rejste tilbage vestpå til Vladivostok. Det var på den tid, da den russiske revolution var i fuld gang, og i Vladivostok befandt sig et antal britiske krigsskibe, der hørte til den allierede interventionsstyrke. Dem kunne Olrik naturligvis ikke bare rejse forbi, så han gik ombord for at rive besætningerne ud af deres anglikanske vildfarelser og føre dem frelst tilbage til den romerske moderkirke.

Om det lykkedes, melder historien intet om. Men han vendte i hvert fald tilbage til Danmark, hvor han genoptog arbejdet som biskoppelig sekretær, og da bi-

skop von Euch døde i 1922, blev Olrik konstitueret i embedet som provikar.

Det siges, at han med denne konstituering satte næsen op efter bispeværdigheden, og det var omgivelsernes indtryk, at han gik med en biskop i maven. Han blev ikke biskop. Det blev Josef Brems, og Olrik blev i stedet i 1923 sendt til Kolding som sognepræst for Sct. Michaels menighed.

Så meget om hovedpersonen i det nationalt-religiøse dramaspil, der her skal berettes om, og som havde både lokale, nationale og internationale aktører, der alle tilsammen for en kort stund formåede at vække en ganske betragtelig opmærksomhed.

Årsagen til hele postyret var Jakob Olrik, der havde fostret en ide om at fejre 1100-året for Ansgars ankomst til Danmark.

I november 1925 var han på et studieophold i Rom, og her lod han Vatikanets dagblad »l'Osservatore Romano« meddele, at han den 11. juli det efterfølgende år agtede at festligholde Ansgar-jubilæet ved et stortilet arrangement på Skamlingsbanken med deltagelse af bl.a. kirkelige repræsentanter fra Hamborg, Bremen og Italien og af en delegation fra Ansgars franske hjemby, Amiens, biskoppen af Osnabrück, abbeden af Clairvaux, abbeden af Saint Joseph ved Coesfeld og mange, mange andre kirkelige og verdslige standspersoner.

Og det skulle ikke bare være en lille forvokset menighedshus-fest. Det skulle tværtimod være noget med glimmer og tjim-da-da-da. Ansgars relikvier i deres prægtige forgyldte ædelstensbesatte sølvskrin skulle, fortalte han i Rom, føres fra Sct. Ansgar Kirke i København til Skamlingsbanken, hvor de skulle frembæres i en prægtig procession, og hvor en biskop skulle celebrere en pontificalmesse. Digteren Johannes Jørgensen skulle holde en tale, og der skulle opføres et skuespil om Ansgars ankomst, som Olrik havde udset Peter Schindler, der dengang var katolsk sognepræst i Rudkøbing, til at skrive.

Der skulle naturligvis sættes mange flere boller på den suppe, men det var hovedingredienserne.

Til »l'Osservatore Romano« fortalte Olrik også, at de folkekirkelige biskopper i Danmark var indstillet på at vise ham det hensyn at udsætte deres Ansgarfest til om efteråret.

Noget tyder på, at denne sidste oplysning kom lidt bag på de danske biskopper, for de var blandt de mange, der blev oprigtigt forbavsede, da »l'Osservatore Romano«s nyhed blev korresponderet hjem til de danske aviser.

Den almindelige forbavelse udviklede sig ret hurtigt i retning af en lidenskabelig debat, der ikke mindst fandt plads i de koldingensiske avisspalter. Tilsyneladende var det de københavnske dagblade, der først vejrede en historie i nyheden fra Rom. Det nu heden-gangne konservative »Dagens Nyheder« syntes, at O-riks jubelfest burde have også folkekirkelig deltagelse, og kort efter mente en anden københavnsk avis at kunne konstatere »uro i kirkelige kredse«.

Der er ingen grund til at tro, at Jakob Olrik havde noget mod lidt folkekirkelig ophidselse. Han havde aldrig forsømt nogen anledning til at pirke til den protestantiske selvforståelse, og han gjorde det heller ikke i dette tilfælde. O-riks oplysning til »l'Osservatore Romano« om, at de folkekirkelige biskopper ville vise ham det hensyn at udsætte en folkekirkelig Ansgarfest, kan iøvrigt ikke afvises, for i november 1925 kunne »Dagens Nyheder« fortælle, at biskopperne ville arrangere en lands-mindefest i Ribe i efteråret det følgende år. Da O-riks Ansgar-fest skulle finde sted den 11. juli, ville de to arrangementer jo ikke kolliderede.

Men så greb sagens nationale og konfessionelle indhold de lokale debattører. Og det blev Kolding Avis' redaktør, Erik Hansen, der lagde ud. Han og Olrik forholdt sig hadefuldt kærligt til hinanden. I de år, Jakob Olrik var i Kolding, forsøgte ingen af dem nogen lejlighed til at gå i kødet på den anden, og man kunne,

Monsignore Olrik foran Sct. Michaels Kirke i Kralundsgade.

når man i dag læser deres mangfoldige og forskellige meningsudvekslinger, få det indtryk, at de gensidigt har siddet og ventet med længsel på et godt verbalt slagsmål. Og de skuffede i så henseende sjældent hinanden.

Og Olriks Ansgar-planer var for stor en fristelse for Erik Hansen, der fandt en interessant angrebsvinkel: Det nationale!

- Mange mener, skrev han uden at anføre, hvem de mange var, at Skamlingsbanken er forbeholdt dansk-nationale stævner, og at et internationalt propaganda-stævne, som det omhandlede, falder uden for den ramme, der én gang er lagt for fester på Skamlingsbanken, og han sluttede med at konstatere, at det var for tidligt at bekendtgøre i udlandet, at stævnet skulle finde sted »på et i Danmarks nationale kamp så minderigt sted«.

Købmand Have, der dengang var Skamlingsbanke-Selskabets formand, blev af Erik Hansen foranlediget til at udtale, at han ganske vist havde talt med monsignore Olrik om sagen, men da der endnu ikke forelå en formel anmodning om benyttelse af Skamlingsbanken, var der altså ikke noget for selskabets bestyrelse at tage stilling til.

En smuk afparering.

Men så kørte Olrik kanonerne i stilling og fyrede en gevaldig salve i form af et mere end to avisspalter langt svarindlæg af. Han tog udgangspunkt i Erik Hansens nationale betænkeligheder og i hans bemærkning om det »i Danmarks nationale kamp så minderige sted«.

- Altså, skrev han, franskmænd, englændere og amerikanere må ikke komme på Skamlingsbanken, for det er det minderige sted for vor nationale kamp, og jeg kan altså komme til at måtte skrive til Amiens: Beklager meget, mine herrer franskmænd, at jeg må bede Dem blive borte fra Skamlingsbanken, for det er stedet for vor nationale kamp for Sønderjylland. Det nationale selskab, der bestyrer dette sted har vedtaget

Monsignore Olrik sammen med nogle af de unge piger, der var medlemmer i Agnesforeningen – en forening for unge piger, som han stiftede i Kolding.

ikke at ville se Dem her. Det er ganske vist Dem, der har skaffet os Sønderjylland igen, det er Dem, der har blødt for at kunne gøre det, det er Deres brødre, der er døde derfor, men det kan det nævnte patriotiske selskab ikke tage noget hensyn til.

Og som et effektivt punktum underskrev Olrik sig som katolsk sognepræst og aktionær i Skamlingsbanke-Selskabet.

Erik Hansen, der sjældent undlod at hæfte en bemærkning på de olrikske indlæg i Kolding Avis, for-

sømte det heller ikke ved denne lejlighed. – Det er jo ikke sådan, skrev han, at den danske folkekirke eller dansk lovgivning på nogen måde træder andre kirkesamfunds tilhængere for nær. Religionsudøvelsen er fri her i landet, og de anerkendte kirkesamfund nyder godt af de danske loves beskyttelse. Her er ingen inkvisition eller kætterbål, men dermed være dog ikke sagt, at folkekirken, der jo er den langt overvejende del af folkets kirke, skulle være moralsk forpligtet til at være passiv tilskuer til romerkirkens propaganda i Danmark.

Man talte helt klart forbi hinanden, men så blev Olrik praktisk. Han pegede på arrangementets økonomiske og turistmæssige fordele for Kolding. Han gjorde opmærksom på, at Danmarks Turistforening ville udsende en engelsksproget brochure i USA om stævnet, ligesom Bennetts Rejsebureau planlagde at chartre Amerika-båden »Frederik VIII« til at føre udenlandske stævnedeltagere til Kolding. Disse sidste planer strandede alene på, at Kolding Fjord ikke var dyb nok til det store skib.

Amerikanske turister var noget, der ville få enhver dansk by til at slikke sig om munden, mente Olrik.

Ordkrigen bølgede videre. Sognepræsten ved Sundby Kirke, Brenk, foreslog, at katolikker og protestanter skulle finde ud af at fejre Ansgar i fællesskab, men dette udmærkede forslag blev jordet af bl.a. biskop Olesen i Ribe, der stemplede forslaget som »det rene pjank« og hævdede, at katolikker ikke regnede protestanter for det skidt, de trådte på.

Den katolske biskop Brems betragtede planen om en fælles fest som umulig at gennemføre, men mente i øvrigt, at katolikkerne var de mest tolerante. Og det er man tilbøjelig til at give ham ret i, når man læser, hvad sognepræsten i Fruens Bøge på Fyn, C. Moe, skrev i et kroniklangt indlæg i Kolding Folkeblad.

– De, der kender katolicismens sande væsen, hedder det i pastor Moes indlæg, dens forfølgelsessyge over for alle protestanter, som ikke ubetinget underkaster

sig den, dens pengebegærlighed og overmod, vil ikke være i mindste tvivl om, at den tilsigtede internationale fest på Skamling kun er et led i den propaganda, der ved sin pomp og pragt tilsigter at imponere svage sjæle og bibringe verden den falske forestilling, at Danmark er et katolsk land.

– Er der i det hele taget nogen mening i, skrev pastor Moe, at sådan en lille klat katolikker, hvoraf halvdelen er indvandrede polakker, skal stille sig sådan frem i et helt igennem protestantisk land.

Og pastor Moe fastslog, at »skulle katolikkerne få held til at benytte dette Danmarks smukke og minderrige sted til en så stort anlagt ophøjelse af en kirke, der er vor evangelisk-lutherske og hele den protestantiske verdens argeste fjende, vil det sikkert give anledning til bekymring, harme, megen bitterhed og strid«.

Selv uden at få heldet med sig, havde monsignore Olrik givet anledning til en strid, som han næppe havde noget imod, selvom han antagelig ikke havde forudset omfanget af den.

Der var en hel del andre, der gav deres besyv med. Jakob Olrik blev skydeskive for mere eller mindre ophidsede lutheranere fra nær og fjern, men der var også nogen, der tog ham i forsvar.

En artillerikaptajn fra Århus, A.F. Beyer, gjorde i et læserbrev i Kolding Avis opmærksom på, at hvis man forestillede sig, at Ansgar selv fandt på at ville give møde på Skamlingsbanken, så ville han blive hindret i efter ældgammel katolsk skik at fejre den hellige messe, som blev forbudt her i landet, da tyskeren Christian III, hans holstenske junkere og tyske lejesvende tvang vore forfædre til at omvende sig til Luthers lære.

Også lokalt var der folk, der følte sympati for Olrik. Det gjaldt f.eks. boghandler Schæffer, der foruden at være boghandler, bogtrykker og papirhandler også bestyrede Kolding Turistforenings bureau. Han sendte Olrik et brev.

- Bravo! Tak for deres geniale artikel: Ansgarfesten og Skamlingsbanken. De er en dygtig mand.

Og i et PS føjede Schæffer til: - Ja, undskyld min ligefremme udtalelse til Dem, som jeg ikke kender, men jeg kan ikke andet. Jeg skal udtale min beundring.

Digteren Johannes Jørgensen skrev også til Olrik og gav tilsagn om at ville komme. - Hvorfor tøve med at sige ja til en god sag, skrev han. Altså jeg kommer - og kommer gerne. Dog vil jeg, hvis jeg til den tid skulle være død, ikke være forpligtet til at gå igen på Højskamling.

Af Johannes Jørgensens brev fremgår det i øvrigt, at også Sigrid Undset var indbudt.

Bølgerne gik højt vinteren og det spæde forår igennem. Skamlingsbanke-Selskabet holdt bestyrelsesmøde på Højskolehjemmet, hvor der var flertal for at nægte katolikerne adgang til Skamlingsbanken.

Hvorfor selskabet, selvom man havde vist en vis imødekommenhed tidligere, besluttede at sige nej, vides ikke med sikkerhed. Men det har været nævnt, at selskabet tog anstød af, at den katolske biskop Brems på et vist tidspunkt havde sat sognepræsten ved Sct. Ansgar Kirke i København, baron von der Kettenburg, til at styre festplanerne.

Baronen var tysk statsborger, og når det nu drejede sig om at blødgøre netop Skamlingsbanke-Selskabet, så var det måske lidt ufikst at gøre netop ham til frontfigur.

Men løbet var kørt. Monsignore Olriks Ansgar-fest var kørt af sporet, og efter sigende var han også selv blevet en smule træt af al balladen. Og han har sikkert heller ikke været synderlig tilfreds med, at hele projektet blev taget ud af hænderne på ham og overgivet til baron von der Kettenburg.

En overgang forlød det, at Olrik kunne få stillet en privat grund ved Skamlingsbanken til disposition. I den anledning spurgtes der i et læserbrev i Venstrebladet om, hvad Skamlingsbanke-Selskabet så fik for sin

*Herr Pastor J. Olrik,
Kolding.*

*Bravo! - Tak for Deres
geniale Artikel: Ansgarfesten
og Skamlingsbanken. - De er
en dygtig Mand.*

*V. Schæffer,
Bogtrykker og Papirhandler,
Medlem af Kolding Tidningskomité
Bestyrelse og Redaktør af Tidningens
Bureau i Kolding.*

*- Ja, undskyld min ligefremme Ud-
talelse til Dem, som jeg ikke kender; men
jeg kan ikke andet - jeg skal udtale
min Beundring.*

*Deres arb.
S. U.*

Kolding, 29/12. 1928:

Bogtrykker Schæffers hyldest til Jacob Olrik.

gode vilje til at ville bestemme over, hvad der må tales om her i landet.

Men debatten døde ud. Olrik fik omdirigeret sin fest fra Skamlingsbanken til Herthadalen på Ledreborg, hvis ejer ikke gjorde hverken nationale eller religiøse knuder. Det var lensgreve Josef Holstein-Ledreborg, og han var selv katolik.

Jakob Olrik forlod Sct. Michaels menighed og Kolding efter ni års virke. Ældre koldingensere vil huske ham, når han på damecykel og iført flagrende soutane bevægede sig gennem byen. Han var en fanatisk forkæmper for katolicismen, og selvom Skamlingsbanke-slaget vel nok var hans største enkelt-aktion, så besteg han uafsladeligt barrikader, hvorfra han afskød verbal ammunition af høj kvalitet.

Sidst ind – først ud

Af Line Jørgensen

I disse år hører vi ofte ordene: »sidst ind – først ud« i forbindelse med afskedigelse.

Men ak, den regel er ikke ny, den eksisterede også i Kolding for 60 år siden. Og også den gang fik det menneskelige konsekvenser for dem, det ramte. Det handler det følgende om.

Jeg blev dimitteret i 1928 fra Haderslev Statsseminarium. Min forlovede var blevet dimitteret i 1927 og havde straks fået plads på Kolding Realskole. Jeg blev lovet ansættelse året efter. Alt var således lutter idyl. Da jeg blev færdig, giftede vi os – og blev kolleger på Kolding Realskole.

Men tingene ændrede sig. På et lærermøde i 1930 sluttede skolebestyreren med, at da elevtallet dalede, skulle der spares – og bruges færre lærere. Og mig, den sidst ansatte, var der ikke mere brug for! Dermed sluttede to gode lærerige år på Kolding Realskole.

Efter dette søgte min mand over til Kolding Kommuneskole og fik arbejde. Jeg søgte ved Kolding Døtreskole og fik timer der – men de kæmpede også med økonomien. Jeg fik 1 kr. i timen i underskolen, 2 kr. i mellemskole- og realklassen. Da vi havde fået et barn og måtte have hjælp, blev det til underskud. Så hvor nødig jeg end ville, måtte jeg slippe det arbejde.

Jeg følte arbejdsløsheden meget tung. Jeg havde ønsket den uddannelse, virkelig sat noget ind på at få den – og jeg havde læsegæld. Endvidere kom den tanke gang på gang: »Du må jo ikke være dygtig nok«.

I mit sind levede jeg meget intenst med i skolens dag – og forsøgte da også at få arbejde ved Kommuneskolen, skønt det forlød, at gifte lærerinder tog brødet fra

lærere, som var forsørgere. Jeg kunne godt se, at det var svært for en forsørger ikke at kunne få arbejde. Men alligevel følte det diskriminerende.

Jeg gik så til skolekommissionsformanden. Han ville end ikke se mine papirer, men sagde: »Jeg er nu mere interesseret i Deres mand«.

Dengang var sognets præst altid medlem af skolekommissionen. Til ham gik jeg også. Han kiggede på mig, var venlig, men sagde så: »Jeg tror også, jeg vil sende min kone ud og søge embede!« Det slog hovedet på sømmet. Jeg søgte ikke mere, men samlede mig om hjem og børn.

Der gik mange år – men i 1947 var der pludselig mange børn i Kolding, og skolevæsenet søgte vikarer. Jeg meldte mig og blev antaget.

Starten var svær, det kunne nok ikke være anderledes, selvom jeg blev godt modtaget af inspektør og lærerpersonale. Jeg var meget famlende og ængstelig for ikke at slå til efter de mange år. Det sad dybt i mig.

Jeg fik mange gymnastiktimer, og i det smukke efterår i 1947 stod jeg mange timer på boldbanen. Langsomt kom jeg ind i det igen, og efter et lærerdødsfald blev jeg allerede 1. november forfremmet til timelærer og overtog en mønsterklasse.

Det var vidunderligt at være i gang – og 1. maj 1948 blev jeg fast ansat ved Kolding Kommune. Jeg deltog i flere kurser og hørte professor Spelling tale om hjælpeskolen og dens børn. Han sagde blandt andet: »De dygtige elever skal nok klare sig, det er sværere for de svage«.

I 1949 blev Koldings hjælpeskole, Blæsbjergskolen,

oprettet. Min inspektør spurgte, om nogen ville melde sig til dette arbejde – og det ville jeg. Hvad jeg heller ikke nogensinde fortrød. Det blev til mange gode arbejdsår på Blæsbjergskolen, den senere Parkskole.

Og først da, efter disse mange år, fandt jeg frem til en plads, som var min, og som kunne genskabe min faglige tro på mig selv. Oplevelserne fra 1930'erne var ikke sådan at ryste af sig.

Blæsbjergskolen. Foto fra 1976.

Fra Hospitalsgade i 1920erne og 1930erne

Af Louise Møller-Nielsen

Jeg er født i Hospitalsgade nr. 43 og havde hver dag udsigt til Koldinghus, »Slotsruinens Kæmpevagt«, som der står i Harald Schrøders sang om Kolding. Vores ture gik altid ned til Slotssøen. Man kunne heller ikke dengang gå hele vejen rundt om søen. Fra Hospitalsgade skulle man helt hen til Hyrdestræde for at komme ned til søen. Først senere blev Kærlighedsstien forlænget hen til Astoria, nuværende Casino.

Også dengang blev der løbet på skøjter, når søen frøs til. Jeg husker især, at vinhandler Friis' søn kunne lave nogle ualmindelig flotte sving og kruseduller. Slotsmøllen brød is i den østlige ende af søen og transporterede flagerne over i bryggeriets kældre – det var jo før køleskabets tid.

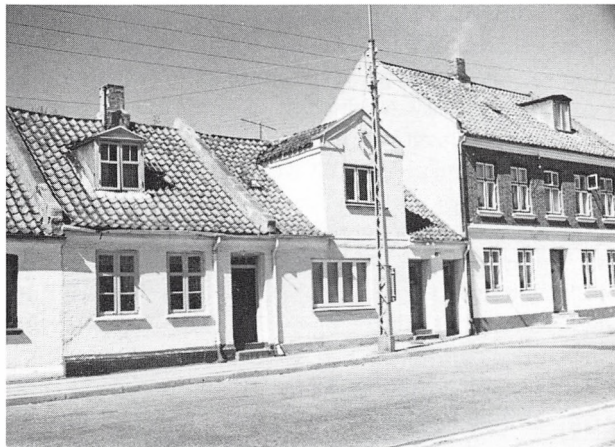
I Hospitalsgade på den »lige side« lå Sct. Jørgens Hospital, der dengang var et privat plejehjem for gamle mennesker. De gamle sad ofte og kikkede ud af vinduerne, og når vi kiggede ind, så der trist og mørkt ud derinde. Min far kørte taxa, og det kunne derfor hænde, at han skulle køre for en eller anden af de gamle, måske en tur til en kirkegård eller på besøg på den gamle gård. Far var en mand med tålmodighed over for ældre – ellers synes jeg ikke, den var så stor – og så kendte han Kolding og Egtved-egnen meget godt, så han var god til at snakke med de gamle.

Efter den lange og triste Sct. Jørgensgård kom der noget helt andet, de smukke hospitalshaver, som lå på det sted, hvor Kolding Bad er i dag. Dengang, i min barndom i 1930erne, var der en meget bred tjørnehæk omkring, og der var hvide låger ind til området, som man imidlertid gerne måtte gå igennem. Der var vel

en 3 – 4 gange på den ene led og lige så mange på den anden. Hver eneste have var velholdt, og mange havde et lille lysthus eller i hvert fald græsplæne. Der var flotte blomster, og der var træer og buske. Beboerne var der kun om aftenen og lørdag-søndag. I søens vestende lå som regel et svanepar, der rugede på en lille sammendynget ø af grene og kviste nogle meter ude. De almindelige mindre ænder fik et »hus« stillet til rådighed ude i søen. En enkelt andemor havde fået for vane at ruge på et stråtag på Ejlersvej, så det var en begivenhed, den dag hun skulle have sit kuld »søsat«.

I Låsbygade, der dengang var dobbelttrettet, var der alle de forretninger, man med rimelighed kunne ønske

Hospitalsgade 43 er huset med et bredt vindue og to døre, som oprindeligt var port.

sig. Alt fra et gammelt fint apotek, hatteforretning, sko, slagter, købmand osv. Lidt nordpå fra Hospitalsgade lå der et lille mælkeudsalg. Jeg husker konen, en lidt kraftig ældre kone, som altid var pinligt ren og helt klædt i hvidt. Hun solgte mælk og fløde i løs vægt, hvilket til nutidens orientering vil sige, at man selv medbragte spand, kande eller andet transportabelt. Jeg blev sendt derhen efter kogt fløde, der opbevarede i et stort fladt fad. Der var skind på fløden. Ingen i dag kender vel begrebet kogt fløde, men jeg tror nok, den holdt sig bedre. Ellers kom der mælkeemand i alle gader, og det var i 20'erne med heste for mælkevognen. Hesten kunne selv turen. Senere fik mælkeemanden en bil, og da krigen kom, blev hesten spændt for bilen. I Låsbygade lå også en rigtig gammel købmandsforretning. Købmanden hed Simonsen. Bl.a. havde han sukkertoppe. Min mor brugte dem til syltebrug, men efter krigen har jeg ikke set dem.

I Hospitalsgade var der også de mest vigtige forretninger til daglig brug. På hjørnet ved Låsbygade lå dengang som nu Brugsen, men der handlede vi nu ikke. På det andet hjørne var der en bager. Min mor bagte selv, men det kunne da hænde, at vi »gik sammen« med ejeren ovenpå en lørdag eftermiddag, og så gik det vildt til. Vi hentede kager til ti øre pr. styk. Det var en begivenhed. Lidt længere henne i gaden, vel nr. 3 eller 5, var der derimod det, man kaldte en hjemmebager, og det var virkelig fint og godt brød, som jeg ved, min mor foretrak, hvis hun altså ikke selv bagte. Jeg husker nogle meget fine svesketærter og Marieboller. Der var også fine småkager, som mange gik langt for at købe. Under krigen ville damerne ikke gøre kvaliteten dårligere, så holdt de hellere lukket og åbnede blot en eller to dage om ugen, så var der ofte kø. Fremmede kunne nok undre sig over Koldings damer, der i krigstider stod i kø for at købe småkager.

Hele vejen var der små huse til én familie. Enkelte havde en lille lejlighed til at leje ud. Der var også en smed og en lille købmandsforretning. Nogle af famili-

erne havde mange børn, og der var altid nogle at lege med. Jeg selv var enebarn, og jeg blev vel noget misundt, men min mor var ikke ked af at skære et ekstra stykke kage, og det havde hun altid i huset.

Bag husene var der små haver, der gik lige ned til engen, som vi sagde. Der var grøfter imellem haverne, men de blev senere nedlagt, da der kom kommunal kloakering. Bag haverne gik der en bred rende, som samlede op fra grøfterne. Selve engen var et stort område, hvor der var frit og godt i mange år. Jeg kan mindes at have set en stork dernede.

Der lå bakker og skråninger op mod partiet, hvor Nordre Ringvej blev ført igennem. Disse bakker var et glimrende udfugtsmål. Vi pakkede vores dukkebørn sammen i vogne og fik madpakke og saftvand med, og så gik turen ellers derom. Men så skete der også noget der. Bakkerne skulle graves ud, der skulle bygges huse, og så var idyllen borte. Men det værste var, at selv om der var masser af jord i bakken, så var det ikke nok til at fylde engen op. En skønne morgen efter et par dages regn kom de arbejdere, der kørte med de små tipvogne. Deres vogne lå og sejlede, hvis de ikke var gået til bunds, og de små sveller var alle ude at svømme. Sikken en opstandelse. En dame, der havde haft sin opvækst i gaden, fortalte, at hun kunne huske, da en kusk med hestekøretøj ville lade hestene få et bad, men i stedet var de gået til bunds med vogn og heste. Kusken havde reddet sig i sidste øjeblik, så det havde været yderst dramatisk. Jeg ved ikke, hvordan det siden gik med den opfyldning, men haverne var i hvert fald aldrig tørre. Det var yderst sjældent, at man var nødt til at vande haverne.

Mange havde jo også nogle høns, således at man kunne holde sig selv med æg. Der var vel altid lidt affald fra køkkenet, som kunne bruges til foder. Ellers havde de fleste kontakt med en landmand, så der kunne købes lidt med hjem. Under krigen sørgede L.A.B. for indsamling af husholdningsaffald. Når det blev hentet, kunne man få lov til at købe en halv gris.

Vifdam under opfyldning.

Det var meget værd dengang.

På den lige side, efter haverne, lå et par huse mere, bl.a. ét hvor der boede en barber Sartow. Før krigen gik mange mænd til barber. Min egen far brød sig ikke ret meget om at sidde og barbere sig hjemme, og det var et almindeligt syn at se en salon med mænd, der sad og var sæbet ind. Min far syntes, det holdt bedre, men man skal jo også tænke på, at der ikke var noget, der hed badeværelser og varmt vand.

På hjørnet ved Søgade boede slagter Ebbesen, og det var en fin og god forretning, som min mor gerne handlede i. Ligeledes handlede vi hos købmand Bøndesen på det andet hjørne op ad bakken. Gik man vi-

dere om i Søgade, fandt man bager Nielsen, og det var også en god forretning, hvor man fik noget aldeles dejligt brød. Det fik vi ikke til hverdag, men så meget bedre var det, når det skete. Især mindes jeg deres honningsnitter med krymmel på til 4 øre.

Søgade var for os en gade, man kom igennem, hvis man f.eks. skulle ned til Banegården fra Hospitalsgade. I Søgade var der mest pæne huse med haver til. Jeg husker dog, at der var en lille rulleforretning, hvor man selv kunne få lov til at rulle. Min mor brugte det en tid, men så lavede min morfar en rigtig stor rulle til hende, der skulle fyldes med sten i kassen, og så kunne man trække den over nogle stokke. Den virkede ganske

Hospitalshaverne og konsul Effs villa.

udmærket, og der var ingen strømproblemer, det var en brødmotor.

I Søgade var det så fornemt, at husene hed noget, og det var jo altid sjovt at stave sig igennem, når man først havde lært bogstaverne. Man skulle så hjem og have at vide, hvad f.eks. HEVEA betød. Det stod nemlig på konsul Effs store hvide hus. Forklaringen fik man som følger: Konsulen havde 5 børn, og de hed Hother, Eli-

sabeth, Valentin, Ella og Adolf. Konsulen havde faktisk en søn mere, Ole, men ham var der ikke plads til. Denne Ole var ellers ikke nem at overse. Han var en tid garder, og der blev kigget, når han kom i fuld uniform.

Der var ikke den store trafik, hverken i Søgade, Hospitalsgade eller på Ejlersvej. Om vinteren, når der var sne, kunne vi børn udmærket tage vore kælke og slæder op til Ringvejen, som blev anlagt lige ovenfor Hospitalsbakken, som den hed dengang. Som oftest holdt vi os på den nedre side af Ringvejen og kørte ikke over. Men vi kunne da komme et godt stykke ned i Hospitalsgade, og jeg mindes aldrig, at der skete noget med os. Senere på dagen, oftest om aftenen, kom de store drenge, og de var naturligvis mere modige. De trak ofte helt op til Belvedere eller Dyrehavevej, som det hedder, og så kunne de få en ordentlig tur.

I selve Hospitalsgade skete der en masse i 30rne. Der blev lagt kloakker, ellers havde der været render mellem husene, og vandet løb så ud til en større rende, der skilte haverne fra engen. Hvor det derefter forsvandt hen, ved jeg ikke, men jeg kan ikke huske noget om lugtgener. Gaden blev moderniseret, og vi fik fliser i stedet for de små »nødder«, som vi kaldte de små brosten. Der blev sat master op til elektrisk lys, vi havde jo ellers haft gaslygter.

Inde i husene var der elektricitet, og så havde vi gas i køkkenet. Der var forskellige måder at betale på. Vi havde el over regning, men til gas skulle vi bruge 25 ører, så det var bare om at have et lille lager, for det var jo ikke så godt, hvis kartoflerne ikke kunne blive kogt.

I krigens år brugte vi ofte at tage lidt kvas med hjem fra skoven, hvis vi cyklede en tur. Det kunne man fint bruge til optænding. I stuen havde vi kakkelovn som de fleste, men på et tidspunkt fik vi en kamin, og den blev vi meget glade for. Den gav godt med varme, og den kunne »brænde over«, som det hed. Det var rart med lidt lunhed om morgenen. Der var mange kolde vintre.

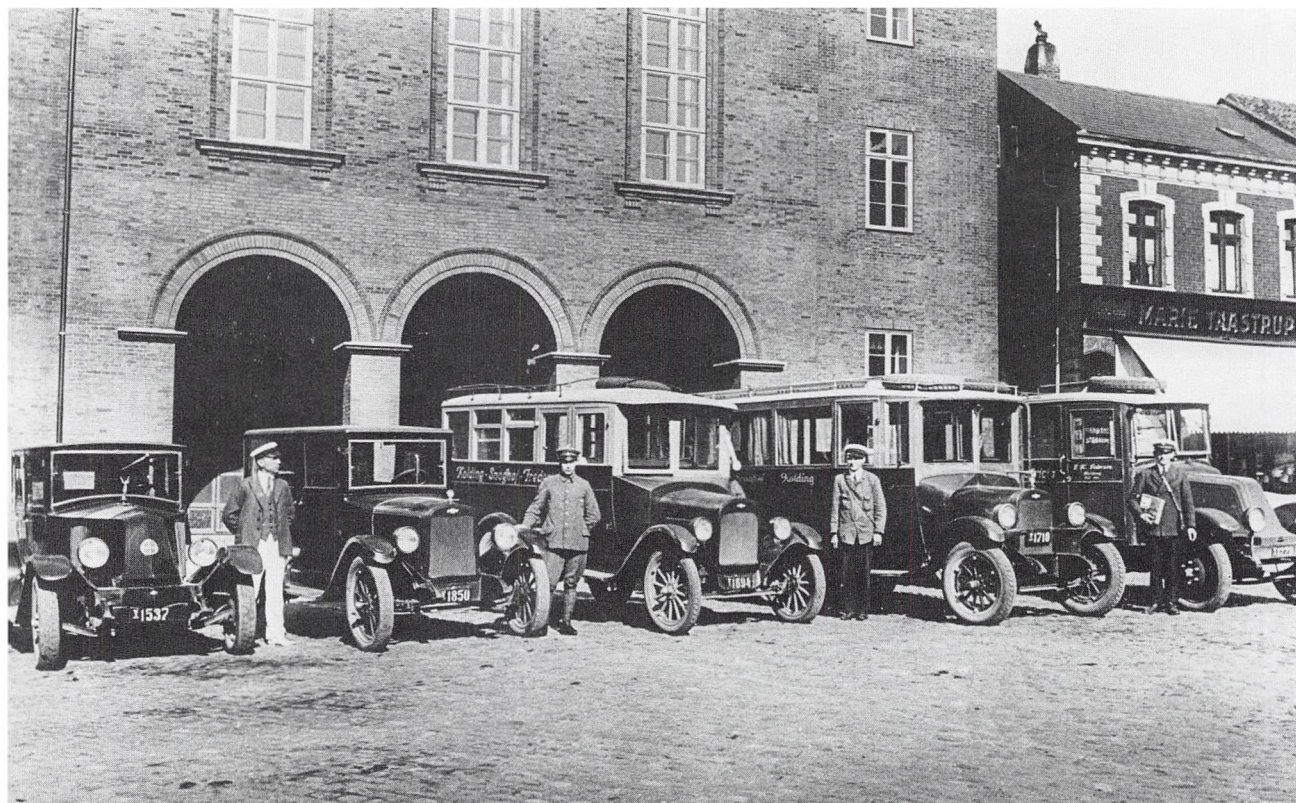
I mit hjem havde vi telefon, fordi far havde taxaen.

Hospitalsgade i 1930erne fotograferet af Boilesen. Edvard Andersens taxa står parkeret ved nr. 43.

Folk ringede lige så ofte hjem til vognmanden selv, som til Taxa, der havde tlf. 1500. Ellers var det ikke almindeligt, at folk havde telefon hjemme. Som regel var det kun forretningsfolk og naturligvis enkelte velhavere. Selve apparatet hang på væggen. Det var et større arrangement. Man skulle dreje og så løfte røret. Folk var glade, da der begyndte at komme mindre og fiksere bordapparater. Damen på telefoncentralen sagde »Centralen«, og man forlangte nummeret. Der fore-

kom ofte fejl, og man fik nummeret ved siden af eller et nummer, der lignede. Dengang verserede der ofte i aviserne en del telefonhistorier i stil med senere tiders Aarhus-historier. En af dem var følgende: Kolding Folkeblad havde bestilt to samtaler, hver til sin by, og for at komme hurtigt frem, havde man bestilt dem ekspres. Så gik det i hvert fald så hurtigt, det kunne. Bestillingen sluttede kort og godt »begge to ekspres«. Et par minutter senere kom samtalen, d.v.s. damen sagde:

Taxaer og rutebiler foran Kolding Rådhus, 1925.

»Klar til Bække 2 ekspres«.

Én forretning i Kolding vil jeg særlig nævne. Den står i et særligt skær for mig. Det var »Billigheden«, som vi sagde dengang, eller som det rettere hed »Østergades Varehus«. Jeg tror ikke, der var mange ting, der ikke kunne fås der, alt fra sytråd til metervarer, uldgarn, broderi, legetøj og toiletartikler og meget mere. Det var store forhold. Man handlede, fik en nota, skulle gå til kassen for at betale og siden til indpakkingsdisken med den kvitterede nota, så fik man

pakken – og det var indpakning. Det endte endda med en træbærepind. Endvidere gjaldt det om for en lille pige at være gode venner med damen, så kunne man måske være heldig at få en papæske, og det var lykken. En anden stor forretning var »Peter Knaks Eftl.«, eller som det senere blev kaldt »Carl Petersen«.

De store manufakturforretninger havde ofte en syerske ansat til at foretage forandringer af det solgte tøj. Men ofte havde de også hjemmesyersker. Min mor var dygtig ved en symaskine og sad altså en del hjemme for

at passe fars telefon. Hun syede en del for Carl Petersen. De kom om med de klippede ting, det kunne være lagner, dynebetræk eller pudevår. Jeg tjente mine første en-ører ved at hjælpe med at vende og lægge sammen. Syning af knapper og knaphuller var en passende beskæftigelse, når man om aftenen sad og lyttede til radioens hørespil, så var det nærmest hyggeligt, og lidt gav det jo da altid. Som regel kunne det gå af på købet af en frakke eller andet i forretningen.

Min far, der hed Edvard Andersen, kørte taxa fra 1923. I 1930'erne havde han Y 2094. Der var 16 taxaer, der holdt rundt omkring i byen. De 8 holdt ved Banegården, 4 på Kirketorvet, 2 ved Hotel Kolding og to ved Sønderbros Apotek. Lørdag eftermiddag skiftedes pladser, det var mest eftertragtet at holde ved Banegården. Når folk skulle derfra til Rutebilstationen på Torvegade ved Skolegade, var det fristende at tage en taxa – og så var det rart for chaufførerne at kunne gå ind i ventesalen på Banegården, når det var vinter og koldt. Det var for dyrt at lade motoren gå i ventetiden.

I 1920'erne og 1930'erne var der ikke så meget trafik. Der var bybusser til Julemærkesanatoriet og op ad Haderslevvej, der var også en del varebiler og lastbiler, men endnu var der også en del hestevogne. Min farbror, Einar Andersen, var en af Koldings første buschauffører. Han var af den sindige slags, der ikke sagde så meget, men han var høflig ved kunderne, det hørte sig til dengang. Jeg har dog også set ham blive rød i nakken, når der var en dame, der først skulle have handskerne af, så ned i den store taske efter en mindre taske og så endelig pungen frem – og så var der naturligvis ikke aftalte penge. Dengang havde kunden altid ret. Det var noget af det samme i taxa. Chaufføren holdt døren, bar kufferten op, hjalp i det hele taget mere end i dag. Var der nogle, der var vanskelige, sagde man ikke noget.

Selv om min far var sin egen herre, holdt han ikke fri i tide og utide. Kunderne kom altid i første række. Min far havde indimellem nogle lange ture. En af de

længste var vist nok en tur til Ålbæk ved Skagen. Nogle naboer i Hospitalsgade skulle til guldbryllup deroppe og bestilte så far til at køre dem, en dag op, en dag til festen og en dag hjem. Far kørte også folk ud til lejede sommerhuse ved Vestkysten og hentede dem igen, når ferien var forbi.

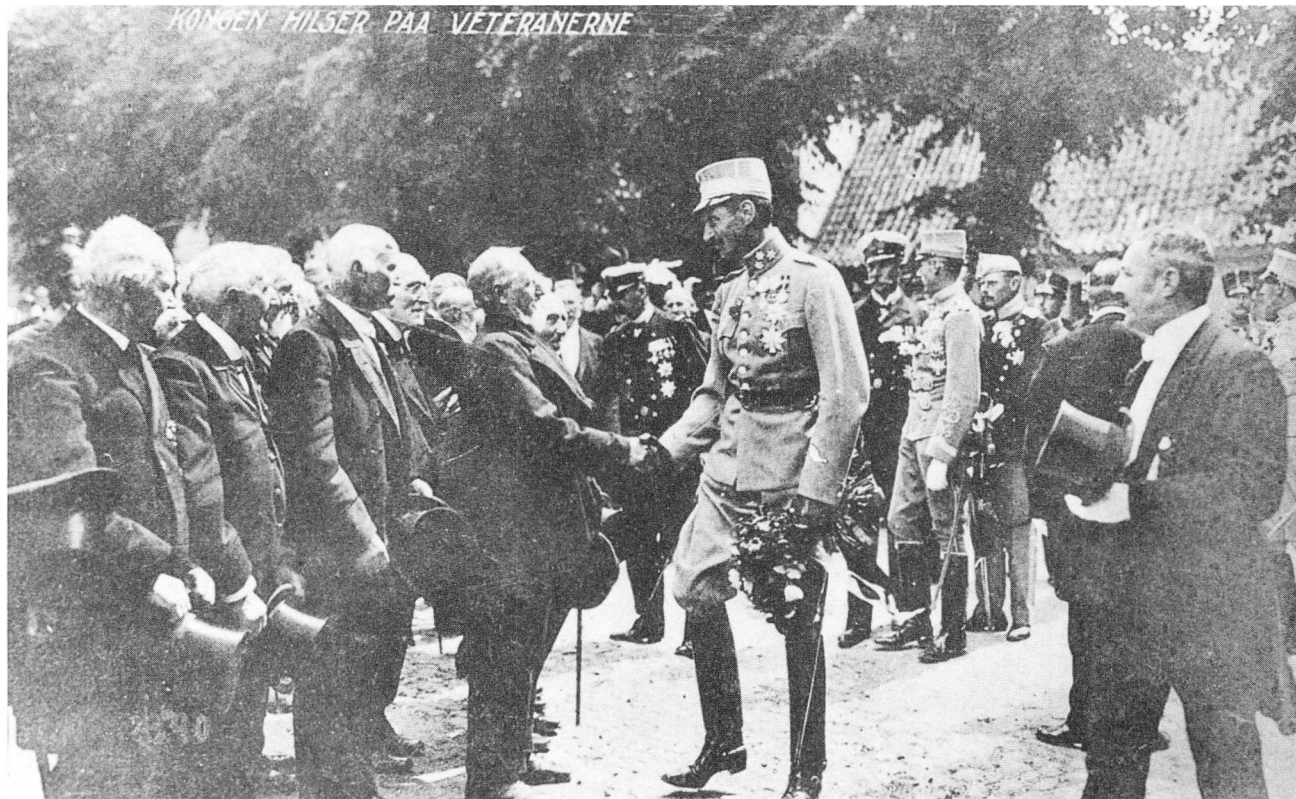
I 1939 blev der mangel på gummi og benzin, og det gik især ud over de store og lidt ældre biler. Vognmændene måtte så finde noget andet at tjene penge ved. Han var en tid ved Godsbanegården, så blev han kusk for en vognmand, der var med til at grave ud til den nye Tøndervej, men så blev gasgeneratoren opfundet. Taxavognmændene fik tildelt et antal og måtte gå sammen to og to. Min far og min farbror, der også kørte taxa, deltes så om en taxa og fordelte indtægter og udgifter imellem sig.

Efter krigen fik min far igen sin egen taxa. Han døde i 1952, og min mor forsøgte sig i nogle år som vognmand, men solgte så bilen.

Taxavognmand Edvard Andersen med sin »Nash« ved grænsen.

KONGEN HILSER PAA VETERANERNE

Et kongeligt håndtryk.

Paul Frederiksen, Vønsild, kan oplyse om dette postkort, at den mand, Christian 10. hilser på, er murer Hans Nissen Lauenborg, der var veteran fra krigen i 1864. Lauenborg var født i Tyrstrup i 1839 som søn af landboelsmand Nis Hansen Lauenborg og hustru Anna Kjær. Han var bosat i Vønsild i mange år og ses bl. a. på billedet foran Vønsild Præstegård, s. 65. På et tidspunkt er han flyttet til Haderslev, hvor mødet med kongen fandt sted i anledning af Genforeningen og hvor han i 1921 døde. Han ligger begravet i Vønsild.

Saftstationen i Kolding

Af H.C. Ervald

Med Saftstationen menes De Danske Sukkerfabrikers (DDS) saftstation ved Østerbrogade. Hertil leverede omegnens landmænd deres sukkerroer, og det var her, man udtrak sukkersaften fra sukkerroerne i årene 1899-1970.

Mange kan endnu huske de ofte lange korteger af køretøjer på vejene til Saftstationen, traktorer ofte forspændt flere vogne og lastbiler med eller uden anhænger, som i sukkerroekampagnen fra sidst i september til i begyndelsen af december kom fra oplandet fuldt lastede med roer og returnerede med en last af »rocaffald«, som blev brugt til kreaturfoder hjemme i stalene.

Saftstationen i Kolding blev anlagt i 1899 af DDS og blev en del af den opblomstrende sukkerindustri i Danmark. Allerede tidligere fra 1620 til 1800 har vi haft en betydelig sukkerindustri baseret på importeret råsukker fra sukkerrør fra de Vestindiske Øer, men først efter at Aktieselskabet De Danske Sukkerfabrikker (DDS) blev stiftet i 1872, begyndte en ny tid med dyrkning af sukkerroer og fremstilling af sukker i Danmark. Drivkraften i det nye selskab var etatsråd C.F. Tietgen. I 1872 nedlagdes grundstenen til DDS's første roesukkerfabrik i Odense. Dermed var det indledende skridt taget til en virksomhed, som skulle blive til et af landets betydeligste foretagender. I 1881 opførtes Nakskov Sukkerfabrik og i 1883-84 Assens Sukkerfabrik. I 1912 var der opført 8 sukkerfabrikker baseret på sukkerroer.

Ved sukkerfabrikkernes anlæggelse var det vigtigt med en central beliggenhed, området skulle være vel-

egnet for dyrkning af sukkerroer, og der skulle være mulighed for fremskaffelse af store vandmængder samt at komme af med dem igen. Et praktisk problem dengang var transporten af roerne fra avlerne til fabrikken. Der var grænser for, hvor langt man kunne transportere roerne med hestevogn. For at forkorte transportvejen anlagdes derfor adskillige sukkerfabrikker efter saftstationsprincippet.

Til Assens Sukkerfabrik, som Kolding kom til at høre under, anlagdes 3 mindre saftstationer, således at afstanden var rimelig for kørsel med hestevogn mellem roedyrker og saftstation. Fra de 3 saftstationer blev saften herefter gennem i alt 36 km rørledninger pumpet ind til hovedfabrikken. Endvidere blev der til sukkerfabrikken i Assens anlagt 78 km smalsporede roe(jern)baner, således at det blev muligt at inddrage et meget stort opland for roedyrkning. Fra Saftstationen i Kolding blev saften transporteret til Assens i tankskibe. Det var første gang, der iværksattes en søværts safttransport.

Anlæg af Saftstationen

Inden Saftstationens anlæggelse i Kolding i 1899 havde der allerede i mange år forud været planer fremme om, at man her i byen selv skulle opføre en sukkerfabrik. I 1881 blev der således på initiativ af Koldingegnens Landbrugsforening nedsat et udvalg, som skulle arbejde for opførelse af en sukkerfabrik. Til udvalget blev der også valgt medlemmer fra Kolding

Handelsstandsforening. Det ser ud til, at man dengang forsøgte at få fabrikken anlagt som et andelsforetagende. Interessen har muligvis været for lille, for planen blev skrinlagt i 1883. I 1896 blev planerne om anlæggelse af en sukkerfabrik i Kolding taget op til fornyet overvejelse. I Kolding havde man sikkert i årene, der var gået, fulgt godt med i, hvordan de igangværende sukkerfabrikker havde klaret sig, og hvilket udbytte sukkerroeværkerne havde haft, og begge dele havde jo været positivt. Ved de mange møder, som begyndte i september 1896, var der da også en stærk stemning for at få opført en sukkerfabrik i Kolding. Man havde opgivet tanken om et andelsforetagende og arbejdede nu på at få dannet et aktieselskab.

Fabrikkens opførelse ville beløbe sig til 1,2 mill. kr. Til driftskapital skulle bruges 600.000 kr., og 200.000 kr. skulle bruges til anlæggelse af en roebane til de sydlige sogne, i alt 2 mill. kr. Heraf blev 1 mill. kr. påregnet at skulle tegnes som aktier. Resten skulle lånes. I overslaget var der regnet med forrentning og udbytte til aktionærerne. For landmændene ville dyrkning af sukkerroer i forhold til dyrkning af korn betyde en omtrentlig fordobling af nettofortjenesten pr. td. land, fra ca. 50 kr. til 100 kr. Før opførelsen af en sukkerfabrik skulle der tegnes garantier for dyrkning af sukkerroer på minimum 3000 td. land.

Ved møderne omtaltes Koldings gode beliggenhed og oplandet med jord, som var passende for sukkerroedyrkning, og også de allerede eksisterende banestrækninger, som kunne indgå i transport af roerne. Således skulle forudsætningerne være til stede, for at også en sukkerfabrik i Kolding kunne blive et godt aktiv til gavn for både by og land.

Endvidere var efterspørgslen efter sukker overalt i Europa større end udbudet, og der var langt igen før mætningspunktet nåedes. I Danmark var forbruget af sukker i 1896 40 pund årligt pr. person, hvilket var ca. det dobbelte af forbruget 20 år tidligere, og de allerede eksisterende danske sukkerfabrikker kunne ikke klare

vort eget hjemlige forbrug. Godt nok havde sukkerpriserne indimellem været for nedadgående, men dette var opvejet af både et forbedret udbytte i marken og mere effektive produktionsmetoder i fabrikkerne. Alt i alt så fremtiden for en sukkerproduktion optimistisk ud, og tegningen af 3000 td. land til dyrkning af roer viste sig ikke at være noget problem.

Værre gik det med tegning af aktiekapitalen. I sommeren 1897 var det kun lykkedes at tegne aktier i Kolding by for 138.000 kr. og fra oplandet 65.000 kr., og det var årsagen til, at der ikke blev anlagt en sukkerfabrik i Kolding. Der manglede mod og måske evne til investering blandt områdets landmænd.

Efter de strandede forsøg skabtes der nu en kontakt til DDS, og herefter gik det meget hurtigt! Man føler næsten, at DDS har siddet på spring for at få Koldings opland med ind under Assens Sukkerfabrik. DDS tilbød at bygge en saftstation i Kolding. Betingelserne var bare, at der tegnedes garantier for sukkerroearaler på ca. 1.000 td. land. Den 2. december var der tegnet 600 td. land. Men allerede forinden havde DDS haft repræsentanter i Kolding for at se på forholdene og finde et passende areal til den nye fabrik. Den 28. december havde DDS tegnet slutsedler med 3 private grundejere og med Kolding Kommune om køb af en del parceller beliggende syd for åen omfattende i alt ca. 28 td. land og til en pris på i alt ca. 51.000 kr. (ca. 33 øre pr. m²). De endelige skøder er først blevet tinglyst i juli 1899. På det tidspunkt var fabrikkens opførelse allerede langt fremme. Den 1. april 1899 begyndtes bygge- og anlægsarbejderne, og samtidig var Statsbanerne gået i gang med at lægge et banespor over havnearealet ind til den nye Saftstation. I forbindelse hermed byggede DDS en bro af jern over åen for overførsel af banespor og ved siden heraf en vejbro. Allerede den 26. november var fabrikken klar, og samme dag startede Saftstationens første sukkerroekampagne.

Jeg finder det imponerende, at man har kunnet få

en sådan fabrik op at stå og gjort funktionsklar på så kort tid – knap 10 måneder.

Den 28. november ankommer DDS's nye tankdamper S/S »Gustav« til Kolding, og den 30. november afsejler »Gustav« fra Kolding til Assens Sukkerfabrik med den første last sukkersaft.

Et frugtbart samarbejde mellem Koldingegnens sukkerroedyrkere og Assens Sukkerfabrik var hermed i gang, et samarbejde, som fortsætter den dag i dag, altså også efter at Saftstationen er blevet nedlagt. Efter 1970 bliver roerne leveret direkte til Assens.

At Koldingegnens roedyrkere hele tiden og stadig er godt med fremgår af nedenstående:

<i>Leverancer fra Kolding Saftstations opland</i>	<i>I forhold til Assensfabrikkens samlede opland</i>	
	<i>Areal ha.</i>	<i>%</i>
1899	ca. 330	?
1918	624	16
1838	726	20
1943	951	20
1948	1043	24
1961	1426	30
1971	1780	31
1990	1740	31

Dyrkning af sukkerroerne

Sukkerroer trives bedst på de helt fede jorder. På Lolland er roernes sukkerindhold ca. 18%, på Fyn ca. 17% og fra Kolding-området ca. 16-17%.

Det at dyrke sukkerroer har ikke altid været lige let. Det var ikke noget, man skulle give sig i kast med, hvis man ikke var sikker på, at kunne skaffe den nødvendige arbejdskraft i de perioder, hvor roerne enten skulle udtyndes eller luges.

Fra naturens hånd indeholder et roefrø 3-5 kim. Det betyder, at når frøet spirer, får man 3-5 små roeplan-

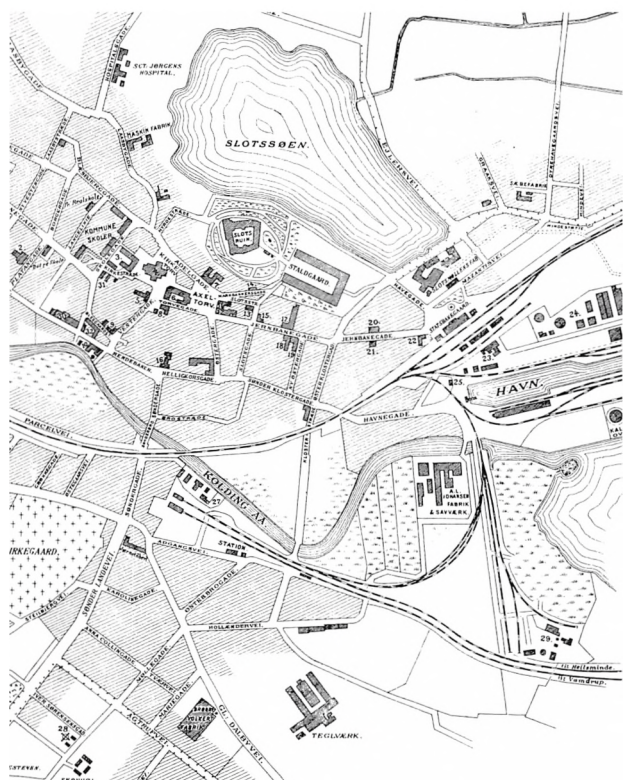
Sukkerroerne ankommer til Saftstationen, 1943.

ter. Derfor skulle roerne udtyndes, så der blev én og så vidt muligt den kraftigste tilbage hvert sted. Det var et krævende stykke håndarbejde. Efter udtyndingen skulle der være 70-80.000 enkeltstående planter tilbage pr. hektar. I løbet af sommeren skulle der også bruges megen arbejdskraft til at holde roerne rene for ukrudt.

I dag er arbejdet i roemarken blevet væsentligt lettere. Omkring 1960 har man udviklet det monogerm frø, som kun indeholder ét kim pr. frø. Frøene udsås med præcisionssåmaskiner, og lugningen af roerne er blevet erstattet med sprøjtning med kemikalier.

Transporten til fabrikken

Men tilbage til den første sukkerroekampagne i 1899. Hvor store mængder roer, der blev leveret, og hvor

Udsnit af Koldingkort fra 1910. Sydbanerne, som ses på kortet, blev anlagt i dette år. På kortet ses Saftstationen samt bane- og vejbroen over det gamle åløb. Åen blev flyttet mod syd i 1916/17.

megen saft, der blev oparbejdet, har det ikke været muligt at finde frem til. Kampagnen kom sent i gang, ca. 2 mdr. senere end normalt.

Ved Saftstationens kampagne i 1899 blev sikkert langt den største part af roerne leveret pr. banevogn. Vognene var blevet læsset rundt omkring på landstationerne, hvortil de af dyrkerne var blevet transporteret pr. hestevogn og omladet.

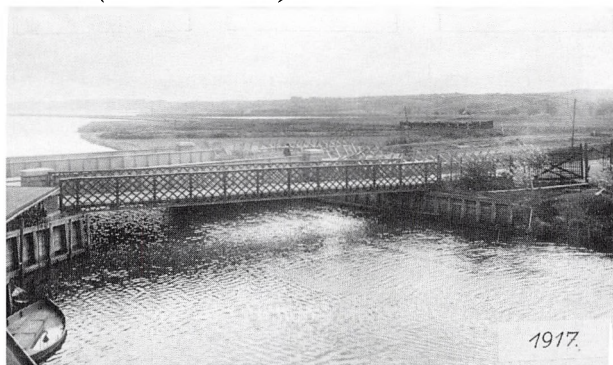
Med Egtvedbanen (1898-1930) blev der også leveret roer til Saftstationen. Her var det særlige, at Egtved-

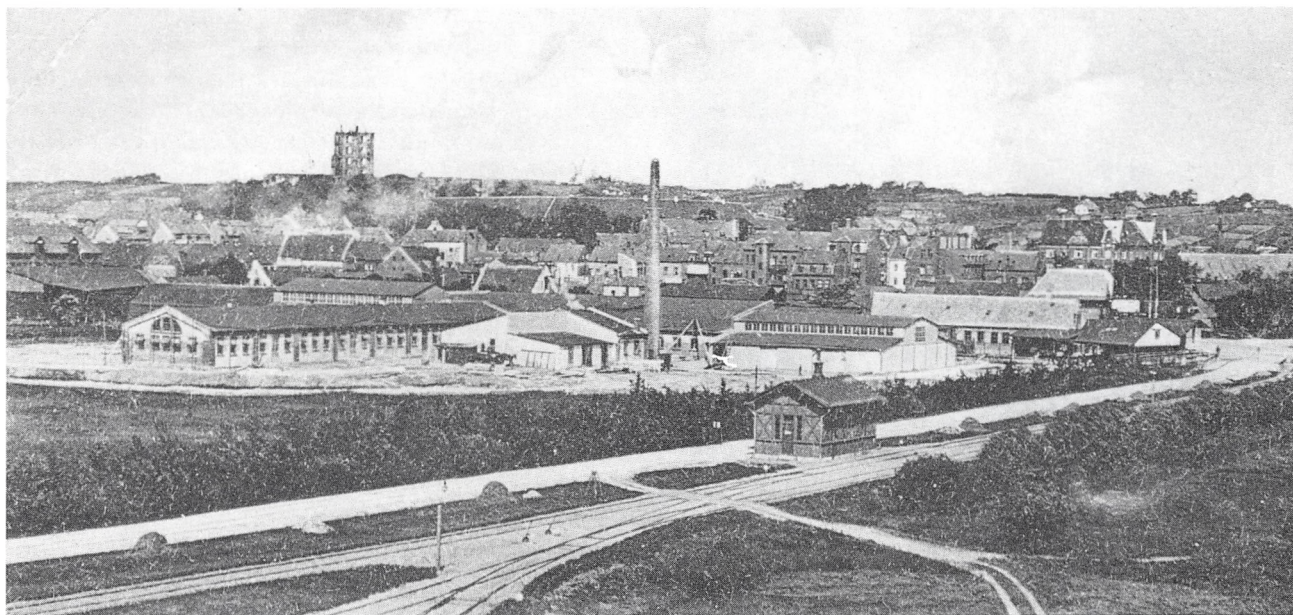
banens sporvidde var mindre end Statsbanernes sporvidde. Man havde derfor måttet konstruere nogle specielle vognkasser. Disse kasser var forsynede med nogle små hjul, som stod på skinner på en normal banevogn. Ved ankomsten til Kolding kørtes de på skinner over på statsbanevogne, som herefter transporterede kasserne med roerne til Saftstationen. Når de forskellige vogne var tømt for roer, blev de på Saftstationen læsset med roeaflald, således at avlerne fik ca. samme mængde roeaflald retur, som de leverede roer.

I 1910 anlagdes Kolding Sydbaner. Denne bane fik stor betydning for leverancerne af sukkerroer fra de »8 sogne«. Sydbanerne nedlagdes i 1948.

I sukkerfabrikkernes første mange årtier blev langt den største del af sukkerroerne transporteret med bane. Senere, vel omkring tiden efter første verdenskrig, kom konkurrencen fra lastbilerne, og senere endnu efter sidste verdenskrig, hvor landmændene fik traktorer og vogne med gummihjul, og landevejen blev bedre, blev landevejstransporten helt domine-

Foto fra 1917. Forrest ses vejbroen over det gamle åløb ind til A. L. Johansen og Søns møbelfabrik og bagest jernbane- og vejbroen ind til Saftstationen. (Foto: G. Burcharth).

UDSIGT OVER KOLDING, i Forgrunden A. L. JOHANSEN & SØNS Møbelfabrik.
 30 monterede Udstillingsværelser
 Direkte Salg til Private. Forlang Katalog.

Reklamepostkort fra ca. 1915. På billedet ses Saftstationens vejerbod og vej- og skinnebanen fra havneområdet ind til fabrikken. A. L. Johansen og Søns møbelfabrik blev oprindeligt opført i Havnegade i 1876 (nuværende Toldbodgade). Fabrikken brændte i 1906 og blev herefter flyttet til den på kortet fra 1910 viste beliggenhed syd for den gamle å.

rende. Den moderne transport ad landeveje har også gjort saftstationerne overflødige.

Banernes rolle for transport af roer er i dag udspillet, men deres betydning tidligere fremgår af nedenstående opstilling.

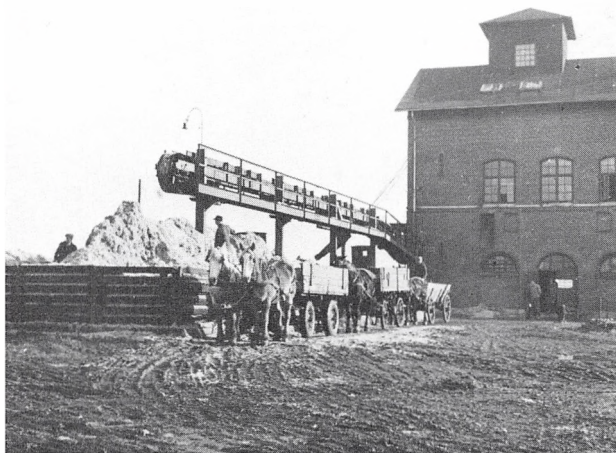
Leverancer af roer til Saftstationen i Kolding

	1930	1938	1941-45	1947	1949	1954	1960
Banetransport i %	65	38	53	42	16	13	1,7
Landevejstransp. i %	35	62	47	58	84	87	98,3

Bemærk den ændrede banetransport i krigsårene 1941-45 og ændringen efter 1947, hvor Sydbanerne bliver nedlagt.

Aflæsningen af roerne

Når roerne ankom til Saftstationen, blev læssene vejjet, og der udtoges en prøve af hvert læs for at måle roernes sukkerindhold samt jordprocent, hvilket danner

Roesnitterne køres hjem, 1943.

grundlag for roernes pris. Indtil for ca. 10-15 år siden bestod et roelæs af godt 75% roer og knap 25% jord. Under særligt ugunstige vejrforhold kunne der endog komme læs, hvor mere end halvdelen af et læs var jord. I dag, hvor så godt som alle roer tages op med maskinkraft og herved rystes kraftigt og således renses for meget af jorden, er jordprocenten for de leverede roer faldet til ca. 15%. Medvirkende til en mindre jordprocent er også, at fabrikkerne i dag betaler en bonus for roer leveret med en lav jordprocent. Jord, sten og andet snavs fra roerne er nemlig blevet et problem for fabrikkerne eller saftstationerne at skaffe sig af med.

Indtil 1949 blev al aflæsning af roer i Kolding foretaget med håndkraft. For de avlere, som selv leverede deres roer, blev aflæsningen foretaget af chaufførerne og deres evt. medhjælpere. Vogne med tippelad var endnu ikke kendt på den tid. De roer, som blev leveret pr. banevogn, blev aflæsset af folk, som var ansat af Saftstationen. Roerne blev med grebe kastet ind i roe-

magasinerne. Arbejderne, som udførte dette arbejde, blev da også kaldt »rockastere«.

Efter 1949 var roeleverancerne transporteret ad landevejen nu langt den største part (84%, se skemaet side 99), og de nu mange flere last- og traktorvogne nødvendiggjorde en hurtigere ekspedition og aflæsning af roevognene.

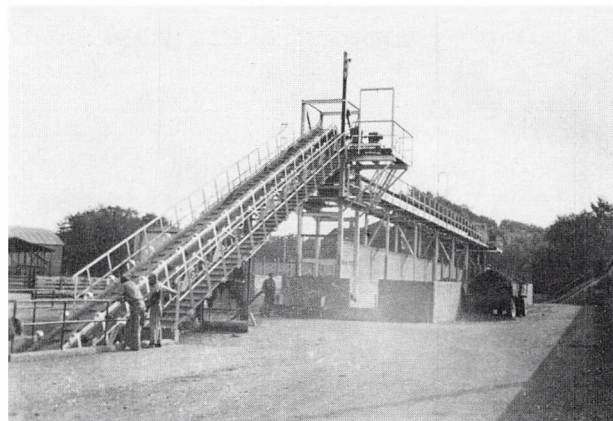
I sommeren 1949 blev der derfor på Saftstationen udført et nyt roemagasin i jernbeton samt i tilslutning hertil en tippegrube.

I forbindelse med dette nye anlæg fik avlerne besked på at forsyne deres vognlad med en slags hængsler i siderne. Vognladdet kunne nu ved hjælp af et hejseanlæg ved tippegruben løftes i den ene side og lasten tippes ned i gruben, hvorfra roerne transporteredes på et transportbånd til roemagasinet.

Ved aflæsningen i tippegruben blev der også rent mekanisk udtaget en prøve af de leverede roer til bedømmelse af sukkerindhold og jordprocent.

Det nye anlæg forkortede ekspeditionstiden på Saftstationen, og leverandørerne blev også hurtigt meget

Det nye roemagasin med tippegrube, 1949.

tilfredse med den nye aflæsningsmetode, og snart var der ikke mange, som ville have besværet med at læsse af med håndkraft.

Roernes behandling

Fra roemagasinerne skulle roerne transporteres til fabrikken for den videre forarbejdning for udvinding af sukkersaften. Transporten foregik ved, at der i bunden af roemagasinerne var en rende, som havde forbindelse med en hovedkanal, der førte til fabrikken. Med en kraftig stråle fra et system af vandkanoner spuledes roerne ned i renderne, hvor de af vandstrømmen således blev ført frem til fabrikken.

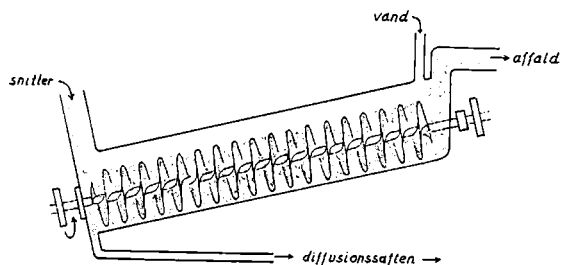
Fremme ved fabrikken løftede en langsomtløbende centrifugalpumpe vandet med roer, jord, sten og andet snavs op i en hævet rende, hvor alt det grove snavs på en rist blev frasorteret roerne. Større sten blev frasorteret i et stenfang. På en kort strækning var der ingen bund i renden. Her var bunden erstattet med en opadrettet vandstråle, som var kraftig nok til at bære roerne, medens stenene, hvis vægtfylde var ca. 3 gange roernes vægt, faldt igennem.

Roerne fortsatte herefter ind i en langstrakt beholder, roevasken. Her vaskedes de med frisk vand samtidig med, at de førtes gennem vasken af et kraftigt røreværk. De nu helt rene roer blev nu skåret i tynde strimler. Det foregik i en snitemaskine, hvor roerne ved egen vægt sank ned mod en vandret roterende skive, hvor der var anbragt et antal zig-zag formede knive, således at de strimler eller snitter, der blev skåret af roerne, fik et v-formet tværsnit. Det var af betydning for den efterfølgende udtrækning af sukkeret, idet et v-formet tværsnit gav en mere åben lejring, hvor vandet kunne komme direkte i kontakt med hele snitteoverfladen. Selve udtrækningen af sukkeret eller diffusionen, som sukkerfolk kalder den, skete i det, man på Saftstationen kaldte »saftruget«, mere rigtigt hed det et »diffusionsapparat«. Dette apparat blev ud-

Roerne spules ned i renden, 1949.

viklet af DDS omkring 1950, og eksperimenterne med og opstillingen af det allerførste apparat foregik på Kolding Saftstation. Det var et ret enkelt apparat, som bestod af en dobbeltcyindrisk ca. 20 m lang skråliggende beholder, der omgav 2 parallelle transportsnegle med en diameter på ca. 2,5 m. Roesnitterne tilførtes ved den skråliggende beholders laverste ende og førtes af transportsneglene under langsom rotation op gennem apparatet i løbet af 60-70 minutter samtidig

Skitse af diffusionsapparat

med, at der førtes varmt vand til i apparatets øverste ende. Vandet løb af sig selv ned gennem roesnitterne i det skrå apparat, idet sneglevindingerne havde åbninger, så vandet kunne passere og undervejs trække sukkeret ud af roesnitterne. Lige inden snitterne forlod apparatet, mødte de helt rent vand, hvorved sidste rest af sukkeret blev udtrukket. Vandet, der herefter løb ned gennem apparatet, mødte mere og mere sukkerholdige snitter, indtil det forlod apparatets nederste ende med nær samme sukkerindhold som de friske snitter. I diffusionsapparatet blev omkring 98% af sukkeret i roerne udvundet. Det af DDS udviklede diffusionsapparat er meget effektivt og arbejdsbesparende. Det blev i 1950 patenteret i en lang række lande. I dag anvendes apparatet ved sukkerfremstilling overalt på jorden.

Før 1950 var udtrækningen af sukkeret fra roerne ikke så enkelt. I fabrikken var opstillet, som man kaldte det, et diffusionsbatteri, som bestod af 14 diffusers. Det var beholdere med diameter på ca. 1,8 m og en højde på ca. 3 m. De stod på højkant på fabrikkens stuegulv og ragede op gennem etageadskillelsen til 1. etage. Foroven var der en lem for ifyldning af roesnit-

ter og forneden en lem i siden for udtagning af roesnitterne. Beholderne var indbyrdes forbundne med rørledninger, således at vandet kunne cirkulere fra den ene beholders bund til den næste beholders top hele vejen rundt. Med et system af ventiler kunne man lukke for vandgennemløb for hver beholder.

Princippet var, at varmt vand ca. 70° på sin vej gennem roesnitterne hele tiden mødte snitter med et større og større sukkerindhold og således udtrak sukkeret fra roesnitterne. Efter tur tømtes og fyldtes en beholder med roesnitte. I den netop fyldte beholder med nye snitter lukkede man herefter vandet ind fra beholderen foran, vand, som havde været gennem samtlige de andre beholdere efter tur. Det indeholdt nu maksimum af sukkerroernes sukker. Det kaldtes diffusionsaften eller bare saften. Herefter gentoges processen. Den næste beholder i vandets løbsretning blev lukket af, tømtes for snitter og fyldtes med nye snitter. Vandet fra beholderen foran ledtes til den, der blev lukket af, og saften tømtes ud. Således fortsatte man hele vejen rundt i en uendelighed, hele døgnet fra kampagnen begyndte til den sluttede. Modsat diffusionsapparatet, hvor der udvandedes 98% af sukkeret fra roerne, udvandedes der i diffusionsbatteriet kun ca. 70%.

Ifyldning af roesnitterne foroven på 1. etage foregik med håndkraft fra et transportbånd, som førte snitterne frem fra snitemaskinen. Arbejderen, som stod for denne ifyldning, blev kaldt »batterimester«. Han gav også ordre til dem nedenunder, når en beholder skulle tømmes. Disse arbejdere blev kaldt »udskrabere«.

Saften, der kom fra diffusionsapparatet, var en mørk, gråbrun noget uklar væske. Saften blev, inden den sendtes til Assens Sukkerfabrik, »forkalket«. Der blev tilsat kalk, for at forhindre at saften skulle gå i gæring og for at sterilisere saften. Saften blev herefter oplagret i en tank på Saftstationen og var nu parat til gennem en ledning til havnen at blive lastet i en af DDS's

skibe for at blive transporteret til Assens Sukkerfabrik. Her blev den rensat for kalk og blev raffineret til sukker, sådan som vi kender sukkeret i det daglige.

For at undgå bundfald i saften blev denne både i tanken på Saftstationen og i skibene under transporten til Assens holdt i cirkulation med røremaskiner.

Saftsejladsen mellem Kolding og Assens

Fra Saftstationens start i 1899 har overførslen af roesaften til Assens foregået med DDS's egne skibe.

I 1899 blev dampskibene S/S Gustav og S/S Adolf anskaffet. Skibenes tankkapacitet var hver på 260 m³. Uden for kampagnesæsonen blev skibene benyttet til transport af sukker, kul, kalk o.s.v. I de første mange år kunne »Gustav« alene klare safttransporten mellem Kolding og Assens. Den var 10 1/2 time om en dobbelttur og kunne således overføre 650 m³ pr. døgn. Senere anskaffede DDS sig dampskibene S/S Henriette, S/S Toto samt motorskibene M/S Carl og M/S Erik, som alle blev anvendt til både safttransport og anden fragt.

Under krigen 1940-45 måtte man ikke sejle om natten, kun i dagtimerne. Sejladsen blev i 1940 udført af de 2 skibe »Toto«, last 210 m³, og »Carl«, last 330 m³. Med en tur hver kunne de således overføre i alt 540 m³. Fra kampagnen 1941 blev »Toto« udskiftet med »Gustav«. Herefter kunne der overføres i alt 590 m³, hvilket satte grænsen for Saftstationens døgnproduktion.

Under krigen havde man også problemer med minerefare i bæltet. Nogle gange var ruten spærret, og i perioder var det også nødvendigt med ministrygerassistance. Forbudet mod natsejlad og minerefare skabte problemer for produktionsrytmen på Saftstationen, idet man ikke kunne få overført saften til Assens i samme takt, som man kunne producere den.

Saftsejladsen under krigen forløb uden ulykker, men at sejladsen ikke var ufarlig fortæller følgende: Den 21. oktober 1942 løb således færgen mellem Årø-

Sukkersaften pumpes ombord. 1943.

sund og Assens på en mine ud for sydspidsen af Årø. Med færgen var der sukkerroer fra Haderslev Næs til Assens. Mandskab og passagerer blev reddet.

Men også i fredstid kan der ske uheld. I kampagnen 1934 blev »Gustav« i tåget vejr og i lastet stand påsejlet i Kolding Fjord, et haveri, som medførte et stop på Saftstationen på 3 1/2 døgn. Roerne måtte i den tid sendes med jernbane til Assens. Den 17. september 1952 ved 22-tiden kolliderede »Carl« med et andet skib ved indsejlingen til Kolding havn, et uheld, som også fik stop af Saftstationen til følge.

Som et led i rationaliseringen af saftsejladsen opførtes i 1961 på Kolding Havns sydside ud for svajebassinnet en tank, som kunne rumme 550 m³. Ved hjælp af tanken kunne lastetiden nedsættes til ca. 1 time. Tidligere var lastetiden flere timer gennem den længere ledning fra Saftstationen. På Assens havn opførtes en lignende tank, hvorved lossetiden nedsattes tilsvarende.

Til Saftstationen fik DDS i 1961 bygget et nyt og større motorskib M/S »Beta« med 5 udtagelige tanke med en kapacitet på i alt 425 m³. »Beta« kæntrade ved prøvesejladsen i Norge efter en kraftig fuldkraftsdrejemanøvre med skævt lastede tanke. En ulykke, som ikke kostede menneskeliv, og som var nærmere mere komisk end tragisk. Kæntringen skete så langsomt, at både den danske og den norske besætning fra skibsværftet i Norge, hvor skibet blev bygget, kunne spadserere tørskoede fra dækket ud på skibssiden, efterhånden som skibet krængede for til sidst at stå på kølen.

Afleveringen af »Beta« blev forsinket et år og kunne således først indsættes i saftsejladser fra kampagnen 1962.

»Beta« kunne gøre 3 dobbeltture pr. døgn og ene klare safttransporten mellem Kolding og Assens. En »rundtur« med tømning og fyldning tog 7 timer.

Snavset fra roerne

Noget meget vigtigt for anlæggelse af en sukkerfabrik eller en saftstation var som sagt, at der skulle være mulighed for fremskaffelse af store mængder vand, og at man kunne komme af med det igen.

Hvad angår den største vandmængde – den, der skulle bruges for at spule roerne ind til fabrikken, har vandets renhed ikke haft den store betydning, og til dette brug har man på Saftstationen pumpet vandet direkte op fra åen. Rent vand til vask af roerne i roevasken samt til udtrækning af sukkeret i roerne fik man i de første mange år som kildevand fra en mindre sø, som har været beliggende lige syd for Saftstationen, senere måtte man med borer hente vand op fra undergrunden.

Vandet med snavset, som var fraseret roerne, og vandet fra roevasken ledte man i trærender ud på de tidligere fjordarealer nord og øst for Saftstationen. Smudsvandet indeholdt store mængder jord, sten, ukrudt, roeblade etc.

Fylden trækkes op på slisken og falder ned i tipvognene. Til venstre ses H. C. Ervald. (Foto: P. Thastum, 1951)

I årene 1916-17 blev åen på stykket fra Kongebrogade til udløbet i fjorden flyttet til et nyt åleje syd for A.L. Johansens fabrik, se billedet side 99.

I forbindelse med åforlægningen havde Kolding Kommune påtaget sig at flytte Saftstationens bane- og vejbro, men man valgte at bygge helt nye broer i beton,

som vi endnu kan se jernbanebroen. Vejbroen blev nu en offentlig vejbro. Vejdæmningen (Østerbrogade) med broen over Sydbanesporene blev først anlagt i 1923.

På det tidligere fjordareal syd for åen fik Saftstationen ret til at udlede smudsvandet og opfylde med snavset fra roerne. Området blev afgrænset mod øst med en dæmning (Fjordstien), og i forlængelse af dæmningen blev udført den træbro, som vi almindeligvis kalder »Sorte Bro«. De opfyldte arealer overdroges til de tilgrænsende ejendomme uden vederlag.

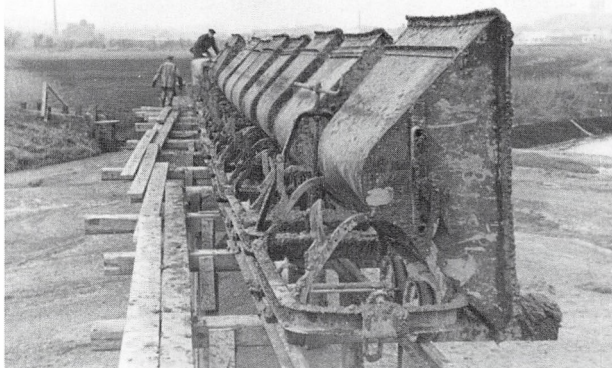
For årene 1899 – 1949 vil jeg tro, at snavset fra roerne har været ca. 5.000 m³ pr. år, i alt ca. 250.000 m³. Denne mængde er således skyllet ud og har fordelt sig på det tidligere fjordareal fra Saftstationen ud til dæmningen ved »Sorte Bro«, et areal på i alt ca. 100.000 m². Fra 1950 til 1970 vil jeg tro, at snavset har været ca. 6000 m³ pr. år, i alt ca. 120.000 m³. Denne mængde er delvis blevet transporteret og skyllet ud på fjordarealet, hvor vi i dag har den nye lystbådehavn.

Mine entreprenørarbejder 1949-1970

Når jeg interesserer mig for Saftstationen er det bl.a. fordi jeg som entreprenør i årene 1949-1970 har udført alt Saftstationens entreprenørarbejde og således fået interesse for denne virksomhed.

Mit første møde med Saftstationen skete i begyndelsen af 1949. Det år udbød Kolding Kommune i licitation et anlægsarbejde ved Saftstationen – et slemmebasin – omfattende nogle ca. 2 m høje dæmninger, anlagt i en firkant med sidelinier på ca. 75 m. Dæmningerne dannede således et bassin, hvori man fremover skulle kunne modtage smudsvandet fra roerne, og hvori snavset skulle kunne bundfælde sig.

Ved licitationen var mit tilbud langt det billigste, på ca. kr. 25.000. Det næste tilbud lød på ca. kr. 40.000, og de følgende tilbud var endnu højere. Jeg husker

Fyldet falder ned i tipvognene, hvorefter det køres ud på arealet, hvor vi nu har den nye lystbådehavn. Her tippes det og spredes til alle sider.

endnu, at mine kolleger kastede mig nogle drilske blikke på grund af min billige pris. Jeg klarede dog udførelsen af entreprisen i god stil og med en god fortjeneste. Fylden til opførelsen af dæmningen fik jeg nemlig næsten forærende. Den meste fyldjord fik jeg fra

udgravningen til det nye posthus på banegårdspladsen, et arbejde, som blev udført på samme tidspunkt, og denne fyld kostede mig kun 1 kr. pr. læs som betaling for den ekstra kørsel til Saftstationen. Den inderste fyld til kernen i dæmningen skulle udføres med ler for at give en vandtæt dæmning.

Denne lerjord fik jeg fra en udgravning til en ny væveribygning for Damaskvæveriet på Hollændervej, et byggearbejde, som mit firma også havde i entreprise. Den største udgift var mandskab til at modtage og regulere fylden i dæmningerne. I den østlige side af bassinet omfattede entreprisen også et overfaldsbygværk i beton. Gennem dette bygværk skulle skyllevandet løbe væk, når sten, jord etc. havde bundfældet sig i bassinet.

Når det var for Kolding Kommunes regning, at der skulle anlægges et slemmebassin ved Saftstationen, var årsagen den, at kommunen i 1945 af DDS havde købt et areal ved Saftstationen til brug for anlæg af et rensningsanlæg for kloakspildevand, et areal, som var beliggende langs med Kolding å og omfattede 40.750 m², og som købtes for 2,50 kr. pr. m² = 101.875,00 kr.

I købsaftalen havde kommunen ud over købesummen påtaget sig forpligtelsen til at anlægge det omtalte slemmebassin på Saftstationens grund samt til i 40 år at bekoste bortfjernelsen af den mængde materiale, som i den årlige roekampagne skylledes ud i bassinet. Forpligtelsen i købekontrakten, især bortfjernelsen af materialet i slemmebassinet, viste sig at blive et dyrt bekendtskab for kommunen.

I foråret 1950 fik jeg en henvendelse fra Kolding Kommune. Man spurgte mig, om jeg kunne oprense slemmebassinet og om, hvad det ville koste. Jeg udarbejdede et tilbud. Det kom til at lyde på ca. 35.000 kr. omfattende udgravning af de ca. 6.000 m³ fyld i bassinet og transport af dette til området øst for dæmningen ved »Sorte Bro«. Mit tilbud blev accepteret. Tilbudet skulle også gælde for en lignende ydelse de næste 2 år.

Materialet i bassinet havde for størstedelens ved-

Til højre i billedet ses tippegruben. Til venstre for den ses et jernstativ. Det er en del af hejseanlægget for tipping af roevognene. I tippegruben ses en stor jernspand, der er en del af den automatiske roeprovningstagnation. Spanden befandt sig nede i gruben, når vognene blev tippet og tømt for roer. (Foto: H.C. Ervald, 1950)

Det færdige roemagasin. Tippegruben for dette magasin blev først udført i 1953. Til højre i billedet ses roemagasin nr. 1, som blev udført i 1949. Oven over magasin nr. 1 ses transportbåndet fra tippegruben. (Foto: H.C. Ervald, 1952)

kommende nærmest konsistens som pløre. Jeg valgte derfor at udføre arbejdet ved hjælp af et slæbeskovlsanlæg. Det bestod af et spil med 2 spiltromler, en tromle med en kraftig wire til at hale slæbeskovlen med en »mundfuld« fyld ca. 1 m³ ind mod spillet og en tromle, som løb hurtigere og med en tyndere wire til at hale den tomme slæbeskovl retur. Returviren løb gennem en blok, som var fastgjort til et anker placeret på dæmningen over for spillet.

Ankeret blev flyttet sideværts, efterhånden som fylden gravedes væk. Fylden blev i slæbeskovlen, som var uden bund, trukket op på en træsliske, hvorfra fylden gennem et hul i slisken faldt ned i en tipvogn. Fylden blev med et tipvognstog på en skinnebane transporteret ud til området øst for »Sorte Bro«. På selve tippen kørte toget ud på en bro på pæle, hvorfra man uden besvær kunne tømme tipvognene, og fylden flød herefter af sig selv ud til alle sider. På de følgende billeder tror jeg, man får et godt indtryk af, hvordan det hele har fungeret.

Oprensningen af slemmebassinet var for mig en udmærket entreprise. For Kolding Kommune var det en udgift, som var væsentlig større end det, man havde kalkuleret med. En anden kedelig ting var, at de mange halvrådnede plantedele, som var i fylden, lugtede fælt, nu hvor der var blevet rodet i materialet. Dette gav en hel del gener for beboerne i nærheden. Selv fra beboerne i Strandhuse kom der klager over stanken. Aviserne fik nu fat i historien, og der blev en hel del kritik af kommunens dispositioner og især over den årlige udgift.

I 1953 fandt der på initiativ fra Kolding Kommunes en genforhandling af kontrakten sted mellem kommunen og DDS. Dette resulterede i en ændret metode for bortskaffelsen af smudsvandet fra roerne. Kolding Kommune projekterede og lod opføre en pumpestation ved fabrikken. Herfra trykkedes smudsvandet nu gennem en 370 m lang 40 cm ledning ud over terrænet mod øst. Ledningen endte ca. 5 m over terrænet, og

herfra løb så smudsvandet videre i en åben trærende ud til fyldpladsen øst for »Sorte Bro«.

Anlægsudgiften beløb sig til ca. 275.000 kr. Heraf betalte DDS et tilskud på 100.000 kr. mod at pumpehus med pumper blev DDS s ejendom. Kolding Kommune skulle stå for de årlige driftsudgifter, herunder kr. 2.000 pr. år til DDS for vedligeholdelse af pumpehus med pumper.

Den årlige udgift blev nu væsentlig mindre, nemlig ca. kr. 15.000 mod tidligere kr. 35.000, og man slap nu fri for alle lugtgener. Men alt i alt – Kolding Kommune kom til at betale det købte areal ca. 5 gange prisen for et tilsvarende areal på den tid.

Mine entrepriser på Saftstationen

Som det fremgår af det foregående, blev der efter 1949 foretaget en omfattende modernisering og rationalisering af alle Saftstationens anlæg: maskiner, veje, roedepoter, skibe etc.

Entreprisen for Kolding Kommune med anlæggelsen af slemmebasinet var nok årsagen til, at jeg kom i kontakt med forvalter L. Lambæk på Saftstationen og med DDS og således fik overdraget den første entreprise på Saftstationen.

Det første arbejde, som jeg udførte i 1949, var roemagasin nr. 1 med tippegrube – et ret omfattende jernbetonarbejde. Man har nok været tilfreds med det udførte arbejde, for i årene fremefter kom jeg til at udføre alt Saftstationens entrenørarbejde – uden licitationer, men til fast aftalte priser. Jeg husker et godt og tillidsfuldt samarbejde med Saftstationens nye forvalter fra 1952, V. Fogh Hansen og med ingeniør E.C. Nielsen fra DDS s ingeniøraftdeling i Assens.

I 1950 udførte mit firma 1200 m² betonveje på Saftstationen, et arbejde, som fortsatte i de følgende år, indtil næsten alle kørearealer var udført som betonbelægninger.

I 1952 udførte vi et nyt stort roemagasin i jernbeton,

et magasin, som i 1953 blev suppleret med en tippegrube.

I årene 1954-1960 udførte vi et nyt pumpehus ved åen, en ny vejerbod med gruber for brovægte, en betonetageadskillelse i fabrikken, et fundament for det nye safttrug og flere mindre betonbelægnings. I 1961 udførte vi fundamenterne for den nye saftbeholder på Kolding og Assens havne samt gravearbejdet for saftledningen mellem fabrikken og beholderen i Kolding.

Den sidste kampagne

I 1970 kørtes Saftstationens 72. og sidste kampagne. Kampagnen begyndte den 7. oktober kl. 8.00 og sluttede den 30. november kl. 19.30 = 56 døgn. I alt blev der oparbejdet 63.896 tons sukkersaft, som i tankskibet M/S »BETA« med 164 laster overførtes til Assens.

Roehøsten havde i kampagnen været meget besværlig. Markerne var meget opblødte efter langvarige nedbørsperioder, og flere steder havde man måttet efterlade op til 20% af roerne på markerne. Høsten blev alligevel over middel og uforholdsmæssig stor i forhold til Assens. Således måtte der i den sidste del af kampagnen overføres 6.125 tons roer til Odense, for at Kolding kunne slutte kampagnen samtidig med Assens. En epoke i Koldings historie var hermed slut. Men at leverancerne af sukkerroer fra Koldings Saftstation ikke er slut, fremgår af det før fortalte.

Melasse

Helt lukket i 1970 blev Saftstationen dog ikke. I 1957 blev der opstillet en melassebeholder på Saftstationen. Melassen bev sejlet med tankskibe fra sukkerfabrikkerne på Lolland til Kolding og pumpet ind til beholderen. Fra 1970 blev melasseanlægget passet af en chauffør, indtil det blev lukket i 1977. Fra da af er melassen blevet leveret med Sukkerfabrikkernes egne

tankbiler direkte fra Assens til forbrugerne. Melasse er et biprodukt, som fremkommer ved sukkerets raffinering, og anvendes til kreaturfoder.

Afslutning

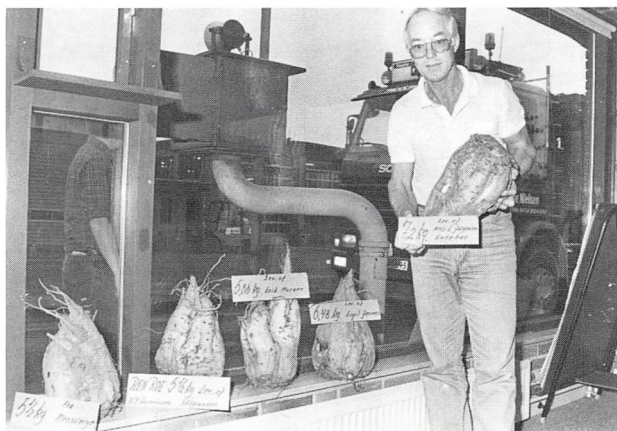
Assens Sukkerfabrik, hvortil Koldingområdet sukkerroedyrkere jo stadig leverer deres roer, fyldte i 1984 100 år. Samme år havde man på fabrikken en rekordstor produktion af sukker: 120.507 tons, hvilket var ca. 4 gange produktionen af sukker i 1970 og ca. 50 gange produktionen af sukker i 1950.

Sukkerhøsten i 1984 var i hele Danmark præget af en rekordhøst med en tilsvarende stor sukkerproduktion. Den stærkt stigende produktion i Assens efter 1970 skyldtes dog også, at Assens opland efter 1970 var blevet forøget med Odense Sukkerfabriks opland. Odense Sukkerfabrik kørte sin sidste kampagne i 1970. At den fra det år blev nedlagt, skyldtes både at den efterhånden var blevet noget indeklemt i Odense by og endvidere, at det at samle produktioenen på færre og større fabrikker var mere rationelt. En længere transport af roerne fra avlerne til fabrikken er jo i dag heller ikke noget problem.

Dansk sukkerproduktion blev i 1990 igen præget af et år med rekordhøst og med den hidtil største sukkerproduktion nogensinde. Roesåningen kom i 1990 tidligere i gang end normalt. Sommeren var præget af gunstige vejrforhold med en passende kombination af sol og nedbør. Roerne fik således en god og lang vækstperiode, hvilket også resulterede i rekordstore roer.

På billedet s. 109 ses eksempler på rekordstore roer, som i kampagnen er blevet indleveret til Assens Sukkerfabrik. Den største roe, som blev indleveret, var 8,5 kg og nåede ikke at komme med på billedet. Af roen på 7,2 kg vil der kunne produceres ca. 1 kg sukker.

Roekampagnen i Assens i 1990 startede den 26. september og sluttede den 19. december = 85 døgn, og der blev produceret 119.179 tons sukker, lidt mindre

end i 1984, hvilket skyldtes en reduktion i sukkerroea-
realerne fra 17.700 ha til 16.100 ha.

Fabrikken i Stege blev efter kampagnen i 1989 ned-
lagt, og oplandet blev overført til Nykøbing og Saks-
købing.

Sukkerfabrikken i Nykøbing var en privat fabrikk
(selvstændig i 105 år). Den blev købt og overtaget af
DDS efter 1989.

Fra og med 1990 er således al sukkerproduktion i
Danmark samlet under DDS og på 5 fabrikker.

Af den samlede produktion i 1989 på i alt 488.000
tons blev ca. 55 % eksporteret. Ca. halvdelen af sukke-
ret ca. 240.000 tons blev eksporteret til Norge, Færø-
erne, Island og England. Ca. 65% af alt sukker, der
bliver brugt i Norge, er dansk.

Dansk sukkerproduktion har nu i mange årtier væ-
ret en vigtig og betydelig del af dansk erhvervsliv. Ikke
bare producerer vi til vort eget forbrug af sukker – ca.
40 kg. pr. person pr. år, men mere end halvdelen af
produktionen eksporteres og er således en vigtig fak-
tor i vor handel med udlandet.

På sukkerfabrikkerne beskæftiges hele året rundt

mange faste medarbejdere, som i kampagneperioden
bliver suppleret op med en mængde løsarbejdere, i alt
omregnet til heltidsbeskæftigede ca. 2.200.

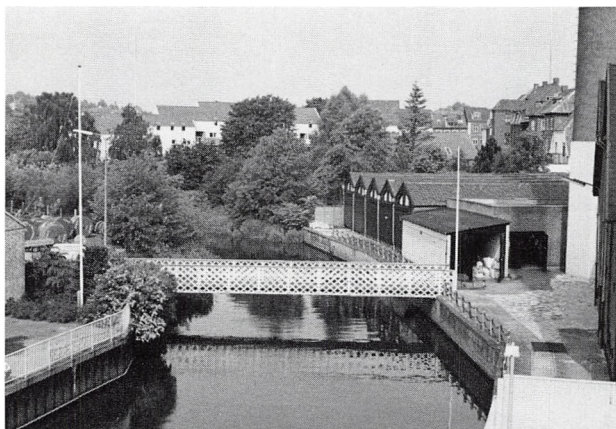
På ca. 14.000 landbrug, hvorfra sukkerroerne bliver
leveret, er der brug for megen arbejdskraft både til
roedyrkingen og høsten. I kampagnen er mange
vognmænd beskæftigede med transport af roerne.
Mange maskinfabrikker og værksteder er beskæftiget
med udvikling eller reparation af maskiner og redska-
ber til dyrkning eller behandling af sukkerroerne.
Sukkerfabrikationen med følgevirkninger giver så-
ledes arbejde og indtægter til mange mennesker i Dan-
mark.

Efterskrift

I forbindelse med Kolding ås forlægning mod syd i
1916-1917 var det egentlig meningen, at også Saftstati-
onens bro skulle flyttes med til det nye åløb, men man
valgte som skrevet at bygge en helt ny bane- og vejbro
i stedet for. Den gamle bro har derefter været overflø-
dig, men snart fik den igen en nyttig og en næsten sym-
bolsk placering.

Fra 1923 til 1967 har vi kunnet se broen i Hejls-
minde, hvor den var placeret over »Slusen«, som udløb-
et fra Hejls Nor til Lillebælt bliver kaldt. Fra 1864 til
1920 var landsdelene nord og syd herfor voldsomt ad-
skilte. Stedet var grænsested mellem Danmark og
Prøjsen. Broens indvielse den 21. september 1923 var
da også dengang en stor begivenhed, hvortil der var
mødt mange mennesker, deriblandt repræsentanter
fra amter, kommuner og fra rigsdagen og også fra Kol-
ding by.

Det var stiftsamtmand og kammerherre Barden-
fleth, som havde været drivkraften i broprojektet, og
som på broudvalgets vegne i sin indvielsestale blandt
andet udtalte: »Nu, hvor grænsen var blevet slettet, var
ønsket om en bro levende. Den åndelige bro mellem de
to sider af »Mindet« var aldrig blevet afbrudt. Nu ville

I forbindelse med åløbets flytning i 1916-17 blev også A. L. Johansens bro overflødig. Den blev oplagt på havnens oplagsplads og i 1948 flyttet til den nuværende placering ved elværket, hvor den gør nytte som forbindelse fra elværksbygningen på Rendebanen til KKF's administration og lager i Ålegården. (Foto: H.C. Ervald, 1991)

man bare have det materielle bragt i orden, og det var nu lykkedes». I sin tale takkede han også Kolding by, som havde støttet planen ved at forære os en jernbro, den tidligere »Sukkerbro, som man havde liggende.»

Broen var forsynet med jernbaneskiner i den ene side. Sydbanerne havde endestation i Hejlsminde. Herfra førte man et spor ned til broen. Der var planer om, at banen skulle videreføres til Christiansfeld, men det blev jo ikke til noget. I 1967 var broen ved at være opslidt. Den var meget rusten, og vej- og broanlægget var heller ikke tidssvarende mere. Der blev derfor i 1967 udført et nyt og mere retlinet vejanlæg og en ny og moderne vejbro i beton. Sådan som vi ser det i dag.

Kilder

Kolding Folkeblad. 1881-83, 1896-99 og 1950-53. De Danske Sukkerfabrikkers skøder fra 1899.

Vejle Amts Landvæsenskommissions kendelse vedr. regulering af Kolding å, 1917.

Slutseddel vedr. Kolding Kommunes køb af areal af DDS, 1945.

Overenskomst vedr. ændringer i ovennævnte af 1953.

Fra DDSs arkiv i Assens:

Diverse kampagnerapporter.

Overingeniør E.C. Nielsens foredrag, notater, bøger, hæfter, fotos, avisudklip m.m.

Lokalarkivet i Hejls vedr. broen i Hejlsminde.

Kolding Kommunes Dagpleje gennem 25 år

Af Tove Jørgensen

Den indstilling, at børnepasning er et offentligt anliggende, er ny. Så sent som i 50'erne var det den almindelige mening, at børnepasning kun var for de særligt trængende. Vuggestuepladser stod ikke til rådighed for de mere velhavende. Var man f.eks. så velstillet, at man havde råd til en bil, var det næsten utænkeligt, at man kunne komme i betragtning til en vuggestueplads. Så havde man også midler til selv at betale for sine børns pasning. Børnepasning var mere end nu en privat sag, ikke så meget politikernes problem.

Denne holdning ændrede sig igennem 60'erne. Man oplevede en økonomisk højkonjunktur i samfundet og fik dermed behov for stigende arbejdskraft. Kvinderne blev nødvendige på arbejdsmarkedet, og politikerne forsøgte at bevilge flere vuggestue- og børnehavpladser i takt med den hastigt stigende efterspørgsel på institutionsområdet. Men det var både omkostningsfyldt og uoverkommeligt at løse problemet udelukkende ved at bygge nye institutioner. Ventelisterne voksede i foruroligende grad, og presset fra utålmodige forældre ligeså. Nu var børnepasningen blevet et offentligt problem.

Behovet i Kolding lignede behovet mange andre steder, og med Socialministeriets cirkulære nr. 265 af 21. dec. 1965 blev der åbnet mulighed for dannelse af et alternativ til de bestående institutioner vuggestuen og børnehaven. Alternativet var, at såkaldte dagplejemødre kunne modtage børn i deres private hjem og her udføre pasning og pleje af børnene. Den kommunale dagpleje var – efter svensk forbillede – hermed også blevet en løsningsmodel for danske kommuner.

I Kolding var man hurtigt parat til at indføre denne ordning. Cirkulæret foreskriver, at børne- og ungdomsværnet skal føre tilsyn med de hjem, der er parat til at modtage børn i privat dagpleje, og at der kan blive tale om godkendelse, hvor »ansøgeren på fuldt forsvarlig måde kan påtage sig børnenes pleje og beskæftigelse«. Om et fastsat antal børn i den enkelte dagpleje udtaler cirkulæret sig ikke præcist. Der er tale om 3 eller flere børn som en mulighed, naturligvis forudsat myndighedernes godkendelse.

Dagplejeordningen i Kolding blev indført uden politiske sværds slag og offentlig bevågenhed. Der var et akut venteliste-problem, man ville løse, men ingen forudså, at ordningen skulle blive af længere varighed eller få større konsekvenser.

I Kolding blev den kommunale dagpleje en realitet fra 20. juni 1966, hvor det første af ialt 15 børn blev anbragt hos en dagplejemor. Forud var gået adskillige forhandlinger mellem Ragnhild Munch, der var chef for børneværnsafdelingen, socialinspektør Andreas Sørensen og lederen af en af byens to vuggestuer – vuggestuen på Agtrupvej – Martha Poulsen. Man ønskede fra myndighedernes side en erfaren leder til at klare denne for alle nye og ukendte opgave, som man anså for at være en nødvendig, men absolut midlertidig nødløsning for at afhjælpe det akutte behov for børnepasning.

Efter nogen betænkningstid indvilgede Martha Poulsen i at overtage ledelsen af dagplejen samtidig med den fortsatte ledelse af vuggestuen på Agtrupvej. Hun anede da lige så lidt som de andre implicerede, at

her blev grunden lagt til en kommende stor institution, der begyndte som en nødløsning, men hurtigt fik karakter af permanent ordning. For begyndelsen var spæd. Man annoncerede i pressen efter mulige plejehjem og fik mange henvendelser – især fra hjemmegående husmødre. En del viste sig ubrugelige som dagplejemødre, men der var alligevel kvinder nok at tage af til pasning af de 15 børn, dagplejen i første forsigtige omgang blev normeret til.

Før en godkendelse af dagplejemoderen sikrede man sig, at hun ikke kun ville have arbejdet for at stive en måske lidt vaklende økonomi af, men havde lyst og evner til at have med børn at gøre. Man undersøgte evt. straffeattester og sikrede sig, at dagplejemoderen var sund og rask. Man krævede af dagplejehjemmet, at det bestod af hus med have, så børnene let kunne komme ud i frisk luft. Og i første omgang måtte den enkelte dagplejer kun have 1 – 2 børn i pleje. Plejetilladelsen gjaldt for børn fra 0 til 3 år. Der blev fra kommunens side stillet en hospitalsseng til rådighed for hvert enkelt barn, og både stofbleer, kravledragter og andet skiftetøj blev stillet gratis til rådighed og vasket i et vaskeri. Dagplejemoderen skulle lægge vaskeklude, håndklæder, pudder, m.m. til og give børnene mad, mens de befandt sig i dagplejen. Barnevogne bragte forældrene hver dag med til dagplejen. I tilfælde af dagplejemoderens sygdom blev børnene anbragt i vuggestuen på Agtrupvej.

Det var en politisk beslutning fra begyndelsen, at dagplejen skulle koste det samme som en vuggestueplads, og det har været praksis gennem næsten alle de 25 år, dagplejen har eksisteret. Forældrebetalingen var i 1966 på 35 kr. i grundtakst pr. uge. Dagplejemødrene blev aflønnet med 90 kr. ugentlig og skulle deraf udrede forplejning til barnet. 1/3 af lønnen blev skattefri, da der foruden udgifterne til mad også måtte påregnes slitage på dagplejerens indbo ved børnenes ophold i dagplejehjemmet.

Fra starten blev det indskærpet dagplejemødrene,

at de havde tavshedspligt vedrørende børnenes og deres forældres private forhold, og at det var vigtigt, at den overholdtes. Og dagplejemødrene blev mindet om, at de jo kun havde børnene til låns, at børnene var og blev forældrenes. De blev advaret mod en mulig udnyttelse som babysittere om aftenen og i week-ender. Deres forpligtelser skulle ikke række længere end de fastsatte arbejdstider, der bestod af en rådighedstid for den enkelte dagplejemor på tolv timer i døgnet. Der var også rådighedstid om lørdagen og på halve helligdage. Det kunne for dagplejemoderen blive lange dage, når det første barn undertiden kom allerede kl. seks morgen, og det sidste måske blev afhentet kl. 17.30, hvilket ikke var usædvanligt.

Allerede i oktober 1966 blev der føjet endnu syv børn til de første 15, da en barneplejerske fik tilladelse til at indrette en såkaldt »privat vuggestue« med de 7 børn under dagplejen. Året efter måtte hun dog opgive af helbredsmæssige årsager, og så måtte de syv børn fordeles på et antal dagplejemødre. De 22 børn udgjorde det stabile antal indtil efteråret 1969, hvor normeringen blev sat op til 50 børn. Det var dog ikke ensbetydende med, at behovet for børnepasning var mættet. Allerede i januar 1967 berettede en lokal avis, at nu var der venteliste til institutionerne på 700. I november 1969 meldte Folkebladet om ventelister på 1230 børn. Det har været en generel tendens, at de lange ventelister har fået politikerne til at sætte normeringen lidt i vejret, men der synes også at være en tendens til, at ventelisterne derefter vokser meget hurtigt igen.

Administrationen af dagplejen havde de første år fra 1966 til 1975 til huse i kælderen i vuggestuen på Agtrupvej. Fra 1970 var den administrative byrde ved dagplejen blevet så stor, at lederen måtte være fuld-tidsbeskæftiget. Martha Poulsen fortsatte som dagplejens leder. Hun mindes det som en travl, men spændende tid. Egenhændigt administrerede hun dagplejen, godkendte nye dagplejehjem og vejledte dag-

En dagplejemor i 1970erne. Foto: Niels Lisberg.

plejemødre. På sin cykel fartede hun rundt og besøgte dagplejemødre. Dagligt var det en krævende opgave at få de forskellige berørte instanser til at indgå i et tilfredsstillende samarbejde. Der måtte tages hensyn til både børnene, forældrene, dagplejemødrene og de so-

cialle myndigheder, og alle parter skulle gerne indgå så problemfri forbindelser som muligt. Naturligvis var der lejlighedsvise knuder, der skulle redes ud. Der kunne – og kan – let opstå problemer i forholdet mellem forældre og dagplejemødre, og ofte er det vigtigt,

at en tredje instans kan træde til som problemløser.

Et af de største problemer, man fra starten af dagplejeordningen havde at kæmpe med, var den temmelig massive modstand, man mødte fra de etablerede vuggestuere og børnehavers organisationer. Nogle pædagoger anså med slet skjult hån dagplejemødrene for at være uden pædagogisk indsigt. De så skævt til, at kommunen ansatte uuddannet personale – fortrinsvis hjemmearbejdende husmødre – til børnepasningen. Lidt brødind var der vel også skjult i foragten? Men mange dagplejemødre måtte i starten kæmpe med mindreværdsfølelser påført af de noget krigeriske pædagoger, og der måtte arbejdes energisk fra ledelsens side på at overbevise de skeptiske om, at dagplejen var et jævnyrdigt tilbud på linje med vuggestuen og børnehaven. Der blev i dagspressen og i fagblade ført offentlig diskussion på landsplan. Tilhængerne af dagplejen fremhævede det positive i det hjemlige miljø, barnet mødte i dagplejehjemmet og den større varme og kontakt, det fik til eet voksent menneske. Her kunne det enkelte barns behov bedre opfyldes og lidt sarte børn blive bedre beskyttet. Pædagogerne understregede til gengæld dagplejernes mangel på viden og sikkerhed, deres isolerede hverdag og de manglende udfoldelsesmuligheder for børnene. På institutionerne fik børnene flere sociale kontakter og oplevelser. Debatten var lang og energisk, og også mange forældre tilkendegav deres mening for og imod dagplejen.

Der kunne da også for den enkelte dagplejer være problemer med arbejdsvilkårene. For nogle følte arbejdet meget isoleret. Man var forpligtet på børnene dagen igennem og savnede ofte nærmere kontakt til andre voksne. Nogle kunne føle, at de savnede tid til deres egne børn og de lidt større børn i dagplejen. For andre opstod der konflikter af ægteskabelig art, hvis ægtemanden ikke syntes, hans kone nåede det samme arbejde i hjemmet, som hun tidligere havde klaret som traditionel husmor.

Den første dagplejeleder, Martha Poulsen, mindes,

at der i marts 1970 afholdtes et fælles kursus for personale ved dagplejen. Det var første møde på landsplan mellem de nye dagplejeledere, og man oplevede glæden ved at træffe ligestillede for at drøfte fælles problemer og forsøge at lægge fælles retningslinjer for dette nye foretagende, som dagplejen var for alle deltagerne. Pionerånden var stor, og det samme var viljen til at få et godt resultat. På kurset var repræsentanter for Direktoratet for Børne- og Ungdomsforsorgen, der lyttede til de forskellige dagplejelederes erfaringer og problemer og inddrog dem i deres arbejde på den første vejledning, der et par år senere blev udgivet for dagplejen fra Socialministeriet. Samme vejledning er med jævne mellemrum siden blevet revideret.

Der var et stort behov for organisering af dagplejeledere og -assistenter. Den 28. oktober 1971 indgik Kommunernes Landsforening og Dansk Kommunal Arbejderforbund overenskomst vedrørende løn- og ansættelsesvilkår for dagplejeledere, afdelingsledere og assistenter i kommuner uden for hovedstadsområdet. De blev tilsluttet afdelingen for socialpædagoger. Først et par år senere blev også dagplejemødrene organiseret i Dansk Kommunal Arbejderforbund. Det skete i 1973 efter længere tids forhandlinger med kommunen. Herved opnåede dagplejemødrene at få forbedrede økonomiske kår og øget sikkerhed under ferie, sygdom og arbejdsløshed.

I 1973 skulle dagplejen vokse til 105 børn. Det blev nødvendigt med en medhjælp, og 1. januar 1974 blev Lillian Lethin ansat. Samme år blev der givet tilladelse til, at aldersgrænsen for dagplejebørn kunne sættes op, så også børn over tre år kunne blive passet i dagplejen. Og dagplejens kontor holdt flyttedag. Fra maj 1974 var den nye adresse på Socialforvaltningen, først på Rendebanen og fra 1977 på Sct. Nicolai plads.

I et par år sorterede den centrale pladsanvisning under dagplejeledelsen, men det var dels et stort ekstra arbejde at påtage sig, dels var man vel ikke helt fritaget fra mistanke om at favorisere forældre, der øn-

Dagplejemødre på kursus november 1972. Foto: Folkebladet Sydjylland.

skede børnene anbragt i dagpleje. Så i 1975 blev pladsanvisningen udskilt fra dagplejen, hvilket gav bedre tid til det væsentlige arbejde med børnene og dagplejemødrene.

For at støtte og dygtiggøre dagplejemødrene var ledelsen allerede tidligt optaget af at arrangere kurser og sammenkomster, hvor dagplejemødrene kunne mødes og drøfte fælles anliggender og samtidig dygtiggøre sig. Man anbefalede varmt de nye dagplejemødre at deltage i et såkaldt grundkursus af 69 timers varighed. På kurset fik dagplejerne en bred indføring i em-

ner som spædbørns- og sundhedspleje, almen børnepsykologi, praktisk pædagogik, børnebeskæftigelse og sociallære. Det første kursus fandt sted som kursus under LOF i efteråret 1972 og havde stor tilslutning af dagplejemødre. Fra 1981 blev grundkurset obligatorisk. Senere kunne man så melde sig til suppleringskurser af mere specielt indhold som f.eks. samarbejdsrelationer, det handicappede barn og pædagogik og beskæftigelse. Ud over kurser arrangerede dagplejen også mere uformelle hyggeaftener og aftener, hvor man læste litteratur med relation til børn, så film eller

hørte på foredrag og bagefter havde fælles drøftelse af emnet.

I 1976 dannedes et forældreråd, der tog initiativ til sammenkomster af forskellig art for forældre, børn og dagplejere. F.eks. arrangerede man den 28. februar 1978 kl. 14 fastelavnsfest for både børn og voksne i gymnastiksalen på Markdannerskolen, mens festen om aftenen var forbeholdt de voksne. Forældrerådet eksisterer stadig og består af 7 medlemmer valgt af forældre-kredsen. Det beskæftiger sig med dagplejefor-midlingens pædagogiske arbejde, med budgettet, be-handler problemer, som medlemmer af forældre-kredsen ønsker drøftet og tilrettelægger også flere gange årligt fester og aktiviteter af forskellig art.

I midten af halvfjerdserne var den økonomiske op-gangsperiode slut. Nu var det krisetider med arbejds-løshed og depression i kølvandet. Ventelisterne til dag-institutionerne var så godt som afskaffet i 1975, og i 1976 var der ikke mindre end 10 ledige vuggestueplad-ser. Men der var kun tale om en ganske kort periode med manglende pasningsbehov. I 1979 var dagplejen vokset til 315 børn. Der var 170 børn under 3 år, 95 børn over 3 år og 50 børn i alderen mellem 6 og 10 år.

Dagplejen var gradvis blevet en stor institution. Den 1. januar 1980 gik Martha Poulsen på pension og blev efterfulgt af dagplejeleder Jonna Mols. Da var der 405 børn i dagplejen fordelt mellem 105 dagpleje-mødre. I ledelsen var foruden dagplejelederen nu 4 dagplejeassistenter, og der var rigeligt at se til med kontakten til de mange dagplejemødre. Som assisten-ter valgte man gerne pædagoguddannet personale. Egentlig var man underbemandet med tilsynsførende personale. Det ideelle ansås for at være en dagplejeas-sistent pr. 50 børn, men det almindelige mønster blev ca. 70 - 80 børn pr. dagplejeassistent.

I 1980 indførtes engangsbleer i dagplejen, da vaske-riudgifterne efterhånden var vokset uforholdsmæssigt meget.

Forældrerådet udgav fra 1979 og et par efterføl-

gende år med kortere eller længere mellemrum et lille fotokopieret blad kaldet »Barnegynt». Skønt der ofte af redaktøren klagedes over passivitet hos læserne, kom mange forældre og dagplejere til orde i bladet. En dagplejer kunne f.eks. ikke skjule sin irritation over, at nye forældre gav for dårlige eller forkerte oplysninger om det lille nye barns spise- og sovevaner, mens dag-plejeren IHB ytrede sig med følgende lille hjertesuk

Der leges både inde...

(oktober 1981): »Mon ikke det var muligt at dagpleje-assistenten kunne gå lidt før de nye forældre. Jeg tror det ville give et helt andet forhold, hvis de nye forældre og dagplejeren selv kunne sidde og sludre lidt bagefter. Jeg er ihvertfald blevet glædeligt overrasket over et forældrepar nu hverdagen er begyndt.« Hanne ville gerne inspirere de andre dagplejemødre til deltagelse i kursus og skrev til »Barnegynt»: »Hej dagpleje-

... og ude.

mødre! (fra en ret ny dagplejemor) Jeg har gået på kursus her i vinter, og sæsonen er desværre slut nu. Men hvor har vi haft det hyggeligt. Vi har snakket børn og grinet og diskuteret, så det battede noget – samtidig med at vi har lært meget fagligt, ikke mindst af hinanden. Problemer, som man selv gik og tumlede med, er ligesom ikke så store, når man hører de andres meninger og deres måde at løse dem på. Jeg synes, I skulle tage at melde Jer til på kursus næste år. Man får tilmed bevis på det!»

Pr. 1. maj 1985 var der 504 børn i dagplejen. Men stadig måtte man leve med ventelisteproblemet. 125 børn var skrevet op til en max. 32-timers ugentlig dagplejeplads, mens 240 børn stod på venteliste til en max. 43 1/4 timers ugentlig dagplejeplads.

1. oktober 1986 skiftede dagplejen ledelse, idet Eigil Jensen tiltrådte som ny dagplejeleder. Jonna Mols var fratrådt lederstillingen 1. januar 1986, og i den mellemtiliggende tid havde Birthe Jensen været konstitueret i stillingen.

Året efter – maj 1987 – skiftede dagplejekontoret endnu engang opholdssted, da der var mangel på plads i Socialforvaltningens bygning på Sct. Nicolai plads. Man fik overdraget kontorer i Olaf Ryesgade 7 Y.

Den nye dagplejeleder tog initiativ til en fastere struktur på samarbejdet dagplejemødrene imellem. Allerede fra den tidlige start havde dagplejemødrene haft fælles arrangementer, men det havde været mere afhængigt af den enkelte dagplejemors eget initiativ, hvor megen kontakt hun fik til sine med-dagplejere. Nu blev dagplejerne inddelt i planlægningsgrupper på 5-6 dagplejere med deres ca. 20 børn, der mødtes regelmæssigt til fællesarrangementer. Man har nu ugentlige arrangementer som f.eks. gymnastik, dukketeater, sang og leg. Der er afsat et bestemt årligt beløb til de enkelte grupper, så man også kan tage på udflugter, og det kan være en tur til Legoland, Odense Zoo eller besøg på en bondegård. Der bliver også knyt-

Dagplejebørn 1990. Cirkus »Miniput».

tet kontakter til forsk. institutioner, f.eks. plejehjem. En særlig opgave fik man i oktober 1990, hvor plejehjemmet »Låsbyhøj« fejrede 80 års fødselsdag og bad dagplejen komme og underholde. Man arrangerede en flot cirkusforestilling, hvor de små dagplejebørn optrådte i rollerne som »de helt fantastiske stærke mænd«, »de sjove klovne«, »de fire meget dygtige line-

dansere« og »de mystiske spøgelser«. Der var også hundekunster af forskellig slags, og alle – små som store – havde en fin dag.

I øvrigt deltager også i årets løb mange børn og dagplejere i børnebibliotekets arrangementer. Der er film- og teaterforestillinger beregnet for de mindste. Mange har også gjort det til en tradition ved juletid at

tage del i dansen omkring juletræet på Koldinghus. Det er kun et par eksempler på fælles aktiviteter, som vægtes højt. Det anses for vigtigt, at børnene mødes med andre børn fra andre dagplejer, og at de lærer de andre dagplejere at kende. Så er dagplejerne ikke så fremmede for børnene, når de i ferier eller under dagplejerens sygdom må flyttes i en anden dagpleje.

I takt med den generelle arbejdstidsnedsættelse blev også dagplejernes rådighedstid nedsat. Maj 1987 blev rådighedsforpligtelsen nedsat til max. 55 timer ugl. og max. 11 timer dgl. To år senere blev den maksimale ugentlige rådighedstid nedsat til 49 timer. Det enkelte barn må højst være i dagplejen 45 timer ugl. Samtidig blev det vedtaget, at ingen dagplejer må have mere end 4 faste børn i dagpleje. I ferietiden og under dagplejerens sygdom er man dog forpligtet på at passe børn fra andre dagplejer, så antallet af børn kan i de tilfælde overskride det fastsatte mål.

I dag - i 1991 - gælder den regel, at det enkelte barn højst må opholde sig i dagplejen 45 timer om ugen. Dagplejerens samlede ugentlige rådighedstid er på max. 48 timer og ligger sædvanligvis mellem kl. 6 og 18. Dagplejeren er lønnet, så hun som mindstebetaling får løn for tre børn, også i perioder, hvor hun evt. har færre børn.

Fra dagplejens start blev det af kommunalpolitikerne bestemt, at prisen for en dagplejeplads skulle være den samme som for en vuggestueplads. Først i 1988 blev denne regel fraveget, og pr. 1. august 1991 koster en 48 timers dagplejeplads 1290 kr., mens en vuggestueplads koster 1595 kr.

Nu er det meget almindeligt, at dagplejeren har en uddannelse som f.eks. korrespondent, pædagog eller HKer. Hun vil ofte vælge at arbejde som dagplejer, hvis hun selv har børn i hjemmet eller ikke har kunnet få noget arbejde, hvor hun kan bruge sin uddannelse. Som hovedregel må der i dagplejehjemmet ikke være mere end fire børn, incl. dagplejerens egne, hvis de er i førskolealderen. Man skal som dagplejer have erfa-

ring med børn og have social forståelse og evne til at pleje og beskæftige dagplejebørnene. Man skal også være parat til at indgå i løbende samtale med barnets forældre. Ofte har forældrene et sæt holdninger og normer, dagplejeren et andet. Det stiller visse krav til fleksibilitet hos begge parter.

Før en ny dagplejer bliver godkendt, finder der flere besøg og samtaler sted. I første omgang besøges den kommende dagplejer af to dagplejeassistenter, der danner sig et indtryk af ansøgeren. Er der tvivl om ansøgerens egnethed som dagplejemor, vil der ofte blive tale om flere besøg. Desuden aflægger ansøgeren besøg på dagplejekontoret, hvor hun bliver orienteret om arbejdsvilkår og har mulighed for at få svar på eventuelle spørgsmål. Inden for det første halve år efter sin ansættelse som dagplejer skal hun deltage i et 14-dages grundkursus, og der er efterfølgende mulighed for at deltage i diverse kurser, der tilbyder uddannelse i ernæringsrigtig og sund mad, i løfteteknik, samarbejde, etc. Der lægges fra dagplejeledelsens side stor vægt på deltagelse i kurser, og der er god tilslutning til de fleste kurser hos dagplejerne. Der har været ansat en enkelt mand som dagplejer, men ellers er det et kvindedomineret arbejdsområde.

Mandag den 8. april 1991 fejrede dagplejen sin 25 års beståen med et storstilet arrangement. Man havde engageret Cirkus Dannebrog til en forestilling på Tvedvej. Alle dagplejere med børn over et år var inviteret. Desuden blev de første dagplejere og den første leder, samt repræsentanter for social- og sundhedsforvaltningen indbudt. Ialt 950 børn og voksne mødte op, adskillige iført festlig udklædning, som invitationen lød. Det blev et par fornøjelige timer, hvorefter enhver tog hjem til sit.

Ved det kommunalpolitiske budgetforlig for 1992 - indgået i september 1991 - blev der normeret 400 nye pladser, der skal fordeles på de forskellige institutioner. Det vil for dagplejen betyde endnu en udvidelse af dagplejere fra de nu eksisterende ca. 275 og af dag-

Oktober 1989. Den officielle indvielse af dagplejens nye kontorer i Olaf Ryesgade 7 K. Socialudvalgsformand Bent Ginnerskov Jensen får hjælp af to-årige Anna. Foto: Ole Friis.

plejepædagoger, hvoraf der nu er ansat 12. Desuden rummer staben en kontorassistent, to distriktsledere (een for det nordlige område og een for det sydlige område) og dagplejelederen.

I dag tror ingen politikere på en fremtid uden dagplejen. Socialudvalgsformand Villy Søvnald mener, at

forældre principielt bør kunne vælge den pasningsform, de selv synes er den bedste for deres barn. Han tror ikke, dagplejen vil blive ved at vokse så meget, som den har gjort, men mener, der vil være en naturlig grænse for vækst, da udbuddet af dagplejere ikke er ubegrænset. Han mener, det er godt, man stiller store krav til kvinder, der vil arbejde som dagplejere og støtter bestræbelserne for at højne kvaliteten endnu mere gennem kurser.

Siden september 1989 har dagplejeformidlingen haft kontor i Olaf Ryesgade 7 K.

Koldingbegivenheder

1. september 1990 – 31. august 1991

Af Søren Flø Sørensen

Pressen

De to lokalradioer Radio Kolding og Nærradioen i Kolding fordobler i løbet af 1990 deres lyttartal. 22.000 lytter til dem hver dag. (19/12)

Jydske Tidende udkommer for første gang som Jydske/Vestkysten. (15/1)

De Bergske Blade, herunder Folkebladet Sydjylland, købes overraskende af finansmanden Klaus Riskjær Pedersen. (19/12)
Den nye ejer vil renovere bladkoncernen i løbet af 1000 dage. (21/3)

TV-Trekanten, der produceres i Fredericia, kan også ses i Kolding fra 1.9.1991. (1/9)

Kolding Kommune og andre offentlige myndigheder

Der skabes et bredt forlig om budget 91 bestående af Socialdemokratiet, Venstre, Konservativt, Borgerlisten og Kristeligt Folkeparti. Forliget indebærer besparelser på i alt 109 mill. i form af reduktioner og takstforhøjelser. Kommuneskatten skal nedsættes med 0,1% i 1992, 0,2% i 1993 og 0,2% i 1994. (11/9)

Kolding Kommune indfører åbne udvalgsdagsordener fra 1. oktober. (12/9)

Kolding Kommune begynder for alvor at sælge ud af sine ejendomme for at få penge i kommunekassen. (15/9)

Toldkammeret i Domhusgade betjener kunder for sidste gang fredag den 28.9.1990.

Herefter flyttes ekspeditionen til Vejle. Godsregistreringen på Metalvej fortsætter indtil videre. (30/9)

Byrådet nedsætter et ligestillingsudvalg med 13 medlemmer med byrådsmedlem Margit Vestberg som formand. Et flertal er kvinder. (9/10)

Lissa Mathiasen fra Vanløse bliver valgt til S-kandidat i Kolding-kredsen efter Bernhard Tastesen. Hun sidder allerede i Folketinget, valgt i Århus. (25/10, 15/11)

Som én af de første kommuner i Danmark er Kolding klar med en detaljeret beredskabsplan. (8/12)

Socialdemokratiets nye kandidat i Koldingkredsen Lissa Mathiasen og Venstres nye kandidat Eva Kjer Hansen får begge mange personlige stemmer og bliver indvalgt ved folketingsvalget, mens de konservatives Peter Sterup og SF'eren Villy Søvnald ikke opnår valg. (13/12)

Økonomiudvalget vedtager at gøre Boligforvaltningen til en del af Teknisk Forvaltning. Boligudvalget fortsætter uændret. (5/2)

Et lokalradioprogram med kommunale nyheder starter. (1/6, 6/6)

Kolding Kommune udsender Visionsavis og opfordrer borgerne til at give gode forslag til byens videre udvikling. Man vil præmiere utraditionelle forslag blandt de indsendte. Vindere af Kolding Kommunes visionskon-

kurrence bliver: Nr. 1 9.a fra Dyrehaveskolen med et forslag om udnyttelsen af et areal ved Skamlingvejen, nr. 2 Børge Aarøe fra Varmark om Sdr. Stenderups fremtid og nr. 3 Tove Jørgensen med et projekt om at gøre musikskolen til et musikhus. (9/8)

I den gamle dampcentral på Rendebanen indrettes KKF-kundecenter. (30/8)

Foreninger

I forbindelse med Kolding Rideklubs 100 års jubilæum indvies en ny ridestald ved Bøgelund. (24/9)

En privat venskabsforening stiftes ved siden af det kommunale venskabsbyudvalg. Den første formand bliver tidligere byrådsmedlem Gunhild Duc. (20/11)

Foreningen Multi-Rock stiftes. Foreningen vil arbejde for at Kolding får et musiksted, hvor byens amatørbands kan øve sig, og hvor grupperne kan vise deres kunnen. (30/11)

Uddannelse

Kolding Tekniske Skole indvier et nyt højteknologisk robotsystem for metalindustrien kaldet FMS (Flexible Manufacturing System). (8/10, 11/10)

Folketingets finansudvalg bevilger 10 mill. til etablering af jordbrugs- og dyrebrugsuddannelse på Vrandrup Østergård. (25/10)

Adjunkt Bent William Rasmussen forsvare

KKF indviede Kundecenter i elværkets gamle dampcentral på Rendebanen. Foto: Birgitte Heiberg.

ved Handelshøjskole Syd Danmarks første licentiafhandling om revision. Afhandlingen handler om den manglende tillid mellem revisor og klient. (8/11)

Byrådet beslutter som et led i de kommunale besparelser at lukke Nørreskovskolen fra sommerferien 1991. (27/11)

Handelshøjskole Syd indvier nye lokaler i det gamle sygehus på Engstien. (28/11)

Kolding Realskoles nye idrætshal ved Kolding Stadion indvies. (30/11)

Et flot legeland indvies ved Lyshøjskolen. Det er bygget i et samarbejde mellem lærerne på skolen, fritidsordningen på skolen og forældrene. (7/2)

Kolding får en hotel- og restaurationskole i det tidligere Nørremarksbibliotek. (6/3)

Skoleinspektøren på Ålykkeskolen, Freddie Strøm, kommer i pressens søgelys, da han afkræver eleverne i 8. klasse skriftlige erklæringer om, at de vil rette sig efter skolens reglementer om ordentlig opførsel med trussel om bortvisning, hvis det ikke sker. (20/3-23/3)

Riis Toft Skole sælges til Monberg og Thorsen for 15 mill. kr. Skolen skal ombygges til ældreegnede boliger. (25/6)

Kultur

Skulptur af Hans August Andersen »Pagode« afsløres i Den Geografiske Have. Den er betalt af 11 sponsorer. (10/9)

Kolding Stadsarkiv har 25 års jubilæum som lokalhistorisk arkiv. (9/9, 14/9)

Bangårdpladsens nye granitskulptur af Poul Isbak afsløres. Skulpturen indeholder granitblokke fra Norge, Sverige, Portugal og Brasilien. (10/9)

Koldings eneste filialbibliotek, Nørremarks-

biblioteket, må lukke som følge af de kommunale nedskæringer. (5/10)

En stor udstilling om maleren og keramikeren Svend Hammershøi åbner på Koldinghus. Udstillingen flyttes senere til Københavns Kommunes ustillingsbygning Nikolaj. (13/10)

Kolding Revyen 1991 droppes efter underskud. (2.11)

Trapholt fejrer færdiggørelse af P-plads, ny elevator, mellemgang til tandlæge Gustav Linds tidligere villa og åbning af Fransisca Clausen udstilling. (22/11, 25/11, 27/11) Muscet tildeles EF's pris for særlig god planlægning for handicappede i offentligt tilgængelige bygninger. (5/12)

Muscet på Koldinghus oplever i 1990, at besøgstallet stiger fra 79.000 til 120.000. (21/12)

Kolding Teater indvies. Åbent hus-arrangementet blev besøgt af tusinder. (14/1)

Dalby Borgerforening fejrer 125 året for det første sognerådsmøde i Dalby 18.1.1866 med en lokalhistorisk udstilling i Øvelseshuset. (16/1)

Biblioteket åbner i et hjørne på hovedbiblioteket en ny afdeling med nyere efterspurgt underholdningslitteratur. Afdelingen benævnes »Prikken«. Bøgerne kan lånes i 14 dage og kan ikke reserveres. (30/4)

Jes Nordbys mobil på Kolding Teater indvies. (1/6)

Vandkraftværket Harteværket, der endnu fungerer, åbner et lille museum, som er åbent en gang ugentligt. (23/5)

Lejerbo lader en skulptur af en søhest opstille ved plejehjemmet Basagerhus i Nr. Bjert. Skulpturen er udført af billedhuggeren Henrik Voldmester. (25/5)

40 foreninger deltager i et stort kulturelt

Der var premiere på Kolding Teater i weekenden 12.-13. januar. I åbent hus-arrangementet lørdag eftermiddag stod byens foreningsliv for underholdningen, og tusinder så det nye teater. Foto: Ole Friis.

marked på Staldgården kaldet Staldgårdscocktail. Det arrangeres af Kulturelt Samråd. (30/5, 1/6)

Skulptur af billedhuggeren Finn Nielsen indvies ved Skippergården. Giver er Th. Petersens enke Elisabeth Petersen. (8/8, 9/8)

Kolding Teaterkreds har sin hidtil bedste sæson med 28% større salg end i 1985/86, der var den hidtil bedste sæson. Årsagen er naturligvis de forbedrede teaterforhold med ibrugtagningen af Kolding Teater. (21/8)

Socialt arbejde

I november 1990 har Kolding Kommune 488 flygtninge. Tallet er steget kraftigt fra 291 ved årskiftet 1989/1990. (22/11) Ved udgan-

gen af august 1991 var tallet steget til 502.

Plejehjemmet Basagerhus i Nr. Bjert bliver efter ombygningen til Basagerhuscentret. Det er nu pleje- og omsorgscenter for alle ældre i Nr. Bjert, Strandhuse, Eltang, Sdr. Vilstrup og Nr. Stenderup. (27/11, 1/12)

Socialudvalget beslutter forsøgsvis at distriktopdele socialforvaltningen med lokale kontorer i det nordøstlige Kolding, omfattende Basagerhus, Højegården og dagecentre Svinget i Viuf og Toften i Bramdrupdam. Socialrådgiverne får fast træffetid i disse centre. (17/1)

Koldings pensionister får deres egen avis, som de selv skal skrive og redigere fire gange om året. (12/2)

Staldgårdscocktail den 1. juni. Foto: Stadsarkivet.

Foreningen Kolding Flygtningevenner opløses. (27/2, 24/3)

Ældre Sagens lokalkomite indretter rådgivning for ældre to gange om ugen på biblioteket. (2/8)

Beoerprojektet Munkebo, der som initiativtagere har haft en gruppe lærere og studerende fra Kolding Seminarium, er formelt afsluttet. Det har ikke helt levet op til de stillede forventninger, men har dog skabt et større fællesskab for områdets beboere. (9/8)

Bybilledet og trafikken

A.A.B. har ved en arkitektkonkurrence valgt det københavnske arkitektfirma Hvidt og Mølgaard til at renovere boligbyggeriet Skovparken. Projektet omfatter byggeri af

90 nye boliger og bl.a. nye tage til de nuværende boliger. (15/9)

Det flydende »Fiskehuset« på havnen fjernes, og fiskeshandler Anker Nielsen flytter op på Tvedvej. (7/11)

Koldings torv holder fortsat til på Pakhustorvet tirsdag og fredag, men det bliver tilladt at sætte markedsboder op på torvene i den indre by fredag og lørdag. (21/11)

1990 byder på en stor stigning i boligbyggeriet. 410 boliger bliver færdiggjort. (7/1)

Miljøministeren giver Kolding Kommune tilladelse til, at fredningen af Nicolai Skole ophæves. Kun den gamle, gule borgerskole og Katrinegadesalen, det tidligere gymnasstikhus, skal fortsat være fredet. (16/1)

Rødjakker - arkitekter med røde jakker - skal i den kommende tid registrere alle bevaringsværdige bygninger i Kolding Kommune fra før 1940. Resultatet bliver et kommuncatlas over bevaringsværdige miljøer i kommunen. Det udgives af Planstyrelsen og Kolding Kommune. (7/2)

Jernbanegade 31, gennem flere år en tom eller halvtom repræsentant for 80ernes kontorbyggeri, udlejes til forsikringselskabet Codan. (26/2)

Det nye havnekontor på Jens Holmsvej indvies (13/4). Huset er tegnet af arkitektfirmaet Juuls Tegnestic I/S og præmieres som smuk nybygning. (2/6)

Det nye T-kryds ved Vejlevej/Ndr. Ringvej åbner. Samtidig lukkes Nørregade ved Ndr. Ringvej. (12/6)

Erhverv

Kolding oplever et fald i salget af erhvervsgrunde. I 1989 solgtes 200.000 kvadratmeter og i 1990 165.000 kvadratmeter.

Hotel Scandic åbner 1. september 1990. (3/9, 7/9)

Slotsmøllens øl opnår ved verdensudstillingen i Bruxelles guldmedalje for »fremragende brygteknisk smagfylde og øllets udseende«. (12/10)

Firmaet Sondex A/S på Værkstedsvej får verdenspatent på delelementer til pladevarmekvæslere. (25/10)

Danish Crown-koncernen i Kolding fyrer yderligere 34 medarbejdere. På mindre end to år er antallet af ansatte reduceret fra 550 til 66 medarbejdere. (7/12)

Diskotek og natklub Al Capone åbner i den tidligere teatersal på Industrien i Jernbanegade. (8/12)

Kolding har fået mindst 500 nye arbejdspladser i 1990, oplyser Kolding Erhvervsråd.

De to største er Hotel Koldingfjord og Hotel Scandic. Samtidig er store arbejdspladser nedlagt, bla. bliver Tulip, nu Danish Crown, kraftigt reduceret. (13/12)

Økonomiudvalget godkender, at Bilka (Dansk Supermarked), Islef og Sparekassen Sydjylland kan bygge et 36.000 kvadratmeter storcenter mellem Kolding og Bramdrupdam for en købspris på 26 millioner. Borgerlisten og Kristeligt Folkeparti ønsker jordsalget i licitation, (18/12) hvilket dog ikke ønskes af de øvrige partier. Salget godkendes af byrådet. Det sætter punktum for 15 års centerdebat i Kolding. (11/1-15/1, 29/1, 25/6)

GASA Kolding og Esbjerg fusionerer. GASA Esbjerg kommer efter nytår til alene at fungere som en salgsafdeling. (22/12)

City Kolding melder sig kollektivt ind i Kolding Handelsråd. (29/1)

Brugsen i Sdr. Vilstrup må lukke, men udde-
leren overtager selv forretningen og bliver
købmand. (22/3, 10/4)

Sparekassen Sydjylland og Bikuben fusionerer. (12/6, 23/8)

Junior Chambers Europakonference afholdes i Vejle og Kolding med 2000 repræsentanter fra 29 lande. (12/6)

Bioteknisk Institut fusionerer med Gensplejningsgruppen i Lyngby og Dansk Teknologisk Instituts afdeling for levnedsmiddelt teknologi i Århus under fællesbetegnelsen Bioteknologisk Institut. (2/7)

Dyrup køber Gori for 220 mio. Hertil får N.O. Ehrenskjold 20 mill. B-aktier i Dyrup, plads i Dyrups bestyrelse og bliver formand for en nyoprettet træbeskyttelseskomite. (5/7)

Bdr. Volkert sælger en af sine tre produktionslinier til Holstebro Garnspinderi. (15/7)

Miljø

Den gamle Gorigrund på Dyrehavegårdsvej er nu rensat for forurening af Kolding Kommune - men på Goris regning. (4/10)

Folkebladet Sydjyllands miljøpris tildeles Danfoss i Kolding. (6/10)

Virksomheden Hård Krom på Dieselvej, der siden begyndelsen af 1980'erne har været i miljømyndighedernes søgelys, lukker. Produktionen samles i Svendborg. (23/10)

En nydannet miljøgruppe, Kolding Miljøgruppe, vil bl.a. ved kontakt med ældre mennesker finde frem til forurenede grunde og samarbejde med Kolding Kommune og Vejle Amt om opgaven. (17/11)

Harte bliver kloakeret som det sidste bymæssigt bebyggede område i Kolding Kommune. (21/3)

Som en del af statens skovrejsningsprojekt indvies en ny skov på 125 ha ved Harte. Tilplantningen omfatter arealer, der har hørt til ejendommene Brødsgaard og Lynggaard. (6/4)

Kolding Kommune indvies ny modtagestation til problemaffald ved miljøstationen på Bronzevej. (16/4) En miljøbil kører nu rundt til alle kommunens husstande to gange årligt og afhenter giftigt affald. (15/1)

Sport

Kolding Svømmeklub deltager i landsarrangementet »Danmark svømmer langt«. 275 deltager fra Kolding i Kolding Bad. (19/11)

Koldings sidste flydende fiskehus forsvandt ud af havnen den 30. januar. Foto: Orla Lund.

Andreas Wäger, borgmester i Szombathely, overrakte borgmester Per Bødker Andersen et billede af Szombathelys byvåben, da en byrådsdelegation fra Kolding aflagde visit i den nye ungarnske venskabsby for at undertegne venskabsby-aftalen. Foto: John Frölich.

Jesper Juhl, »Tömoe«, vinder et dansk judomesterskab i 65 kg-klassen for juniorer. Klubkammeraterne Tønny Dyrebo og Søren Let Pedersen vinder henholdsvis bronze i 71 kg og sølv i 78 kg. Jan Juhl får sølv hos seniorerne i 65 kg. (3/12)

Kolding Svømmeklub hjemfører 2 bronze-medaljer ved de danske kortbanemesterskaber. (3/12)

Kolding får to danske mestre i boksning, den 17-årige Dennis Holbæk Petersen i bantamvægt og den 26-årige Jan Nielsen i mellemvægt. (11/3)

Håndboldholdet fra Kolding I.F. besejrer G.O.G. med 27-16 og sikrer sig sit fjerde danske mesterskab i håndbold inden for de seneste fem år. (29/4)

Festligheder

Sidste Sans Souci forestilling afvikles i 1990. Der er ingen Sans Souci forestilling i 1991 p.g.a. de uafklarede forhold omkring ejendommen Industrisens skæbne. (29/10) Kolding Kommune sælger sine aktier i huset til Rasmussen & Schiøtz, der dog ikke får navnet Sans Souci med. (13/11)

Der afvikles en europæisk kulturuge 15.-24. marts med repræsentanter fra Bradford, Colmar, Szombathely og Delmenhorst. De to første er formentligt kommende venskabsbyer. Delmenhorst har været venskabsby gennem mange år. (13/3, 27/3) Szombathely bliver venskabsby i april, da en koldingensisk byrådsdelegation besøger byen. (19/4, 22/4)

Koldingplakaten 1991, tegnet af Bent Karl Jacobsen, præsenteres. (20/4)

Stig Rossen udnævnes til årets Koldingborger. Stig Rossen har fået hovedrollen som Jean Valjean i musicalen Les Misérables på Palace Theatre i London. (12/9, 17/6)

9000 tilskuere ser festspillet Landmandsliv, som opføres af Kolding Festspils Venner. (9/7)

Årets eventyrspil er Pippi Langstrømpe. Instruktør er Kaj Halkjær fra Vamdrup, og Dorte Haumøller har hovedrollen. (12/7, 31/7)

Kort fortalt

Som en forløber for den store Flygtning 90-kampagne arrangerer L.O.F. en temauge med titlen »Mennesker mødes«. (1.9, 5/9) Indsamlingen giver dog kun 1/3 af resultatet i 1986. (8/10)

Efter 7 års efterforskning beslutter statsadvokaturen at droppe sagen med en tidligere Koldingdirektør, der i 1987 blev tiltalt for bedrageri til 35 mia. kr. (3/10)

Koldingjulemærket, det 10. i rækken, er tegnet af kunstneren Ruth Christensen. (27/10) I december afholdes på Koldinghus en udstilling af 10 års Koldingjulemærker.

Bent Eliassen lancerer endnu et lokalt julemærke. Motivet er Hotel Koldingfjord, og det er tegnet af grafikeren Jørgen Ole Madsen. (1/12)

Økonomichef Bent Leon Nielsen, Kolding, får 15.000 kr. fra Carnegies Belønningsfond,

fordi han den 30.6. redder en tysk familie ud af en brændende bil på motorvejen ved Kolding. (19/12)

Den 22-årige Nicolai Heering bliver ny folketingskandidat for Fremskridtspartiet i Koldingkredsen. (30/1)

Dalby Mølle hærages af en voldsom brand. Hovedbygningen slipper dog uskadt. (28.5)

Karsten Kromann, Kolding Teater, udnævnes til Årets Herkules. (20/6)

Nye bøger

Fra fiskerleje til forstad. Strandhuse i det 20. århundrede. Red. af Erik Voss. Nr. Bjert-Strandhuse Borgerforening. 1990.

Fra toldkammer til speditionsvirksomhed. Af Lars Bjørn Madsen. H. Daugaard, 1991.

K.I.F.-håndbold. 1941-1991.

Kolding Døveforenings Jubilæumshæfte 50 år. 1991.

Kolding Marincforening 75 års jubilæum. 1991.

Kolding Rideklub gennem 100 år. 1990.

Kolding Politiforening gennem 75 år. Af A. M. Døssing. 1991.

Latinskolelærere i Kolding indtil 1856. Udarbejdet af Aksel Nellesmann og Knud Moschholm. 1990.

Museet på Koldinghus. Årbog 1988-1989. 1991.

Svend Hammershøi 1873-1848. Af Tove Jørgensen. Museet på Koldinghus, 1990.

Sdr. Stenderup Andelsmejeri 1894-1914, Sdr. Stenderup Lokalhistoriske Arkivs Årbog 1990. Af Ib Doktor.

Det nye havnekontor. Foto: Juul's Tegnestue.

**Kolding
Kommune**

Kulturudvalget

130901
84
75.00